

مجله علمی-تحقیقی دعوت

(دینی-اجتماعی)

سال چهارم، شماره هشتم، بهار ۱۴۰۲ هـ ش/ ۱۴۴۴ هـ ق

آدرس: کابل، چهار راهی قمبر، ناحیه پنجم، پوهنتون دعوت- دفتر مجله علمی- تحقیقی

۰۷۰۷۲۰۰۲۳۲-۰۷۴۴۳۶۳۴۸۹۰

research@dawat.edu.af - www.dawat.edu.af

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آمریت تحقیقات علمی و نشرات

پوهنتون دعوت در بازننگری، اصلاح و ویرایش مقالات، دست باز داشته و نیز استفاده از مطالب این مجله با ذکر منبع مجاز است.

سال چهارم، شماره هشتم، بهار ۱۴۰۲ هـ. ش/ ۱۴۴۴ هـ. ق

فهرست مطالب

- سریزه ..... الف
- تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی ۱
- دکتر سیدطاهر عرفانی
- بررسی علل چالش‌های درون منطقه‌ی سارک ۴۷
- ابوالحسن صالحی
- تقدیر د جبر او انکار تر منخ ۸۵
- دکتور شیر علی ظریفی
- مقایسه تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری ۱۰۳
- ذبیح الله رستمی، احمد تاجی
- تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور ۱۲۳
- شمس الرحمن صمدی
- رهنمود تدوین و ارسال مقالات برای مجله ۱۴۹

محتوای مقالات، تعبیر کننده نظریات نویسندگان آن است، و الزاماً تمثیل کننده آراء و پالیسی پوهنتون دعوت نمی‌باشد.

شناس نامه

صاحب امتیاز:

پوهنتون دعوت

مدیر مسؤول:

لعل محمد دوراندیش

سر دبیر:

دکتر محمد عارف فصیحی دولت‌شاهی

ویرایش:

ویرایشگاه پرنیان صفحه

اعضای هیئت تحریر:

پوهاند میر حیات الله هاشمی

پوهاند عبدالله نورعباد

پوهندوی محمد ولی حنیف

دکتر شیر علی ظریفی

دکتر عنایت الله خلیل هدف

دکتر محمد یوسف نیازی

دکتر نصر من الله مجاهد

دکتر حبیب الرحمن رحیمی

دکتر محمد تمیم حیدری

استاد عبدالمنان دهزاد

استاد ابوالحسن صالحی

طرح جلد:

محمد شفیع فرملی

برگ آرایه:

بلال صدیقی

تیراژ:

۵۰۰ نسخه

سرريزه

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين ﷺ، وعلى آله وصحبه ومن اهتدى بهديه إلى يوم الدين، وبعد:

په اوسنی نړۍ کې پوهنتونونه دوه سترې دندې لري: د مسلکي کدرونو روزل، او علمي څيړنو ته وده ورکول، د دعوت پوهنتون هم د موجودو ظروفو په غيږ کې، غواړي خپله دنده په دې دواړو برخو کې تر سره کړي، دا پوهنتون ژمن دی: د دې تر څنګ چې په مسلکي پوهه سنډال، دینداره او وطن دوسته ځوانان وروزي، په علمي څيړنيز مجال کې هم فعال واوسي، خپلو مسلمانو هیواد والو او ټول بشریت ته د خپل توان په محدوده کې تحقيقي خدمتونه تقديم کړي، د دعوت علمي څيړنيزه مجله د دې هڅو بنسټونو کې تحقیق (په مختلفو ډګرونو کې حق ته رسيدل او د حق پېژندل) به د نورو لپاره يوه مادي لاس ته راوړنه او موفقيت وي، خو د مؤمن انسان لپاره ديني مکلفيت او د اجر او ثواب لامل دی.

له همدې کبله د قرآن کریم په زیاتو آیتونو کې د تعقل، تدبر او تفکر سپارښتنه شوې، چې د نمونې په توګه له ځینو څخه یادونه کوو:

الله تعالیٰ په اخبارو کې د څيړنې لپاره فرمایي: ﴿أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ﴾ [المؤمنون: ٦٨] آیا دوی په وینا کې څيړنه نه کوي؟ یعنې ودې کړي.

د دنیا د ژوند او په کایناتو کې د ساینسي (کیمیا، فزیک او بیولوژیکي) تحولاتو په هکله فرمایي: ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ

ب / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره هشتم بهار ۱۴۰۲ هـ ش

وَالْأَنْعَامَ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَطَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَعَجَلْنَاَهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَعْنِ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نَفْصِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ [يونس: ٢٤] د دنیا د ژوند مثال یواځې او یواځې داسې دی لکه اوبه چې له پاسه بې رابنکته کړو، بیا د ځمکې نبات ورسره گډ شي، هغه چې خلک او څاروي بې خوري، ان تر دې چې ځمکه تازه او ښکلې شي، او اوسیدونکي بې گمان وکړي چې دوی پرې قادر دي، زموږ امر په شپه او یا ورځ کې ورته راشي، نو مونږ بې داسې وریو لکه چې پرون بیخي نه وو، همداسې په تفصیل سره آیتونه بیانوو، هغه قوم ته چې تفکر کوي.

د جغرافې او بیالوژي د علم ځینې برخې یادوي او د تفکر غوښتنه کوي: ﴿وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ [الرعد: ٣] الله هغه ذات دی چې ځمکه بې سره کش کړې (اوپرې بې هواره کړې) او په هغه کې بې درانه غرونه او سندونه پیدا کړي، او له ټولو میوو څخه بې دوه جوړې (نر او ماده) پیدا کړي، ورځ په شپه راولي، بیشکه په دې کې نښې دي (د الله د شتون او قدرت) هغه قوم ته چې تفکر او څیړنه کوي.

د زرعي علومو د ځینو برخو یادونه کوي او د څیړنو توصیه کوي: ﴿يُنَبِّئُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالرِّيْثُونَ وَالتَّخْلِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ [النحل: ١١] تاسو ته راشنه کوي په اوبو زراعت ښون، خرماوې، انگور او له هر ډول میوو څخه، بیشکه په دې کې ستره نښه ده (د الله په وجود او قدرت) د هغه قوم لپاره چې تفکر کوي.

د ټولنیزو او رواني علومو د یوې برخې یادونه کوي، فرمایي: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ [الروم: ٢١] د الله (د قدرت) له نښو څخه دا دي چې ستاسو له جنس څخه بې درته جوړې پیدا کړې، تر څو د دوی په خوا کې آرامي ومومئ، او ستاسو تر منځ بې مینه او زړه سوی پیدا کړې، بیشکه په دې کې د هغه قوم لپاره نښې دي چې تفکر کوي.

سریزه / ج

د آسمانونو او ځمکې یادونه کوي او ورسره په هغو کې د څیړنو توصیه کوي: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ [الباقية: ۱۳] او ستاسو د گټې لپاره یې هغه څه چې په اسمانونو او ځمکه کې دي مهار کړي او په کار اچولي، ټول د ده له لوري دي، بیشکه په دې کې نسبې دي د هغه قوم لپاره چې تفکر کوي. الله تعالی له څیړنې او تعقل څخه ډډه کول د کافرانو چاره گڼلې فرمایي: ﴿وَلِكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَنْتُزِعُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ [المائدة: ۱۰۳] مگر هغه کسان چې په الله تعالی پورې دروغ تړي اکثره یې له عقل نه کار نه اخلي.

مسلمانان د خپل عروج په زمانه کې د تحقیق د قافلې سرداران وو، د پیغمبر حضرت محمد - صلی الله علیه وسلم - له بعثت نه وروسته تر زرو کلونو پورې نړیوال په ختیځ او لویدیځ کې، په تحقیقي ډگرونو کې د مسلمانانو پیروان پاته شوي دي.

په وروستیو پنځو پېړیو کې مورې مسلمانانو خپله وجیبه په سمه توګه نه ده تر سره کړې او له نورو نه شا ته پاته شوي یو، په ځانګړې توګه په ساینسي علومو او د تخنیک په برخه کې، چې دا زموږ ناوړه حالت دی، ناکامي ده، الله تعالی ته به جواب ورکوو، چې ولې مو دا کمزوري په ځان راوستې وه، او دې ضعف ته مو تن ورکړی وو؟

اوس مهال هم په اسلامي نړۍ کې تحقیق او استدلال ته څومره چې لازم دی، هومره پام نه کیږي، خبره د هغو چلیږي چې چوکه (امسا) یې په لاس ده، نه د هغو چې منطق او دلیل لري، بر او وړاندې هغه خلک گڼل کیږي چې زور لري نه هغه خلک چې په مغزو کې علم او په لاسو کې رڼا لري.

مورې په دې باور لرو چې د تحقیق په ډګر کې شاه کاري د یوو شخص او یوې تحصیلي مؤسسې په توان کې نه ده، بلکې دا چاره یو مناسب ماحول ته اړتیا لري، چې دا ماحول به د ټولني د ټولو برخو په مرسته او همغږۍ سره برابرېږي. دولت به زمينې برابروي، د تحقیقاتو بنسټونه به خپله ونډه اخلي، ټولنه به د پانګه والو، تاجرانو او کارخانه لرونکو په بڼه کې په دې تحقیقاتو کې برخه اخلي. لږ تر لږه به په هره مسلکې ساحه کې د نړیوالو موجودې

د / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره هشتم بهار ۱۴۰۲ هـ ش

تجربې را انتقالیږي، په هغو به هراړخیزه پوهه حاصلیږي، له دې وروسته به د علومو د پراختیا او غوړیدا هڅه کیږي.

څرنگه چې د دعوت علمي تحقیقي مجله د دیني او انساني علومو په ډگر کې فعالیت کوي، موږ جدي هڅه کوو چې څیړنې مو په معیار پوره وي، په ژوندویو او اغیزمنو موضوعاتو کې نوښتونه ولرو، له دې سره سره کیدای شي چې زموږ اړوند څیړنوالان په کامله توګه دې موخو ته رسیدلي نه وي، خو بیا هم د تحقیق د دروازې له خلاصولو او د تذکیر له درجې څخه به زموږ چاپ شوي مقالات کم نه وي، چې په راتلونکې کې د نورې پیاوړتیا هوډ او عزم په سر کې لرو، او له ستر الله څخه غواړو چې موږ په دې موخه کې بریمن وګرځوي. وما ذلک علی الله بعزیز.

دکتور شیر علي ظریفی

د دعوت پوهنتون رئیس

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم

ژئوپلیتیکی افغانستان

دکتر سیدطاهر عرفانی

استاد برنامه ماستری روابط بین الملل پوهنتون دعوت

erfani55@gmail.com

چکیده

ژئوپلیتیک قدرت در افغانستان، ابتدای بازی بزرگ میان روسیه و انگلیس را فراهم می‌کند و هر کدام از این دو کشور به دنبال تسلط بر این نقطه مهم ژئوپلیتیکی هستند. بازی بزرگی که میان روسیه و انگلیس جریان داشت، افغانستان را در کانون مداخله این دو قدرت بزرگ آن زمان دخیل ساخت و سیاست خارجی افغانستان معطوف به تحولات نظام بین الملل و خواست قدرت‌های بزرگ رقم خورد. با فروپاشی شوروی و خروج نیروهای این کشور از افغانستان، برای مدت کوتاهی افغانستان در محاق فراموشی قدرت‌های بزرگ قرار گرفت و ایالات متحده به عنوان قدرت برتر جهانی، اهمیت چندانی به افغانستان نداد و این کشور را فراموش کرد. حادثه یازده سپتامبر و حوادث متعاقب آن باعث شد که افغانستان مجدداً در کانون توجه قدرت‌های بزرگ قرار گیرد و این بار ایالات متحده به بهانه مبارزه با تروریسم، جایگاه ژئوپلیتیکی افغانستان را مورد توجه قرارداد. در این مقاله تلاش شده است تا ارتباط ژئوپلیتیک افغانستان و تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در این کشور مورد بررسی قرار گیرد. این مقاله به دنبال پاسخ دادن به این سوال بود که قدرت‌های دارای سیستم بزرگ در نظام بین الملل چگونه مناطق مهم ژئوپلیتیکی را در کانون منافع ملی خود قرار داده و تضاد منافع آن‌ها باعث نا امنی در کشور هدف می‌شود. نتایج کلی این تحقیق نشان می‌دهد که افغانستان به عنوان کشوری که در سیستم‌های ژئوپلیتیکی مهم منطقه قرار گرفته همیشه در معرض مداخلات قدرت‌های بزرگ بوده است. یعنی قرار گرفتن افغانستان در سیستم‌های مختلف ژئوپلیتیکی که دارای اهمیت زیاد برای قدرت‌های بزرگ است، همیشه باعث تقابل منافع قدرت‌های بزرگ شده و افغانستان را به صحنه جنگ‌های نیابتی قدرت‌های بزرگ برده است.

کلیدواژه‌ها: افغانستان، ایالات متحده، ژئوپلیتیک، روسیه، چین و سیستم ژئوپلیتیکی

ABSTRACT

Geopolitics of power in Afghanistan at first was great game between Russia and England, and each of these two countries were seeking to dominate this important geopolitical place. The great game that was going on between Russia and England involved Afghanistan in the center of the intervention of these two great powers at that time, and the foreign policy of Afghanistan was based on the developments of the international system and the wishes of the great powers. With the collapse of the Soviet Union and the withdrawal of this country's forces from Afghanistan, for a short time great powers forgot Afghanistan, and the United States, as the world's leading power, did not pay much attention to Afghanistan and forgot about this country. The incident of September 11 and the subsequent events caused Afghanistan to be in the center of attention of great powers again, and this time the United States paid attention to Afghanistan's geopolitical position under the pretext of terrorism. The evolution of the structure of the international system and the global cycle of power changed the pattern of international competitions, conflicts and cooperation. For this purpose, these types of powers adopted specific strategies in important geopolitical fields. Afghanistan and its historical memory revealed the influence of the global cycle of power, especially the limitations and most importantly the vulnerability of the competition of great powers. In this article, we attempt to examine the relationship between the geopolitics of Afghanistan and the conflicting interests of the great powers in this country. This article sought to answer the question of how the great powers of the international system put important geopolitical areas in the focus of their national interests and the conflict of their interests causes insecurity in the target countries. The results of this research show that Afghanistan, as a country that has placed in the important geopolitical systems of the region, always was at the expose of the interventions of great powers. That is, Afghanistan's placement in various geopolitical systems that are of great importance to the great powers has always caused the interests of the great powers to clash and has brought Afghanistan to the scene of the wars of the great powers.

Keywords: Afghanistan, United States, geopolitics, Russia, China and geopolitical system

Dawat Academic Journal

Fourth year, volume

8 (spring 2023)

Received: 2023-05-10

Accepted: 2023-08-03

[https://dawat.edu.af/d
r/scientific-and-
research-journal.php](https://dawat.edu.af/d
r/scientific-and-
research-journal.php)

مقدمه

زمینه‌های تأسیس کشور افغانستان، در اواسط قرن هجدهم و همزمان با مرگ نادرشاه افشار و تحولات گسترده در قلمرو ایران، پدید آمد. احمدشاه ابدالی در سال ۱۷۴۷ حکومت افغان‌ها را که تشکیل شده از چند قبیله بود، برای اولین بار در فندهار پایه گذاری کرد. اهمیت ژئوپلیتیکی افغانستان پای بریتانیا را در این منطقه کشاند و نفوذ این کشور در افغانستان روز به روز پُر رنگ‌تر شد. سرانجام در سال ۱۹۱۹ افغانستان استقلال خود را از بریتانیا گرفت و به عنوان کشور مستقل اعلام وجود کرد. افغانستان از زمان استقلال خود مورد توجه قدرت‌های بزرگ جهان قرار گرفت. با استقلال افغانستان رقابت‌های روسیه و انگلیس در این کشور آغاز شده و سیاست خارجی افغانستان در این مقطع از تاریخ متأثر از نقش قدرت‌های بزرگ و رقابت میان آنان رقم خورد. افغانستان زمانی در رقابت روسیه و انگلیس، زمانی دیگر در رقابت آمریکا و شوروی و زمانی دیگر هم در معرض رقابت‌های جهانی و منطقه‌یی به دلیل جایگاه مهم ژئوپلیتیکی اش قرار می‌گرفت.

با فروپاشی شوروی و خروج نیروهای این کشور از افغانستان، برای مدت کوتاهی افغانستان در محاق فراموشی قدرت‌های بزرگ قرار گرفته و ایالات متحده آمریکا به عنوان قدرت برتر جهانی اهمیت چندانی به افغانستان نداده و این کشور را فراموش کرد حادثه یازده سپتامبر و حوادث متعاقب آن باعث شد که افغانستان دوباره در کانون توجه قدرت‌های بزرگ قرار گرفته و این بار ایالات متحده آمریکا به بهانه مبارزه با تروریسم، جایگاه ژئوپلیتیکی افغانستان را مورد توجه قرار داده و به این کشور لشکر کشی نموده و به دنبال سقوط طالبان و ایجاد دولت جدید در افغانستان، برنامه‌های طولانی مدت برای حضور خود این منطقه ژئوپلیتیکی را در دستور کار قرار دهد. این حضور باعث ناخشنودی قدرت‌های بزرگ دیگر چون روسیه و چین شده و حضور پررنگ ایالات متحده را مغایر با منافع‌شان در منطقه و افغانستان ارزیابی نموده و به دنبال ایجاد چالش بر آمدند.

با شکل‌گیری تحولات در سیستم بین‌المللی و افول نسبی قدرت ایالات متحده آمریکا، قدرت‌های نو ظهور از جمله چین، روسیه، هند و برزیل به نوعی توانایی آمریکا را برای شکل‌دهی نظم جهانی دستخوش محدودیت می‌نمایند ایالات متحده آمریکا، به ویژه از سوی قدرت‌هایی مثل چین، مورد مخالفت و اعتراض جدی قرار گرفته که در تلاش است ساختارها و فرایندهای حکومت جهانی را تقویت و تحکیم نماید. (Terhalle, 2015 chapter 1) تحرکات روسیه و چین به عنوان قدرت‌های بزرگ سیستم بر مبنای ایجاد چالش علیه راهبردهای امنیتی آمریکا در تمام نقاط جهان از جمله افغانستان تعریف و ترسیم شد.

از دغدغه‌های اصلی این پژوهش روشن نمودن رابطه میان سیکل جهانی قدرت و درگیری قدرت‌های بزرگ در سرنوشت داخلی کشورهایی است که هر چند ارزش و اهمیت ژئوپلتیک دارند؛ اما این ارزش به جای بازتولید قدرت برای آن‌ها آسیب‌پذیری‌های راهبردی به دنبال دارد. در این راستا در سیاست بین‌المللی نوین و در دورانی که سیستم بین‌الملل در وضعیت‌گذار قرار دارد، افغانستان یکی از کانون‌های ژئوپلتیک سرزمینی است که بخشی از نبرد بزرگ ژئوپلتیک در این گستره صورت می‌گیرد. افغانستان نقطه پیوندی میان سه شبکه منطقه‌ای قدرت‌های بزرگ؛ یعنی چین، روسیه و آمریکا قرار دارد. این درحالی است که قدرت‌های منطقه‌ای چالشگر چون ایران نیز در این ناحیه قرار دارد. از سوی دیگر قدرت‌های درحال رشد چون هند نیز به این گستره نیاز داشته و علاقه نشان می‌دهد. حضور هر کدام از قدرت‌های بزرگ در افغانستان به آن در کنترل جریان‌های ژئوپلتیک سرزمینی برتری می‌بخشد و بنابراین می‌تواند گذار را کنترل و یا مانع شود. از سوی دیگر قدرت‌های درحال ظهور و چالشگر نیز به این واقعیت آگاه هستند که کنترل نقاط پیوندی توسط آمریکا می‌تواند مانع گذار و تغییر نظم موجود باشد. در مجموع قرار گرفتن سیکل جهانی قدرت در وضعیت گذار و حضور آمریکا در یکی از کانون‌های مهم ژئوپلتیک سرزمینی، فشارهای ساختاری را بر آن افزون کرده است. در این راستا یکی از

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۵

مهم‌ترین پرسش‌ها این است که تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان چگونه است و چه پیامدهایی برای این کشور دارد؟ در پاسخ به پرسش اصلی این ایده شکل می‌گیرد که حضور هر کدام از قدرت‌های بزرگ در افغانستان و یا نفوذ آن‌ها می‌تواند باعث ایجاد چالش از جانب قدرت‌های بزرگ دیگر سیستم به دلیل تضاد منافع آن‌ها شده و در نتیجه افغانستان به عنوان یک کشور ضعیف میدان جنگ‌های نیابتی آن‌ها قرار خواهد گرفت. آزمون فرضیه این مقاله در ابتدا نظریات موجود در مورد ژئوپلیتیک و اهمیت آن را در راهبرد قدرت‌های بزرگ مورد بررسی قرار داده و سپس از نظم نوین آمریکا محور و چالش‌های جهانی و منطقه‌یی آن به اختصار صحبت خواهد شد. در ادامه افغانستان و نظم‌های ژئوپلیتیکی جهانی و منطقه‌یی را بحث نموده و سرانجام تضاد منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان بررسی شده و در آخر هم نتیجه‌گیری آورده خواهد شد.

ادبیات پژوهش (پیشینه تحقیق)

به دلیل ماهیت آنارشیک بودن روابط بین الملل، قدرت‌های بزرگ، همیشه در تلاش و تقلای افزایش منافع خود به بهای کاهش منافع دیگران بوده است رقابت تنگاتنگ و بی‌امان برای رسیدن به قدرت بیشتر و کاهش سهم دیگران از قدرت در میان قدرت‌های بزرگ به امری رایج تبدیل شده. در حوزه قدرت‌های بزرگ، میرشایمر به نظریه رئالیسم تهاجمی و پیشینه‌سازی قدرت توسط قدرت‌های بزرگ می‌پردازد. (Mearsheimer, 2000) جرمی بلک از سیاست قدرت‌های بزرگ و نظم جهانی از ۱۵۰۰ به بعد و تقلای هژمون شدن، (Black, 2007) گریجیل از سیاست‌های قدرت‌های بزرگ و تغییرات ژئوپلیتیکی سخن به میان می‌آورد. (Gryngiel, 2006) پول کندی مسئله ظهور و سقوط قدرت‌های بزرگ و چرخه‌های موجود را در دستور کار خود قرار می‌دهد. (Kennedy, 1989) کلیمن از تقسیم قدرت در قرن ۲۱ میان قدرت‌های بزرگ دیگر در نظم جهانی سخن به میان می‌آورد. (Aharon, 2015)

در حوزه رقابت قدرت‌های بزرگ در مناطق مهم ژئوپلیتیکی و افغانستان، راگر از بازیگران کلیدی آسیای مرکزی (Roger, 2010)، سیگانگو از رقابت نا متقارن روسیه و آمریکا در آسیای مرکزی و نبود حریف هم قامت (Tsygango, 2009)، استیفین از روابط چین و روسیه در آسیای مرکزی و مسائل ژئوپلیتیکی (Estephen, 2014) اندریا وایلز از راهبرد امنیتی و نظم جهانی آمریکا (Wivel, 2008) صحبت می‌کند. اهارون از قدرت‌های بزرگ و مسئله ژئوپلیتیک و مسائل بین الملل در جهان در حال موازنه‌سازی مجدد (Aharon, 2015) صحبت می‌کند. فیشمن از چالش ابر قدرت جدید برای آمریکا و جهان (Fishman, 2005) و مباحث آیکنبری در مورد تلاش چین و آمریکا برای نظم جهانی (Ikenberry, 2015) سخن رانده می‌شود.

در حوزه آمریکا و افغانستان احمد رشید از شکست دولت-ملت‌سازی در افغانستان (Rashid, 2008) کولی از جنگ‌های نا مقدس سیا در افغانستان و مسئله تروریسم بین الملل (Cooley, 2009)، سیت از قبرستان امپراطوری‌ها در افغانستان و وضعیت آمریکا در این کشور (Seth, 2009) سخن به میان می‌آورد.

در حوزه چالش‌های آمریکا در افغانستان از جانب قدرت‌های بزرگ، فلنگان از چالش‌های استراتژیک آمریکا و دستور العمل آمریکا در جهان و افغانستان (Flanagan, 2008) سخن به میان می‌آورد. اکبر زاده از چالش‌های آمریکا در سیستم ژئوپلیتیکی خاورمیانه صحبت می‌کند که افغانستان هم در خاورمیانه بزرگ شامل است. (Akbarzadeh, 2011)

مروری بر ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که مناطق مهم ژئوپلیتیکی همیشه در معرض رقابت قدرت‌های بزرگ قرار دارد؛ اما آنچه که در این پژوهش بدیع است این است که در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان چگونه رقابت قدرت‌های بزرگ وجود دارد و همیشه هر کدام که دارای نفوذ بیشتر در این کشور شود، باعث ایجاد رقابت از جانب قدرت‌های بزرگ دیگر می‌شود.

بنیان‌های نظری و مفهومی

اصولا ژئوپلیتیک از مسائل اساسی و مهم در سیاست نوین بین الملل به حساب می‌آید. مفهوم ژئوپلیتیک که در زبان فارسی از آن به عنوان سیاست جغرافیایی یاد می‌شود به عنوان دانشی که از بطن علوم جغرافیایی سیاست برخاسته، مسیر طولانی داشته و مانند هر مفهوم دیگری توسعه یافته و حیاتی را در بستر زمان سپری کرده است. واژه ژئوپلیتیک ابتداء در سال ۱۸۹۹ م، توسط رودولف کیلن که تحت تأثیر کتاب «جغرافیای سیاسی» فردریک راتزل قرار داشت، ارائه شد. (صفوی، ۱۳۸۹: ۲) مقصود کیلن از ژئوپلیتیک رابطه جغرافیایی طبیعی و زمین با سیاست بود. در نهاد این تعریف، اندیشه‌های امپریالیستی نهفته بود و به همین سبب تا بعد از جنگ سرد ژئوپلیتیک برای توصیف نزاع و مجادله جهانی بین شوروی سابق و آمریکا بر سر کنترل کشورها و منابع استراتژیک به کار گرفته می‌شد. (مویر، ۱۳۷۹: ۳۶۳-۳۶۵)

ژئوپلیتیک به عنوان شکلی از دانایی و قدرت در دوره رقابت امپریالیستی بین سال‌های ۱۸۷۰ و ۱۹۴۵ زمانی متولد شد که امپراطوری‌های رقیب در طی جنگ‌های متعددی که با یکدیگر داشتند، خطوط قدرت را مرتب کرده آن را تغییر داده و در آن تجدید نظر کردند. خطوط قدرت مورد نظر تشکیل دهنده مرزهای نقشه سیاسی جهان بودند. (Dalby, 1998: 15) این شبکه‌های امپریالیستی توسط قدرت‌های بزرگ و برای رسیدن به اهداف آن‌ها در جهان شکل گرفت. به عبارتی می‌توان گفت، ژئوپلیتیک در یک تعریف ساده می‌تواند این باشد که قدرت‌های بزرگ درگیر چه هستند، چه اقدام و عملی را انجام می‌دهند و آن‌ها در چه کاری بهترین هستند. (Klieman, 2015: 4)

زمانی که از ژئوپلیتیک صحبت به میان می‌آید، به دنبال دخالت دادن عوامل و فاکتورهای جغرافیایی و تأثیر آن قدرتمندی یک کشور هستیم. ژئوپلیتیک هم به عنوان عامل قدرتمندی یک کشور و هم به عنوان یک تهدید می‌تواند در نظر گرفته شود.

اصولاً ژئوپلیتیک بدنبال بررسی این موضوع است که چگونه فاکتورهای جغرافیایی، از جمله سرزمین، جمعیت، موقعیت استراتژیک، منابع طبیعی و غیره بر روابط بین دولت‌ها و تلاش آنان برای کسب قدرت و استیلا بر دیگران موثر است. (قاسمی، ۱۳۸۷: ۴) به همین دلیل نیروهای بنیادین ژئوپلیتیک، جهان و نظام بین الملل را در سطوح مختلف شکل می‌بخشد و شکل دهنده سیستم بین الملل می‌باشد.

اهمیت ژئوپلیتیک با شروع قرن بیستم و ورود به قرن بیست و یک بیش از پیش خود را نشان داده و اهمیت آن در روابط نوین بین الملل آشکار شده است. گرچند در ابتدا مسئله ژئوپلیتیک چندان مهم جلوه نمی‌کرد؛ اما با ورود به قرن بیستم و تبدیل سیستم بین الملل به یک سیستم بسته سرزمینی که فضا برای توسعه سرزمینی بسیار محدود و غیر ممکن شد، به آن توجه بسیار شد. علاوه بر آن چرخه رقابت بین واحدهای بزرگ سیستمی به گونه‌ای بود که حفظ یا ارتقاء در آن، مستلزم توجه به جغرافیا و به بیانی، سلطه جغرافیایی بر مناطق مهم و راهبردی جهان بود. (قاسمی، ۱۳۹۰: ۲۹)

جغرافیه‌دان و استراتژیست سیاسی نیکولاس اسپایکمن بر این باور بود که جغرافیا یکی از عوامل کلیدی در شکل‌دهی اولویت‌های سیاست خارجی به حساب می‌آید. ویژگی‌های اولیه منطقه جغرافیایی (دولت‌های در خشکی) موقعیت، توپوگرافی، اقلیم و منابع «انرژی» طبیعی شان هستند. تمامی این عوامل بر محیط سیاسی و فرهنگی-اجتماعی یک دولت تأثیر می‌گذارد. (Dhaka, 2005: 20) رشد و طبیعت این رشته مطالعاتی به خودی خود موضوع جنبه مکانی قرار گرفت. نهادینه شدن این رشته به تأسیس چندین مکتب فکری از قبیل مکتب آلمانی به رهبری کارل هوسهوفر، مکتب انگلیسی به رهبری هیلفرد مکنیدر، و بعداً مکتب آمریکایی به رهبری درجه دار هوایی السکاندر دی سورسکی، منجر شد. (Ibid)

پیشگامان نظریه ژئوپلیتیک

۱- فریدریک راتزل: نخستین نظریه‌هایی که در رابطه با ژئوپلیتیک مطرح شده است، از جانب اندیشمندان نام آشنا بوده است که اهمیت ژئوپلیتیک را یاد آور شده اند. اولین اندیشمندی که در رابطه با ژئوپلیتیک نظر داده فریدریک راتزل است که به عنوان پدر جغرافیای سیاسی مدرن به حساب می‌آید. به گفته او سه ویژگی اساسی برای دولت وجود دارد- قلمرو، مردم و فضای زیستی که به پویایی‌های ژئوپلیتیکی دولت کمک می‌کند. او یک نظریه ارگانیک از دولت‌ها را شکل‌بندی کرد که براین فرض بنا شده بود که وجود سیاسی دولت شبیه موجود زنده همراه با فضا است و نیاز به فضای بزرگتر برای رشد دارد. (Dhaka, 2005: 23)

اصولاً اندیشه ژئوپلیتیک آلمان از راتزل تا هاوسهوفر، نشانگر نیاز کشورهای بزرگ به گسترش مرزهای خود، دستیابی به فضای حیاتی، نیل به خودکفایی از نظر مواد خام، تأمین بازار برای کالاهای خود و نیازهای ناشی از رشد جمعیت بود و در این راستا فضای وسیع جغرافیایی با قدرت ملی مترادف گردید. (قاسمی، ۱۳۸۴: ۱۶۴) به گفته راتزل، سیاست بین الملل تقلای دائم برای بقا است که در آن دولت‌ها به دنبال تطابق با شرایط محیطی‌شان هستند: دولت‌ها باید رشد کنند یا نابود شوند. رشد دولت‌ها بر سطح زمین می‌تواند با رشد گیاهان بر روی زمین مقایسه شود. ملت یک موجودیت زنده است که در طول تاریخ به طور فزاینده‌ای وابسته به زمینی بوده که در آن زیست می‌کرده است. (Dhaka, 2005: 33) بنابراین با نگاهی به ژئوپلیتیک آلمانی فضای بزرگ زیستی برای بشر از مسائل اساسی توسعه و پیشرفت به حساب می‌آید. بدون دلیل نیست که در طول تاریخ کشورهای با وسعت سرزمینی و فضای بزرگ جغرافیایی کمتر آسیب‌پذیر بوده و بیشتر نقش‌آفرینی فعال در مسائل بین‌المللی داشته‌اند.

۲- آلفرد ماهان: دومین نظریه‌پرداز مهم دیگر ژئوپلیتیک آدمیرال آلفرد ماهان آمریکایی است. این افسر نیروی دریایی آمریکا «نیروی دریایی را به عنوان کلید قدرت

جهانی» مورد تأکید قرار می‌دهد. ماهان «توان دریایی» را اساس قدرت ملی می‌دانست و بیش از هر فرد دیگری به تئوری قدرت دریایی و استراتژی آن اهمیت داد و توانست در خط مشی نیروی دریایی آمریکا تغییرات مهمی ایجاد کند. (عزتی، ۱۳۸۰: ۵۲) به نظر ماهان توفیق برخی از کشورها (مانند بریتانیا) در جای دادن خود بر تارک سلسله مراتب دولت‌ها مدیون همین عامل است. بنابراین او سلطه بر دریاها، به خصوص تنگه‌های راهبردی را برای وجود قدرت‌های بزرگ ضروری می‌دانست. از نظر ماهان موقعیت جغرافیایی نیم‌کره شمالی، کلید قدرت جهانی است و در داخل این نیم‌کره، اورآسیا مهم‌ترین جزء می‌باشد. (کوهن، ۱۳۸۷: ۴۹) ماهان قدرت را محاصره شده از سوی یک قدرت دریایی تصور می‌کرد؛ زیرا قدرت‌های اقیانوسی همیشه دست بالا را خواهند داشت. وی معتقد بود که انگلیس به عنوانی یک کشور دریایی از چنین امکانی برخوردار بود. آمریکا نیز می‌توانست قدرت دریایی برتر باشد؛ زیرا از موقعیت جغرافیایی امنی برخوردار است و به دو اقیانوس راه داشته و از سایر کشورهای بزرگ به دور است. بنابراین از نظر ماهان آنچه که عامل قدرتمندی کشورها می‌شود تسلط بر دریاهاست که شاه‌رگ اقتصاد جهان به حساب می‌آید. تسلط بر دریا در دیدگاه ماهان کلیدی موفقیت و قدرتمندی دولت‌ها محسوب شده و آسیب‌پذیری آن‌ها را در مقابل کشورهای دیگر کاهش می‌دهد.

۳- سرهلفورد مکیندر: سرهلفورد مکیندر یکی دیگر از نظریه‌پردازان مشهور ژئولیتیک است که سرآغاز همه بحث‌های ژئولیتیک قرن بیستم با نام او گره خورده است. به نظر مکیندر خشکی بزرگ اورآسیا دارای ناحیه‌ای غیر قابل دسترسی از سوی قدرت دریایی بود که نقش یک دژ را بازی می‌کرد که در طول تاریخ همیشه کانون فشار به اطراف خود بوده است. مکیندر سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا را جزیره جهانی نامگذاری کرد و محور مرکزی آن را هارتلند نامید. سپس نظریه خود را چنین بیان کرد که هرکس بر اروپای شرقی حکومت کند. حاکم قلب زمین و ناحیه محور خواهد بود. کسی که بر قلب زمین حاکم شود فرمانروای جزیره جهانی خواهد بود. کسی که بر جزیره جهانی حاکم شود

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۱۱

فرمانروای جهان خواهد بود. (کوهن، ۱۳۸۷: ۴۹) او توجه داشت که اورآسیا (جزیره جهانی) دو سوم مساحت خشکی‌های زمین را در بر گرفته است و یک سوم دیگر از مساحت خشکی‌های زمین شامل قاره‌های آمریکا و استرالیا است. از این رو، جزیره جهانی را کلید تسلط بر جهان می‌دانست. (عزتی، ۱۳۸۰: ۵)

ویژگی و شاخص اصلی مکیندر درک وسیع از تاریخ جهانی است. وی آسیای مرکزی را به عنوان ناحیه محوری تاریخ می‌داند که اسب سواران از آن ناحیه بر اروپا و آسیا مسلط گردیدند. او آسیای مرکزی را به عنوان سرزمین قلب که وسیع‌تر از ناحیه محوری بود، در نظر گرفت. این مدل براساس ارزیابی مجدد او از توانایی‌های دریایی بود. با این وجود ساختار اصلی مدل وی ثابت باقی مانده و اصولاً ترس از کنترل آلمان بر سرزمین قلب، هنوز نقطه اصلی توجه وی بوده است. (قاسمی، ۱۳۸۴: ۱۶۳)

بعدها مکیندر نقطه قلب جهان را به صورت صریح‌تر تعریف نموده و باور داشت که قلب جهان منطقه‌ای وسیعی است که شامل بخش بزرگی از ایران، افغانستان، آسیای مرکزی و بخش مهمی از روسیه می‌شود. از نظر او قلب جهان بزرگ‌ترین دژ طبیعی جهان است و وضعیت دفاعی از جهت راهبردی در اختیار قلب جهان است. به عقیده مکیندر اطراف هارتلند (ناحیه محور) را دو ناحیه گرفته است: ۱- هلال داخلی یا حاشیه‌یی که شامل سرزمین‌هایی است که پشت به خشکی ارآسیا و در کنار آب قرار دارند و قابل دسترسی قدرت دریایی هستند. ۲- هلال خارجی یا جزیره‌ای که شامل بریتانیا، ژاپن و استرالیا است. (عزتی، ۱۳۸۲: ۱۳)

۴- نیکولاس اسپایکمن: نظریه‌پرداز دیگری که در رابطه با ژئوپلیتیک نظریات جالب و قابل توجه را ارائه می‌کند، نیکولاس اسپایکمن است. اسپایکمن ضمن نظریه هارتلند، نواحی اطراف هارتلند را که با عنوان هلال داخلی و خارجی مورد توجه مکیندر بود، «ریملند» نامگذاری کرده و برای این منطقه اهمیتی بیشتر از هارتلند قائل بود و در مقام رد یا پاسخ به تئوری مکیندر، مدعی شد که ناحیه اصلی در هارتلند، هلال داخلی است؛ زیرا

این منطقه امکان ترکیب قدرت بری و بحری را بهتر فراهم ساخته و از منابع انسانی بیشتری برخوردار است. (عزتی، ۱۳۸۰: ۱۶) اسپایکمن ابراز داشت که هرکس کنترل ریملند را بر عهده داشته باشد بر اورآسیا حکومت می‌کند و کسی که حاکم اورآسیا باشد، سرنوشت جهانی را کنترل می‌کند. (لورو-توال، ۱۳۸۰: ۲۴)

دلیل اهمیت دادن اسپایکمن به ریملند در مقایسه با هارتلند از این جهت بود که به اعتقاد وی این منطقه امکان ترکیب قدرت بری و بحری را بهتر فراهم می‌سازد و از طرف دیگر، بیشترین نیروی انسانی و سهولت ارتباطات در این بخش از جهان وجود دارد. (عزتی، ۱۳۷۱: ۱۴)

در این مقاله می‌توان نظریه قلب زمین مکیندر و ریملند اسپایکمن را به عنوان بهترین چارچوب نظری اتخاذ کرد. دلیل آن این است که افغانستان بر اساس نظریات مکیندر و اسپایکمن در نقطه قلب یا در حاشیه قلب قرار گرفته و این ژئوپلیتیک افغانستان را مورد توجه قدرت‌های بزرگ قرار می‌دهد. در نتیجه رقابت قدرت‌های بزرگ برای تسلط در این سرزمین شکل خواهد گرفت و زمینه‌های جنگ نیابتی فراهم خواهد شد. چند تمدنی است که از مرحله استیلا یک تمدن خاص عبور کرده و به مرحله کنش متقابل بین چند تمدن وارد شده است.

جایگاه افغانستان در نظام ژئوپلیتیکی نوین بین الملل

موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه افغانستان در تعریف ژئوپلیتیک منطقه نقش مهمی دارد و با تعبیرهایی مانند «چهار راه آسیا» و یا «هارتلند آسیا» از آن نام برده شده است. با توجه به گفته مکیندر که باور داشت در هر قاره نقطه‌هایی وجود دارد که کشورها سعی در کنترل آن دارند و تسلط بر آن را به مثابه تسلط بر قلب و مرکز همان قاره می‌پندارند. افغانستان از مناطقی است که امپراطوری‌های گوناگون تلاش در تسلط بر آن داشته اند. (حکمت نیا، ۱۳۸۴: ۱۰۰) افغانستان کشور محصور در خشکی در قلب آسیا قرار گرفته و سه منطقه بزرگ جغرافیایی و فرهنگی را به هم مرتبط می‌کند: شبه قاره هند را به جنوب شرق، آسیای

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۱۳

مرکزی را به شمال، و فلات ایران را به غرب. جغرافیا ممکن است سرنوشت ساز نباشد؛ اما می‌تواند مسیر تاریخ افغانستان را برای هزارها سال به عنوان دروازه ورود مهاجمین به ایران یا آسیای مرکزی یا هند فراهم کند. (Barfield, 2010: 1) این منطقه همیشه میدان برخورد و جنگ ارتش‌های مهاجم که گاهی توسط یکی و گاهی توسط دیگری حکومت می‌شد، بوده است. در قرن هفدهم و هجدهم، منطقه‌ای که به نام افغانستان شناخته می‌شود سه بار میان امپراطوری شبانید از بک در شمال، صفوی‌های امپراطوری فارس در غرب و امپراطوری مغول هند در شرق تقسیم شد. (Hopkins, 2008: 24) دست به دست شدن افغانستان را در طول تاریخ توسط قدرت‌های بزرگ و کشورگشایان می‌توان شاهد بود. منازعه افغانستان نقطه کانونی تلاش و تقلا در مورد شکل دهی مجدد روابط سیاسی و اقتصادی در جنوب آسیا به دنبال سقوط امپراطوری بریتانیا در ابتدا و شوروی به دنبال آن دانست (Rabin, 2013: 27). با توجه به مباحث نظری مکیندر که از قلب زمین صحبت می‌کرد و همچنین اسپایکمن که مسئله ریملند را مطرح کرد، افغانستان در یک تعریف در بطن هر دو نظریه قرار گرفته و پتانسیل این را دارد که صحنه کشمکش و منازعه میان قدرت‌های بزرگ و جستجوگران ژئوپلیتیک باشد.

از زمان ثبت واژه دولت حائل در فرهنگ لغت انگلیسی آکسفورد در سال ۱۸۸۳، پیرامون وضعیت حائل افغانستان در ساختار امنیتی منطقه اتفاق نظر وجود داشته است. تا قبل از استقلال، افغانستان در وضعیت حائل میان امپراطوری روسیه و بریتانیا در هند قرار داشته است و موقعیت دولت شبه مستقل مد نظر کوهن را ایفا کرده است. (McLachlan, 1997: 89) در حالی که در قرن نوزدهم افغانستان محل نزاع و رقابت بریتانیا و روسیه بود، در قرن بیستم نیز، پس از استقلال افغانستان در سال ۱۹۱۹ تا پایان جنگ جهانی دوم این رقابت تداوم یافت و در کنار این دو قدرت بزرگ، آلمان ضلع دیگر قدرت جهانی بود که بر وضعیت حائل افغانستان تأثیر گذار بوده است.

افغانستان معاصر به دلیل موقعیت حساس جغرافیایی و اهمیت ژئوپلیتیکی خویش تا کنون بارها هدف امواج گوناگون ژئوپلیتیکی قرار گرفته، و رقابت شرق و غرب را به خود دیده است. موقعیت جغرافیایی افغانستان مانند موقعیت سیاسی-اجتماعی آن، چهره‌ای غیر عادی داشته، چرا که نمی‌توان به طور روشن آن را در هیچ یک از تقسیمات سنتی منطقه‌ی آسیا قرار داد. راهیابی به آب‌های گرم جنوب و اقیانوس هند و هم چنین رسیدن به منابع بکر و دست نخورده افغانستان و از طرف دیگر راه دسترسی به هند، از جمله مقاصد بوده است که کشورهای قدرتمند به آن‌ها فکر می‌کردند. (عزتی، ۱۳۸۰: ۴۰)

افغانستان در سیستم‌های منطقه‌ی قرار گرفته که از جهت ژئوپلیتیکی در طول تاریخ اهمیت فراوانی برای قدرت‌های بزرگ داشته و مخصوصاً در دوران جدید و با سربرآوردن چین و تجدید قوای روسیه و نظم هژمونیک آمریکا محور، از اهمیت فوق العاده برای ابرقدرت‌ها و قدرت‌های بزرگ برخوردار بوده است. به همین دلیل لازم است که به طور مختصر به سیستم‌های ژئوپلیتیکی که افغانستان جزء آن‌ها به حساب می‌آید اشاره‌ای داشته باشیم.

۱- افغانستان و سیستم ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی

آسیای مرکزی بخشی از جاده افسانه‌ی ابریشم بود که از چین تا استانبول و روم کشیده می‌شد. (McCauley, 2002: 55) هرچند پس از فروپاشی شوروی، کشورهای آسیای مرکزی از سلطه روسیه رهایی یافتند؛ اما با بازپروری روسیه در جهان سیاست، دوباره آسیای مرکزی عموماً به عنوان منطقه نفوذ روسیه شناخته می‌شود. تشکیل کشورهای مشترک المنافع با محوریت روسیه باعث تثبیت برتری قدرت روسیه در این حوزه گردیده است. آسیای مرکزی یا ترکستان (سرزمین ترک‌ها) از اهمیت ژئوپلیتیکی قابل توجه‌ای برای قرن‌ها برخوردار بوده است. ترکستان اهمیت خود را با توسعه مسیر دریایی برای دسترسی به شرق چین از دست داد. امروزه، شرق آسیا دوباره اهمیت ژئوپلیتیکی خود را به دو دلیل به دست آورده است: یکی مسئله جنگ با ترور و دیگری وفور نفت و گاز طبیعی در این منطقه است.

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۱۵

(McCauley, 2002: 56) اگر قرار باشد روزی جریان نفت از خاورمیانه قطع شود، آسیای

مرکزی از اهمیت اقتصادی فوق العاده برای ایالات متحده برخوردار است.

افغانستان اهمیت خود را در سیستم جغرافیایی منطقه آسیای مرکزی به عنوان کریدور انتقال انرژی از آسیای میانه به کشورهای جنوب و جنوب شرق آسیا به دست می‌آورد. پیوستگی‌های فرهنگی و قومی این کشورها با افغانستان نیز می‌تواند نقش تأثیرگذار بر همکاری و نزدیکی این کشورها با افغانستان داشته باشد. آسیای مرکزی یک منطقه جدیدی است که به دنبال فرپاشی شوروی به وجود آمد و متشکل از پنج جمهوری ترکمنستان، قرقیزستان، قزاقستان، تاجیکستان و ازبکستان است. افغانستان نیز به دلیل مجاورت جغرافیایی و سایر درهم تنیدگی‌ها، در سیستم ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی و دیدگاه‌های هارتلند مکیندر و ریملند اسپایکمن قرار می‌گیرد. براساس نظریه ژئوپلیتیک کوهن، کشورهای آسیای مرکزی از نظر انرژی در حد متوسط قرار دارند و جزو قلمرو ژئواستراتژیک بری محسوب می‌شوند. هم چنین قدرت ملی آن‌ها دارای بُردی با مقیاس محلی می‌باشند؛ اما بعد از فروپاشی نظام دو قطبی، جنگ سرد و تغییر و تحولات به وجود آمده در نظام ژئوپلیتیک جهانی که به دلیل تغییرات قدرت صورت گرفته است، آسیای مرکزی یک منطقه دروازه و همچنین بخشی از کمر بند شکننده را شامل می‌شود. (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۳: ۹۳)

افغانستان به عنوان چهار راه اتصال شهرهای مرکزی، جنوب و شرق و غرب آسیا به حساب می‌آید. (Hopkins, 2008: 157) این موقعیت ویژه اهمیت فوق العاده‌ای در آسیای مرکزی برای افغانستان اعطا می‌کند. مسیرهای تجاری و انتقال کالا و نفت گاز از افغانستان در کشورهای منطقه برای همه این کشورها مقرون به صرفه است. اهمیت افغانستان به عنوان منطقه مجاور سیستم ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی می‌تواند در موارد زیر خود را نشان دهد:

۲- پروژه خط لوله گزتاپی: این پروژه برای کشورهای منطقه اهمیت فوق العاده دارد و حتی کشور پاکستان که معمولا خواهان افغانستان بی ثبات بوده است در این پروژه نیاز به افغانستان امن و با ثبات دارد. افغانستان به عنوان کریدور و دهلیزی است که خط لوله نفت و گاز از آن به کشورهای منطقه عبور می کند. بنابراین جایگاه ژئوپلیتیکی افغانستان برای انتقال نفت و گاز در منطقه اهمیت فوق العاده دارد.

۳- نحوه تعاملات چین و روسیه در رابطه با اقدامات و اهداف استراتژیک ایالات متحده در افغانستان و منطقه آسیای مرکزی. اقدامات و راهبردهای امنیتی ایالات متحده آمریکا در افغانستان، از جانب چین و روسیه دو رقیب ایالات متحده بدون پاسخ نمی ماند.

۴- حل و فصل مناقشات قومی و قبیله‌ای افغانستان که می تواند به عنوان پتانسیل بسیار بالا در درگیر کردن کشورهای آسیای مرکزی عمل کند.

۵- راه لاجورد و کاسا یک هزار از پروژه‌های بزرگ اقتصادی افغانستان و آسیای مرکزی است که افغانستان را از بنادر پاکستان بی نیاز می کند و این پروژه برای آسیای مرکزی نیز از اهمیت اقتصادی بالایی برخوردار است.

۲- افغانستان و سیستم ژئوپلیتیکی جنوب آسیا

سیستم ژئوپلیتیکی جنوب آسیا یکی از شکننده ترین و بحران خیزترین مناطق جهان است. این منطقه به دنبال فروپاشی شوروی به دلیل ویژگی های استراتژیکی و انسانی که دارد به عنوان یکی از مناطق مهم در چارچوب نظام بین الملل نوین، شناخته می شود. این مجموعه هفت کشور هند، پاکستان، نپال، سریلانکا، بوتان، مالدیو و بنگلادش را پوشش می دهد و با حضور افغانستان در این مجموعه ژئوپلیتیکی، جمعیتی حدود ۴/۱ میلیارد نفر را در خود جای می دهد؛ اما به لحاظ شاخص های انسانی یکی از عقب مانده ترین مناطق جهان به شمار می رود. (صادقی، ۱۳۹۰)

جنوب آسیا عرصه بی ثباتی مداوم، جنگ های بزرگ و کوچک و اوضاع ناپسامان است. آنچه بنیادگرایی خوانده می شود - خواه در شکل اسلامی آن و خواه در شکل هندوئیسم آن -

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۱۷

در این منطقه رشد چشم‌گیری دارد. نفس این مسائل از جنوب آسیا یک حوزه خطرناک و مهم را به نمایش گذاشته و باعث شده است کلیه کشورهای جهان و همین‌طور نهادهای بین‌المللی نسبت به آن حساسیت نشان دهند. (سریع القلم، ۱۳۸۷: ۲۱۴) به نظر می‌رسد ریشه بسیاری از نابسامانی‌های جنوب آسیا به اختلاف هند و پاکستان بر سر کشمیر مربوط می‌شود. بحران کشمیر نه تنها فرصت‌های توسعه‌ی بسیاری را از مردم شبه قاره هند سلب کرده است؛ بلکه مانع همکاری بین منطقه‌ی مؤثری در جنوب و جنوب غرب آسیا شده است. (شفیعی، ۱۳۸۲: ۵۸)

در ساختار فضایی ژئوپلیتیکی که گلدشتین ارائه نموده است، افغانستان جزو منطقه جنوب آسیا قرار گرفته است. (Goldstein, 1999) هند، پاکستان و افغانستان از جمله مهم‌ترین کشورهای این سیستم محسوب می‌گردند. هرچند در این سیستم هند موقعیت مرکزی و به نسبت آن پاکستان و افغانستان موقعیت پیرامونی را دارند؛ اما چنانچه از مدل کانتوری و اشپیگل (قاسمی، ۱۳۸۴: ۱۷۶) استفاده نماییم، کشورهای پیرامون شامل افغانستان و پاکستان و به تبع هند کشور مرکز خواهد بود و ایالات متحده نیز پس از ۱۱ سپتامبر در مقام قدرت مداخله‌گر اصلی مطرح می‌باشد و قدرت‌های بزرگ سیستم به دنبال چالش‌گری با ایالات متحده بر می‌آیند.

منازعات منطقه‌ی در جنوب آسیا، همانگونه که در سطح منطقه‌ی به قطب‌بندی قدرت انجامیده است، مناطق همجوار را نیز به دلیل اصل مجاورت جغرافیایی دچار تسلسل بحران کرده است. منازعات داخلی به دلیل وجود دولت‌های فرومانده و شکاف‌های متعدد قومی و مذهبی، بلوک‌بندی قدرت در سطح منطقه‌ی و سرریز شدن بحران در سطح بینا منطقه‌ی به نوبه خود انگاره‌های جدیدی را در روند سیاست خارجی قدرت‌های فرامنطقه در برخورد با پویش‌های امنیتی در جنوب آسیا پدید آورده است.

عامل اصلی مداخله‌گر در جنوب آسیا، ایالات متحده آمریکا است که پس از رویداد ۱۱ سپتامبر به صورت پایدار و مستقیم در منطقه حضور دارد. اهداف استراتژیک و منافع

حیاتی آمریکا در جنوب آسیا نظیر مهار چین و روسیه با حضور در این سیستم ژئوپلیتیکی و نیز اتحاد استراتژیک کابل-واشنگتن، در ورود افغانستان به سیستم ژئوپلیتیکی جنوب آسیا، نقش اساسی داشته است؛ زیرا استراتژی اولیه آمریکا در افغانستان افزون بر مسئله مبارزه با تروریسم، مهار قدرتهای بالقوه و معارض آمریکا نیز بوده است.

سیاست‌های منطقه‌یی ایالات متحده آمریکا در جنوب آسیا موارد زیر خواهد بود:

۱- ایالات متحده در تلاش برای حل منازعات تهدیدآمیز افغانستان و پاکستان برآمده و آن‌ها را برای همسویی در مبارزه با تروریسم و بنیادگرایی در منطقه مدیریت می‌کند. به تعبیری ایالات متحده به جای اینکه صرفاً افغانستان را در محراق توجه خود قرار دهد، سیاست‌گذاران جدید در واشنگتن روی مسئله «اف‌پک» یا افغانستان و پاکستان متمرکز شدند. علت آنهم قرار گرفتن ۴۰ درصد از پشتون‌ها در افغانستان و پاکستان بود. (Bruki, 2011: 24)

۲- تداوم مناقشات هند و پاکستان به صورت کنترل شده در دستور کار ایالات متحده است تا هند را کنترل نموده و اجازه عرض اندام این کشور را به عنوان یک قدرت بزرگ ندهد.

۳- تثبیت حضور طولانی مدت در منطقه به دلیل نزدیکی با منطقه ژئوپلیتیکی چین و هند و همچنین اشراف بر موقعیت ارتباطی آسیای مرکزی.

افغانستان به عنوان کشوری که در سیستم ژئوپلیتیکی جنوب آسیا نیز قرار گرفته و از جایگاه ویژه‌ای در سیاست‌های قدرتهای بزرگ برخوردار است. حضور ایالات متحده آمریکا در افغانستان به نوعی کنترل منطقه ژئوپلیتیکی جنوب آسیا بوده و زمینه را برای تثبیت هژمونی این کشور هرچه بیشتر فراهم می‌کند.

۳- افغانستان و سیستم ژئوپلیتیکی خاورمیانه

شبکه استراتژیک خاورمیانه از حلقه‌های متمایز اما به هم مرتبط مختلفی شکل گرفته است. شبکه مذکور از اجزاء زیر تشکیل شده است: ۱- حوزه شامات؛ ۲- حوزه غربی؛ ۳-

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۱۹

حوزه خلیج فارس؛ ۴- حوزه جنوب غربی آسیا (پاکستان و افغانستان)؛ ۵- ترکیه آسیای صغیر. (قاسمی، ۱۳۸۹: ۶۵) در شکل‌گیری شبکه ژئوپلیتیکی خاورمیانه، دو گونه از متغیرهای اساسی دخیل می‌باشند که می‌توان در قالب متغیر بیرونی و متغیر درونی مفهوم‌سازی نمود که در نهایت تعامل بین آن‌ها در چارچوب منطقه‌های پنج‌گانه فوق‌الذکر، شبکه منطقه‌یی خاورمیانه را تشکیل می‌دهند. بخشی از این شبکه ناشی از کارکرد قدرت هژمونیک سیستم بین‌الملل و خارجی است که چرخه جهانی قدرت را نشان می‌دهد. در این میان حلقه خاورمیانه به شدت تحت تأثیر گفتمان قدرت و مداخله قدرت یا قدرت‌های خارجی شکل گرفته است. (قاسمی، ۱۳۸۹: ۶۵)

با پایان جنگ سرد دولت‌های خاورمیانه در پذیرش نظم جهانی تک قطبی با چالش‌های فراوان مواجه شده است. انتظارات متنوع در ارتباط با منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا شکل گرفته بود. به گفته ساموئل هانتینگتن مسئله برخورد تمدن‌ها میان غرب و دنیای اسلام در این منطقه مستعد اشتعال بوده است. دولت ایالات متحده روی «دولت‌های سرکش» تمرکز کرده بود و بعد از یازده سپتامبر توجه به کمبود دموکراسی و رشد اسلام‌گرایی معطوف شده بود. پایان جنگ سرد در سال ۱۹۸۹ دولت‌های خاورمیانه و منطقه را در مجموع با چالش مواجه کرد. (Wivel, 2008: 103) سیاست ایالات متحده در دوران جنگ سرد نسبت به خاورمیانه بر مبنای رقابت دوقطبی با اتحاد شوروی شکل می‌گرفت؛ اما با فروپاشی شوروی منافع راهبردی ایالات متحده در نظم نوین جهانی به گونه‌ای دیگر تعریف شد. با مطرح شدن موج سوم دموکراتیزاسیون بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، دولت‌های خاورمیانه تمایلی به تعقیب این مسیر نداشتند. ایالات متحده آمریکا در تلاش بر آمد تا با تعریف نظم نوین جهانی آمریکامحور، تعریفی جدید از خاورمیانه ارائه داده و مسئله دموکراسی‌سازی را در این کشور برای تأمین منافع خود در دستور کار قرار دهد.

به باور بوزان، غرب آسیا یک منطقه بسیار مهم ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک است که همواره محل کشمکش و منازعه بوده است. درهم تنیدگی امنیت اعضای این جامعه به

نحوی است که هر تحولی در بخشی از آن امنیت سایر اعضا را تحت تأثیر قرار می‌دهد. خاورمیانه امروز، خاورمیانه‌ای نا امن و پر التهاب است. ذخایر عظیم انرژی این منطقه را به صحنه رقابت و ستیز بازیگران بزرگ سیستم و منطقه‌یی تبدیل کرده است. این منطقه در برگیرنده تمام دولت‌های عرب به اضافه ایران، ترکیه و اسرائیل است. افغانستان با این سیستم ژئوپلیتیکی پیوند محکم و ناگسستنی دارد. قرار گرفتن خاورمیانه بین دو گستره ژئواستراتژیک غرب و شرق به آن اهمیت بسیاری در چرخه جهانی قدرت بخشیده است. (قاسمی، ۱۳۸۹: ۶۶)

خاورمیانه از جمله سیستم ژئوپلیتیکی مهم منطقه ای است که مخصوصا بعد از ۱۱ سپتامبر اهمیت بیشتری یافته است. به دلیل اینکه این منطقه سرشار از منابع نفت و گاز است، قدرت‌های بزرگ همیشه برای داشتن این منطقه ژئوپلیتیکی درگیر رقابت‌های بی‌امان بوده اند. در طرح خاورمیانه بزرگ که در ماه ژوئن ۲۰۰۴ با عنوان «مشارکت برای پیشرفت» توسط هشت کشور صنعتی جهان در سی آیلند ایالت جورجیا مورد پذیرش واقع شد، افغانستان و پاکستان هم در دایره این تعریف جدید قرار می‌گرفت. خاورمیانه یکی از مناطقی است که با توجه به شرایط داخلی و ساختار نظام بین الملل، با یک نا امنی فراگیر و همه جانبه دست به گریبان است. تاریخ امنیتی خاورمیانه روایت گر بی ثباتی، نا امنی، بحران و تعارض است. گسترش سلاح‌های کشتار جمعی، رشد تروریسم و افراط‌گرایی مذهبی، ستیزه‌ها و اختلافات درونی، شکاف‌های قومی-قبیله ای، افزایش خشونت‌گرایی، کاهش رفاه، افزایش بیکاری و جنگ‌های پیچیده نیابتی سبب بحرانی شدن این منطقه شده است. (قدسی، ۱۳۹۷: ۲) قرار گیری افغانستان در تعریف جدید از خاورمیانه تحت عنوان خاورمیانه بزرگ، این کشور را در سیستم ژئوپلیتیکی خاورمیانه قرار داده و تحولات خاورمیانه بر این کشور و تحولات این کشور بر خاورمیانه تأثیر گذار خواهد بود. خاورمیانه به دلیل عواملی چون نفت و موقعیت ژئوپلیتیک منطقه معمولا مداخلات قدرت‌های بزرگ را با خود داشته است. در سال‌های اخیر مخصوصا بعد از ۱۱ سپتامبر، ایالات متحده همیشه

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۲۱

رویکرد امنیت هژمونیک را در خاورمیانه مطرح کرد. براین اساس با افزایش حضور نظامی خود به براندازی رژیم‌های طالبان و صدام در افغانستان و عراق مبادرت ورزید. ایالات متحده آمریکا به عنوان متغیر مداخله‌گر نقش مهمی در شکل‌دهی ترتیبات امنیتی این منطقه بازی می‌کند. اهمیت ژئوپلیتیکی، ژئو اکونومیکی و ژئو کالچری خاورمیانه، همواره ابرقدرت‌ها را به این منطقه کشانیده است.

بهانه خطر تروریسم و بنیادگرایی در فردای پس از ۱۱ سپتامبر باعث حمله ایالات متحده به افغانستان و بعدها به عراق گردید. این اقدامات بعداً توانست حمایت جامعه جهانی را نیز به دست آورد. همچنین اقدامات غربی‌ها در خاورمیانه باعث تحریک احساسات ضد آمریکایی و غربی در این منطقه گردیده است. ایالات متحده می‌کوشد تا با گسترش حد اکثری مرزهای خاورمیانه منطبق با مرزهای ژئوپلیتیکی جهان اسلام بتواند با استراتژی‌های مشخص در مدیریت و کنترل موثر این منطقه اقدام نماید.

اهداف ایالات متحده در خاورمیانه بزرگ‌تر شامل موارد زیر می‌شود:

۱- تضمین امنیت اسرائیل و انزوای ایران؛

۲- تضمین امنیت صدور نفت؛

۳- پیشبرد فرایند صلح خاورمیانه؛

۴- استراتژی آمریکا در جنگ علیه تروریسم؛

۵- دموکراتیزه کردن خاورمیانه و الزام به رعایت حقوق بشر؛

۶- جلوگیری از گسترش تولید و تکثیر سلاح‌های کشتار جمعی.

اهداف فوق‌الذکر ایالات متحده آمریکا در منطقه خاورمیانه و کشور افغانستان، قدرت‌های بزرگ سیستم مثل چین و روسیه را تحریک می‌کند تا برای تأمین منافع خود و گسترش حوزه نفوذ، جلو تحركات آمریکا را گرفته و ایجاد چالشگری در مقابل سیاست‌های ایالات متحده داشته باشد.

یازده سپتامبر و راهبرد جدید نظامی-امنیتی ایالات متحده آمریکا

ساخت ژئوپلیتیکی سیستم بین الملل، تأثیر مستقیمی بر استراتژی کشورها از جمله هژمون به عنوان کارگزار نظم سیستمی بر جای خواهد گذاشت و نوع مرزبندی‌ها، سازوکارهای کنترل خاصی را ضروری می‌سازد. حال با شکل‌گیری ژئوپلیتیک نوین، استراتژی ایالات متحده نیز متحول گردید. (قاسمی، ۱۳۹۰: ۴۰۸) حادثه یازده سپتامبر درست زمانی اتفاق افتاد که ایالات متحده آمریکا به عنوان کشور هژمون و کنترل‌کننده سیستم محسوب می‌شد. این حادثه قدرت هژمونی آمریکا را زیر سوال برده و برای این کشور ناکامی بسیار بزرگی به حساب می‌آمد. حادثه یازده سپتامبر پایان دوره گذار در نظام بین الملل بود؛ زیرا با خلق و ایجاد دشمن جدیدی به نام تروریسم زمینه را برای بهره‌برداری آمریکا از این دشمن و مداخله در نظام بین الملل فراهم ساخت.

حضور ایالات متحده آمریکا در افغانستان که در ابتدا به بهانه مسئله مبارزه با تروریسم بود، به مرور اهداف جانبی این کشور در این حضور مورد توجه قرار گرفت. هدف اصلی و کوتاه‌مدت ایالات متحده مبارزه با تروریسم عنوان شد؛ اما آمریکا به این مسئله بسنده نکرد و اهداف بلند مدت از قبیل تثبیت هژمونی، محاصره ایران، سد نفوذ روسیه و چین و تغییر در فرهنگ مردم افغانستان را در دستور کار خود قرار داد.

لحظه تصمیم‌گیری کاخ سفید در واکنش به رخداد وحشتناک حادثه یازده سپتامبر ۲۰۰۱، سرآغاز تحول عمیق در مناسبات ساختار نظام بین المللی و به ویژه دگرگونی سیاست جهانی، منطقه‌یی و کشوری ایالات متحده گردید. سیاست مداران کاخ سفید در واکنش به حادثه مرگبار، اقداماتی را روی دست گرفت که پس از دهه هشتاد تا کنون، سیاست خارجی این کشور را در منطقه و افغانستان متحول ساخت؛ پاکستان و افغانستان و منطقه جنوب شرق آسیا به طور جدی در دستور کار سیاست خارجی کاخ سفید قرار گرفت. هر دو کشور افغانستان و پاکستان به عنوان میزبان و محل برنامه ریزی شبکه القاعده و

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۲۳

متحدینش که در حادثه یازدهم سپتامبر متهم ردیف اول بودند، از اهمیت جدی در سیاست خارجی آمریکا و ناتو قرار گرفت.

آمریکا توانست با طرح خطر تروریسم به عنوان مفهوم سامان‌بخش استراتژی و رفتار خارجی خود، با جذب افکار عمومی داخلی، متحدین خود را حول محور خطر تروریسم بسیج نماید. مبارزه با تروریسم علی‌رغم وحدت داخلی آمریکا، در صحنه بین‌الملل نیز از کار ویژه‌های خاصی بهره‌مند گردید؛ به گونه‌ای که آمریکا توانست با این شعار خود را به عنوان یک هژمون به جامعه جهانی معرفی نماید. شاید این مسئله در ابتدا مهم‌ترین همکاری و اشتراک نظر میان ایالات متحده و رقیب دیرینه‌اش روسیه بود.

برنامه‌ریزی ایالات متحده برای امضای قرار داد همکاری‌های استراتژیک و قرارداد همکاری‌های امنیتی و دفاعی با افغانستان حاکی از برنامه‌ریزی طولانی‌مدت و حضور به مدت نامعلوم در افغانستان بود. طرح‌ریزی برای حضور طولانی‌مدت در منطقه برای تثبیت هژمونی و کنترل رقبا باعث حساسیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی گردیده و قدرت‌های بزرگ سیستم را وادار به واکنش نشان دادن و ایجاد چالشگری با ایالات متحده نمود.

روسیه و ژئوپلیتیک‌گرایی

فرهنگ استراتژیک هر کشور تحت تأثیر دو عامل کلیدی شکل می‌گیرد: نخست محیط استراتژیک آن و دوم ویژگی‌های فرهنگی خاص آن کشور. منظور از محیط استراتژیک، شرایط و وضعیت پیرامونی، منطقه‌ای و بین‌المللی یک کشور است. مراد از ویژگی‌های خاص فرهنگی یک ملت، تجارب تاریخی، جغرافیا، ارزش‌ها، هنجارها، نگرش‌ها، عادات، نمادها و الگوهای رفتار آن ملت است.

فرهنگ استراتژیک روسیه را باید از دل تاریخ و جغرافیای پهناور این کشور و همه حوادث و رخدادهایی استخراج کرد که بر سر مردمان این سرزمین آمده و در حافظه پنهان آن‌ها پنדהا، اندرزها، ترسها و آرزوهای فراوانی را جا داده است. عناصر فرهنگ استراتژیک روسیه را می‌توان در موارد زیر مشاهده کرد:

۱- ژئوپلیتیک محوری: موقعیت جغرافیایی همیشه عنصر کلیدی و تعیین کننده در تهدیدات و فرصت‌های روس‌ها بوده و نقش بسیار مهمی در زندگی و سرنوشت آن‌ها ایفا کرده است. نگرش ژئوپلیتیکی در فرهنگ سیاسی آن‌ها بسیار قوی است. حفظ یکپارچگی سرزمینی و گسترش قلمرو، یکی از دغدغه‌ها و اولویت‌های اصلی روس‌ها در همه زمانها بوده و برای این منظور، هزینه‌های نظامی گسترده ای صرف شده است. روسیه ای که در طول قرون متمادی به عنوان یک قدرت تأثیر گذار در عرصه روابط بین الملل بود، بعد از پایان جنگ سرد در موقعیتی قرار می‌گیرد که ایالات متحده هرچه بیشتر به دنبال تنگ‌تر کردن حلقه منافع ژئوپلیتیکی این کشور برآمده و وارد حیات خلوت روسیه می‌گردد. در سال ۱۹۹۴، دولت کلینتون سیاست خارجی «گسترش» را در دستور کار خود قرار داده و از گسترش دموکراسی و نظام سرمایه داری در جهان صحبت می‌کند. (Wivel, 33: 2008) چنین تحولاتی مخالف ژئوپلیتیک محوری روسیه بود که سال‌ها برای آن قربانی داده بود و در رأس سیاست خارجی خود قرار داده بود. برای روسیه مرزهای وسیع و وسعت سرزمینی اش هویت فرهنگی و بین المللی اش را تعریف می‌کند. (Trenin, 11: 2002)

۲- نظامی‌گری: بین قدرت نظامی و گرایش به مسائل ژئوپلیتیکی از سوی رهبران روسیه همیشه رابطه مثبت وجود داشته و این دو همدیگر را در راستای ارتقای امنیت کشور و مقابله با تهدیدها علیه آن تقویت و بازتولید کرده اند. به گفته نویسنده روسی «ما یک فرهنگ نظامی‌گرا داریم. روس‌ها مردمان جنگ هستند. ما تاریخ غیر از این نداریم. یا در حال آماده کردن خود برای جنگ بوده‌ایم و یا در جنگ بوده‌ایم. روس‌ها با وجود تجارب فراوان تاریخی مانند جنگ افغانستان، محدودیت‌های قدرت روسیه و الزامات عصر کنونی، هنوز هم در بازی‌های ژئوپلیتیکی و استفاده از قدرت نظامی، عمل‌گراتر بوده است. (شاپوری، ۱۳۹۸: ۶۷)

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۲۵

۳- موقعیت تاریخی در نظام بین الملل: به تعبیر استفن کوتکین روسیه همیشه یک قدرت بزرگ نسبتاً ضعیف در نظام بین الملل بوده است. شکست‌ها و پیروزی‌های که روس‌ها در جنگ‌ها در طول تاریخ داشته اند، باعث شده تا روس‌ها از یک سو تمایل به ایفای نقش قدرت بزرگ در نظام بین الملل داشته باشد؛ اما از سوی دیگر توان کافی برای ایفای چنین نقشی را نداشته باشد. این مسئله به دوگانگی در سیاست خارجی روسیه انجامیده و بسیاری از مسائل این کشور را تحت تأثیر قرار داده است. (شاپوری، ۱۳۹۸: ۶۷) روسیه علی‌رغم حکومت ضعیف و اقتصاد ورشکسته، به دلیل جایگاه ژئوپلیتیکی منحصربفردش در آسیای مرکزی از قدرت‌های اساسی و اصلی در نظام بین الملل به حساب می‌آید. (Trenin, 2002: 29) روسیه در فضای پس از فروپاشی شوروی به عنوان یک قدرت بزرگ سنتی عمل می‌کند که در تلاش است تا به نوعی بار دیگر بر بسیاری از بخش‌های اتحاد شوروی سابق سلطه پیدا کند. تلاش‌های روسیه بر این مسئله متمرکز است که جایگاه خود را در نظام بین الملل به عنوان یک ابر قدرت در کنار آمریکا دو باره زنده کند و موقعیت از دست رفته خود را دوباره اعاده کند. (بیسلی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۳۹)

تقابل استراتژیک آمریکا و روسیه در سیستم ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی

سیستم ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی به شمول افغانستان در یک مقطعی از تاریخ مورد فراموشی قدرت‌های بزرگ قرار داشته و شاهد هیچ‌گونه رقابت برای نفوذ در این مناطق میان قدرت‌ها بزرگ سیستم نیستیم. این مقطع از تاریخ دهه ۱۹۹۰ میلادی است که نه ایالات متحده تمایلی به آسیای مرکزی و افغانستان دارد و نه روسیه این توان را دارد که در این مناطق نقش آفرینی داشته باشد. حادثه ۱۱ سپتامبر باعث می‌شود که این منطقه دوباره در کانون توجه قدرت‌های بزرگ مثل روسیه و آمریکا قرار گرفته و جنگ‌های نیابتی را در این کشورها آغاز کنند.

ایالات متحده به فکر نفوذ در آسیای مرکزی با تأمین حمایت اقتصادی از کشورهای تازه استقلال یافته قرار می‌گیرد. اما جنگ ایالات متحده با ترور که از افغانستان آغاز شد،

نفوذ آمریکا را در منطقه با تأسیس پایگاه نظامی در قرقیزستان و ازبکستان کاملاً تثبیت کرد. (Ibid) این جنگ نیروهای آمریکای آمریکا را در قلب آسیای مرکزی آورد. (Kleveman, 2004: 2) ایالات متحده به صورت فعال مسئله استراتژیک پروژه خط لوله انتقال نفت و گاز را از خزر در دستور کار خود قرار داد. (Ibid) همچنین واشنگتن به صورت فعالانه به دنبال نفوذ در قفقاز جنوبی از طریق همکاری اقتصادی و نظامی با گرجستان و آذربایجان بر آمد. (Kuzio, 2002) این حقیقت که نخبگان سیاسی دولت‌های جدی اورآسیا در تلاش تأسیس حاکمیت و دوری از تسلط روسیه بودند، تعقیب اهداف ایالات متحده را در منطقه تسهیل می‌کرد. (Kanet, Raquel 2010: 81)

روسیه به عنوان بازیگر اصلی در منطقه به حساب می‌آید. پنج کشور جدا شده از اتحاد شوروی - قزاقستان، قرقیزستان، تاجکستان، ترکمنستان و ازبکستان - و کشورهای جنوب قفقاز به عنوان حیات خلوت روسیه به حساب می‌آیند. این کشورها از شوروی جدا شده اند و حضور هر بازیگر دیگر خارج از منطقه برای روسیه افت پرستیژ را در نظام بین الملل به وجود می‌آورد. واقعیت مجاورت جغرافیایی و ناسازگاری بخشی از اهداف سیاسی ایالات متحده با منافع نخبگان سیاسی کشورهای منطقه، شانس روسیه را برای بازیگری در این منطقه افزایش می‌داد. (See Kanet and Raquel, 2010:81) فدراسیون روسیه توانست در مقابل آمریکا پیروز میدان بیرون شده و نقش خود را به عنوان کنشگر خارجی مسلط در تمام این منطقه توانست بازی کند. در «بازی بزرگ جدید» برای نفوذ در آسیای مرکزی دولت‌های محلی صرفاً ابزاری در دست قدرت‌های بزرگ نبودند؛ بلکه رهبران محلی با استفاده از منابع انرژی و موقعیت مهم ژئوپلیتیکی و عوامل دیگر شان توانستند به نفع خود بهره برداری نموده و انتخاب کننده یکی از قدرت‌های بزرگ برای ائتلاف باشند.

تا زمان حادثه تروریستی یازده سپتامبر سال ۲۰۰۱ نشانه‌های از اختلاف میان روسیه و ایالات متحده بسیار کم‌رنگ بود؛ اما بعد از حادثه یازده سپتامبر سال ۲۰۰۱، روابط روسیه و آمریکا تحت الشعاع تعارض منافع این دو کشور در منطقه قرار گرفت. سیاست خارجی

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۲۷

پوتین و همفکرانش این بود که روسیه را بار دیگر به عنوان قدرت بزرگ تأثیر گذار در مسائل نظام بین الملل معرفی نموده و نقش فعال در منطقه داشته باشد و جلو نفوذ ایالات متحده را در منطقه حیات خلوت خود بگیرد.

حضور آمریکا در آسیای مرکزی اهمیت ژئوپلیتیکی این منطقه است. هدف دراز مدت و کلان امریکا این که با ورود به حیات خلوت روسیه و حضور در منطقه از شکل‌گیری پیمان‌ها و اتحادهای نظامی با ترکیب‌های متفاوتی از ایران، روسیه، هند و چین و برخی دولت‌های آسیای مرکزی جلوگیری کند. در دوران بوش پسر و روی کار آمدن نومحافظه‌کاران، این نگرش شدیدتر می‌شود. به نظر نومحافظه‌کاران حاکم بر آمریکا، ایالات متحده باید از قدرت نظام خود به صورتی پیش‌گیرانه و در جهت مقابله با حملاتی که ممکن است در آینده علیه آمریکا رخ دهد، استفاده کند. آن‌ها می‌گویند، نیت مخالفان آمریکا مشخص است، قبل از آن که آن‌ها توانایی لازم ضربه زدن به آمریکا را پیدا کنند، باید با توسل به قدرت نظامی و حتی در صورت لزوم استفاده از جنگ افزارهای هسته‌ای توان آن‌ها را در هم کوبید. (Kaplan & William, 2003: 79)

روسیه به عنوان وارث اصلی اتحاد جماهیر شوروی در منطقه کشورهای مستقل مشترک المنافع، منافع خاصی دارد و به گونه تقریبی بدون رقیب است. رویکرد کلی و اساسی روسیه در کل منطقه کشورهای مستقل مشترک المنافع حفظ انحصاراتی است که از زمان شوروی برای این کشور باقی مانده است. این انحصارات اقتصادی شرایطی را برای روسیه فراهم می‌آورد که هم رفتار جمهوری‌های بازمانده از شوروی را کنترل نماید و هم اینکه حد اکثر منافع را برای روسیه به دست آورد. این انحصارات در سه بخش اصلی انرژی، ارتباطات و حمل و نقل جمع شده است.

ایده اورآسیاگرایی روسیه در قالب طرح «اورآسیایی بزرگ» نوعی تقابل استراتژیک با ایده «آسیای مرکزی بزرگ» آمریکاست. دیدگاه آمریکایی، آسیای مرکزی بزرگ‌تر علاوه بر جمهوری‌های سابق شوروی؛ شامل افغانستان، پاکستان و هند نیز می‌شود. مفهوم آسیای

مرکزی بزرگ را نخستین بار در سطح اکادمیک «فردریک استار» ریاست موسسه تحلیل آسیای مرکزی و قفقاز وابسته به دانشگاه جانز هاپکینز آمریکا در سال ۲۰۰۵ مطرح کرد. در چهارچوب این مفهوم، مرزهای جغرافیایی منطقه آسیای مرکزی، تعریفی فراختر یافت و در این چهارچوب کشورهای آسیای مرکزی و شمال شرق ایران (بخشی از خراسان بزرگ تاریخی، افغانستان و سین کیانگ) به عنوان یک مجموعه واحد جغرافیایی و فرهنگی تحت عنوان «آسیای مرکزی بزرگ» تعریف گردید. (کالچی، ۱۳۹۴: ۳۳۲) این مفهوم، بر خلاف بسیاری از طرح‌ها و نظریه‌های علمی و دانشگاهی، صرفاً در یک حد یک بحث جذاب و چالش برانگیز علمی باقی نماند؛ بلکه با حمایت دولت و وزارت امور خارجه آمریکا، جنبه عملیاتی به خود گرفت. به مرور دولت جورج بوش آن را عملاً به آسیای مرکزی و جنوبی تبدیل کرد.

بنابراین، مشخص می‌شود که روسیه، چین و آمریکا رقبای اصلی موجود در منطقه آسیای مرکزی هستند که هر کدام با استفاده از ابزارهای خاص خود در صدد تعاریف متعدد از آن بر می‌آیند. مقامات روس بر این باور هستند که هدف واشنگتن از برقراری روابط با کشورهای منطقه، رشد اقتصادی این کشورها نه؛ بلکه اجرای اهداف ژئوپلیتیک و ایجاد آسیای مرکزی بزرگ است.

گلسانا تولپ برگانوا پژوهشگر بنیاد نخستین رئیس جمهور قزاقستان در این مورد می‌گوید: نظریه آسیای مرکزی بزرگ می‌تواند به عنوان یک بنیان ایدئولوژیکی و مفهومی نگریسته شود: ... این طرح یک ماتریکس (مبدأ) استراتژیک در آسیای مرکزی، خزر و افغانستان است که ایالات متحده در چهارچوب آن در صدد اتصال ژئوپلیتیک محلی و تحولات سیاسی-نظامی و نیز ژئواکونومیک در مسیر دلخواه و مورد نظر خود است. در حقیقت طرح آسیای مرکزی بزرگ از نظر گسترش ژئوپلیتیک همانند طرح خاورمیانه بزرگ است. (Tulepbegenova, 3: 2009)

افغانستان: محور اصلی و حلقه اتصال طرح آسیای بزرگ

افغانستان به عنوان کشوری که حلقه اتصال کشورهای آسیای مرکزی با آسیای جنوبی به حساب می‌آید و برای قدرت‌های بزرگ از اهمیت فراوان برخوردار بوده و این کشور را در سیستم ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی قرار می‌دهد. به گفته دانشمند روسی، افغانستان از جهت اقتصادی اهمیت خاص ندارد، اهمیت آن در جایگاه ژئوپلیتیکی این کشور قرار می‌گیرد. افغانستان و آسیای مرکزی از اهمیت ژئوپلیتیکی بزرگ برخوردار است. (McCauley, 2002: 19) برای فهم افغانستان و آسیای مرکزی باید ارتباط این دو منطقه را به خوبی مورد بررسی قرار داد. از دیدگاه سیاست‌گذاران آمریکایی، افغانستان هیچ‌گونه پیوند ژئوپلیتیکی مؤثری با آسیای مرکزی و آسیای جنوب ندارد و از این رو، طرح آسیای بزرگ به یکپارچگی ژئوپلیتیکی این سه بخش کمک می‌کند و افغانستان را پس از چند سده انزوای ژئوپلیتیکی خارج می‌کند. از سوی دیگر، تضمین حضور نظامی دراز مدت ایالات متحده در آسیای مرکزی و افغانستان نیازمند ایجاد زیر ساخت‌های مناسب اقتصادی به ویژه تضمین امنیت خطوط انتقال انرژی است. از دیدگاه ایالات متحده، تحقق این امر بدون همکاری نزدیک سیاسی، نظامی و اقتصادی کشورهای آسیای مرکزی و جنوبی با افغانستان ممکن نیست. به همین دلیل، ایالات متحده طی سال‌های اخیر، در چهارچوب طرح آسیای مرکزی بزرگ به شدت کشورهای آسیای مرکزی و نیز هند و پاکستان را ترغیب به گسترش همکاری با افغانستان کرده است. (کالجی، ۱۳۹۴: ۳۴۵)

در آستانه عملیات نظامی به رهبری اولیه آمریکا و سپس ناتو در افغانستان، دولت‌های آسیای مرکزی نگرش‌های پیچیده‌ای در برابر افغانستان به کار گرفتند. از یک سو، آن‌ها در رابطه با سرایت بالقوه بی‌ثباتی کنونی افغانستان در قالب حمله جنبش اسلامی ازبکستان به تاجیکستان در سال ۱۹۹۹ و قرقیزستان در سال ۲۰۰۰ نگران بودند و از سوی ترکمنستان و ازبکستان به دنبال نوعی سازگاری با رژیم طالبان در افغانستان بودند. (Kassenova, 2014: 3) با این وجود، پس از تشکیل دولت موقت و شکل‌گیری ثبات

نسبی، تمام پنج دولت آسیای مرکزی چندین نشست بین المللی برای افغانستان امن و با ثبات به راه انداختند. این نشست‌ها دو مزیت مهم در پی داشت: نخست، کشورهای آسیای مرکزی می‌توانستند به منابع اقتصادی، سیاسی و نظامی خارجی دسترسی پیدا کنند؛ دوم، با توجه به نبود بستر مستقل سیاسی میان کشورهای آسیای مرکزی، این دولت‌ها می‌توانستند این چارچوب را برای آغاز و افزایش همکاری‌ها میان خودشان به کار برند (Kassenova, 2014: 17). اهمیت افغانستان برای کشورهای آسیای مرکزی مزیت‌های اقتصادی فراوانی را می‌تواند نشان دهد. عدم دسترسی کشورهای جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز به آب‌های آزاد، باعث شد تا به گونه ای وابستگی به کشورهای مسیر انتقال پدید آید که افغانستان از این گونه کشورها محسوب می‌شد و برای آسیای مرکزی اهمیت فراوان داشت. ضمن اینکه ظرفیت‌های مشترک فرهنگی و زبانی کشورهای آسیای مرکزی و افغانستان را نزدیک به هم قرار می‌دهد. به همین دلیل آسیای مرکزی و افغانستان در یک سیستم ژئوپلیتیکی قرار گرفته و برای قدرت‌های بزرگ از اهمیت فراوان برخوردار است.

سیستم ژئوپلیتیکی جنوب آسیا و تقابل منافع آمریکا و روسیه

جنوب آسیا به عنوان یک سازه ژئوپلیتیکی که هند هسته آن به حساب می‌آید، با یک مجموعه پیچیده امنیتی شامل جنگ‌های چریکی در کشمیر، رقابت تاریخی-سرزمینی-موشکی و هسته ای هند با پاکستان، رقابت شدید سیاسی-نظامی و اقتصادی هند و چین و گسترش تروریسم و بنیادگرایی افراطی مواجه است که حل این مسائل برای ابر قدرت هژمون دشوار و چالش‌زا است و در بلند مدت ناپایداری نظام تک قطبی را به دنبال خواهد آورد. (شفیعی، ۱۳۸۸: ۱۹۶)

براساس نظریه باری بوزان جنوب، آسیا نمونه روشنی از یک مجموعه امنیتی است که پیرامون رقابت هند و پاکستان شکل گرفته است و افغانستان مرز آن را با مجموعه امنیتی خاورمیانه مشخص می‌کند. (Buzan, 2012: 54) هند و پاکستان رقابتی را که دهه‌ها طول کشیده است به افغانستان گسترش می‌دهند، طوری که وضعیت کنونی و آینده، بیشتر از

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۳۱

رقابت‌های آسیای جنوبی ریشه گرفته است و در آینده نیز از آن ریشه خواهد گرفت. در نتیجه، عنصری حیاتی برای درک پویایی روابط هند و پاکستان و موقعیتی که افغانستان در این رابطه قرار گرفته، فهم این تعارض گسترده است. (Mitton, 2014: 356-357)

بعد از سال ۲۰۰۱ ایالات متحده شدیداً در این منطقه فعال بوده و در نتیجه این حضور نقطه کانونی نظم منطقه ای در این سرزمین محسوب می‌شود. ایالات متحده به عنوان اصلی‌ترین قدرت مداخله‌گر در منطقه در مدت ۲۰ سال گذشته بوده که قادر به تضمین امنیت و ساخت‌بندی دیپلماسی منطقه بوده است. اما موفقیت چندانی را در این راه به دست نیاورده و حال به دنبال عقب کشیدن است. این عقب کشیدن ورود بازیگران دیگر را به دنبال دارد. (Rynning, 2017: 2) جنوب آسیا از سیستم‌های ژئوپلیتیکی است که برای قدرت‌های بزرگ از اهمیت فراوان برخوردار بوده و همیشه یک قدرت بزرگ در اینجا حضور داشته و زمینه رقابت و چالشگری برای قدرت‌های بزرگ دیگر در این منطقه فراهم بوده است. قدرت‌های بزرگ همیشه در تلاش برای تسلط در این منطقه ژئوپلیتیکی بوده است تا اینکه بتواند اهداف و منافع خود را در منطقه به خوبی دنبال کند. در جنوب آسیا دو قدرت مهم هسته‌یی هند و پاکستان وجود دارد که همیشه با هم دیگر بر سر مسئله کشمیر اختلاف داشته و این اختلافات به منطقه سرایت می‌کند و افغانستان هم صحنه جنگ‌های نیابتی این دو قدرت منطقه‌یی و هسته ای در طول تاریخ بوده است.

منافع روسیه در سیستم ژئوپلیتیکی جنوب آسیا و افغانستان

نگاهی به اسناد بالا دستی روسیه در زمینه راهبرد سیاست خارجی این کشور نشان می‌دهد که روسیه خود را در قامت تنظیم‌کننده روابط در جنوب آسیا تلقی نموده که قادر است نظم مورد نظر خود را در آن برقرار کند. مولفه‌های همچون مبارزه با تروریسم جهانی به ویژه در جنوب آسیا، تلاش برای ایجاد مناطق عاری از سلاح‌های هسته‌یی و سلاح‌های کشتار جمعی با اولویت قائل شدن در آسیای جنوبی، ایجاد ثبات و خنثی کردن تهدیدات و

همچنین تلاش دیپلماتیک برای ارتباط با کشورهای این منطقه، از مواردی است که در سند سیاست خراجی ۲۰۱۶ این کشور ذکر شده است. (احمدخان بیگی، ۱۳۹۲: ۴)

ژئوپلیتیک محوری که قبلاً ذکر شد یکی از عناصر کلیدی فرهنگ استراتژیک تهدید محور روسیه محسوب می‌شود؛ فرهنگی که همواره روسها را به سمت تقویت مواضع ژئوپلیتیکی و توسعه قلمرو و نفوذ در مناطق مختلف جهان برای مقابله با تهدیدها فرا می‌خواند. به قدرت رسیدن پوتین در روسیه این زمینه را فراهم کرد که او به موازات سروسامان دادن به اوضاع داخلی از منظر سیاسی و اقتصادی، شعاع نگاه امنیتی روسیه را سال به سال فراختر سازد و در رقابت با آمریکا در قالب ایده و طرح بلند پروازانه اورآسیای بزرگ، به گونه تقریبی آن را به تمام نقاط جهان تسری دهد؛ مناطقی که هرکدام در منظومه امنیتی آقای پوتین قدرت و قیمت مخصوص به خود را دارند و غفلت از آنها می‌توان شکست دوباره را برای روسیه پسا شوروی در نظام بین الملل رقم بزند.

روسیه همیشه در تلاش برای تأثیر گذاری در منطقه جنوب آسیا بوده و این منطقه را در دکتترین دریایی خود تا سال ۲۰۲۰ و همچنین استراتژی امنیت ملی خود تا سال ۲۰۲۰ قرار داده است. مسکو اهداف خود را از قبیل منزوی نمودن قدرت ایالات متحده، دستیابی به منابع انرژی، رقابت با نفوذ چین و کوشش برای نفوذ در این منطقه و همچنین مبارزه با حضور روز افزون داعش در افغانستان با اتخاذ سیاست و راهبردی به نام اورآسیای بزرگتر جنوب و شرق آسیای را به آسیای مرکزی ملحق می‌کند، در پیش گرفته است. رشد داعش در افغانستان موانع زیادی را برای روسیه در منطقه به وجود می‌آورد. روسیه به دنبال مذاکره با طالبان است به این دلیل که با حکومت امارت اسلامی به راحتی می‌تواند وارد تعامل شود. حتی صحبت شده که دولت روسیه و طالبان در مورد داعش تبادل اطلاعات دارند. (Rynning, 2017: 55) در واقع، روسیه در تلاش است که با افزایش همکاری با کشورهای از قبیل هند و پاکستان و اعمال نقش پر رنگ‌تر در افغانستان و افزایش حضور

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۳۳

در منطقه اقیانوس هند، به رقابت با دیگر کشورها پرداخته و به منافع خود دست یابد و جلوگیری و گسترش داعش را در افغانستان بگیرد.

تقابل استراتژیک روسیه و آمریکا در سیستم ژئوپلیتیکی خاورمیانه

خاورمیانه از جمله مناطقی است که روسیه و آمریکا در آن هم همکاری دارند و هم رقابت‌های بی‌پایان. خاورمیانه برای ایالات متحده در طول تاریخ از اهمیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی برخوردار بوده است. روسیه بعد از فروپاشی شوروی به دلیل درگیر بودن در مسائل داخلی خود تا مدتها توجهش را از خاورمیانه برداشت. از سال ۲۰۱۰ شاهد گسترش سیاست‌های روسیه در مسائل خاورمیانه هستیم. هدف روسیه تضعیف اولویت‌های جهانی ایالات متحده و گذار به سوی نظم چند قطبی و چند جانبه است. (Tsyganvo, 2019: 81)

اهداف ایالات متحده در خاورمیانه با بلندپروازی آن مبنی بر باقی ماندن این کشور به عنوان قدرت جهانی از طریق حمایت از رژیم‌های طرفدار آمریکا، جلوگیری از ظهور تهدید از جانب قدرت‌های متخاصم و تأمین امنیت در منطقه، در تطابق است. از جهت تاریخی اهداف آمریکا در خاورمیانه به پنج سیاست مشخص دسته‌بندی شده است: سد نفوذ شوروی/روسیه و سد نفوذ ایران، پایان دادن به برنامه هسته‌ای در ایران و هر کشور دیگر جدا از اسرائیل، مبارزه با رادیکالیسم اسلامی در سوریه، عراق و بخش‌های دیگر منطقه؛ تجهیز کمک‌های نظامی به متحدین ایالات متحده شامل اسرائیل، مصر، عربستان، اردن و ترکیه؛ و تقویت دموکراسی‌سازی و تغییر رژیم در کشورهایی که مخالف سیاست‌های آمریکا است. (Casula and Matz, 304)

اهداف و اولویت‌های روسیه در خاورمیانه از چشم انداز جهانی این کشور در مورد تمدن‌ها و مشاوره قدرت‌های بزرگ در تصمیمات اساسی بین‌المللی و مذاکره رفتار حاکمیت‌های قابل قبول سرچشمه می‌گیرد. در امتداد این چشم انداز تمدنی، سیاست خارجی روسیه به طور فزاینده‌ای بر ویژگی ژئوپلیتیک‌گرایی و فرهنگی استوار است. در مواجهه با بی‌ثباتی فزاینده جهانی، صاحب‌نظران روسیه از پروژه تمدنی جدید که بنیان‌های

فرهنگی کشور را تقویت می‌کند حمایت می‌کند و روابط خود را با قدرت‌های بیرون حفظ می‌کند. مسکو خاورمیانه را برای انتقال نفت روسیه به چین و اروپا به شدت مهم می‌داند. نفوذ روسیه در سوریه به شرکت‌های روسی اجازه می‌دهد تا مسیر تزانزیت برای انرژی ایران و قطر را به سوی اروپا در کنترل داشته باشد. (کلارک و هوک، ۱۳۹۳: ۲۲۱)

برای روسیه افغانستان از جایگاه ژئوپلیتیکی مهم به حساب می‌آید. از لحاظ جغرافیایی، برای روسیه، افغانستان کشورهای مهم را به هم وصل می‌کند. جمهوری‌های آسیای مرکزی با کشورهای خاورمیانه، جنوب و جنوب شرق آسیا، از همین معبر بهم پیوند می‌خورند. از سده‌های گذشته تا حال، افغانستان توانسته منبع امنیت (حائل) و یا منبع تهدید برای روسیه باشد. (بلخی، ۱۳۹۳: ۳۰۴)

چین و ژئوپلیتیک گرایی

امروزه ایالات متحده و چین دو تا از قدرتمندترین دولت‌های جهان به حساب می‌آیند. هرکدام از این دو دولت ظرفیت‌های عظیم اقتصادی، سیاسی و نظامی دارد که اجازه نفوذ به سایر مناطق جهان را به آن‌ها می‌دهد. در یک دهه پایان جنگ سرد ایالات متحده به عنوان تک قطب این نظام به حساب می‌آمد و هیچ قدرت بزرگی دیگر به تن‌های توان موازنه‌سازی با این کشور را نداشت. در واقع «قرن آمریکایی» را شاهد بودیم.

ظهور چین در صحنه جهانی از مهم‌ترین رخداد‌های سیاست جهان در دهه‌های اخیر به حساب می‌آید. اندازه فیزیکی و جمعیت چین، رشد سریع، جایگاه ژئواستراتژیکی، دینامیسم‌های داخلی، و در بعضی موارد نگرش عدم حفظ وضع موجود نسبت به تعدادی از مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی احتمالاً چین را قادر می‌سازد تا نقش برجسته‌- شاید سرنوشت‌ساز- در شکل‌دهی مجدد توزیع قدرت جهانی در این قرن بازی کند.

چین در حال یافتن فرصت برای نفوذ گذاری روی قواعد و نورم‌های نظام جهانی است. گذار از «تک قطبیت» آمریکایی و افزایش توانمندی‌های چین نشان از ورود جهان به عصر جدید است. ممکن است قدرت‌های بزرگ دیگر هم در تقلائی نفوذ روی نظم جهانی باشد؛

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۳۵

اما چین و ایالات متحده فعلا آنقدر قدرتمند هستند که در تقلاي پيشتازی روی اصول نظم دهنده و منطق نظم جهانی در قرن ۲۱ هستند. (Ikenberry, Jesi, Feng, 2015: 3)

رشد قدرت چین و نفوذ چین مخصوصا در آسیا، چالش‌های سختی را برای ایالات متحده به وجود می‌آورد. قرن جدید برای ایالات متحده مجموعه‌ای چالش‌های چین‌محور را برای این کشور به وجود می‌آورد. این چالش‌ها ایالات متحده را وادار می‌کند که نه تنها سیاست‌های موثرتر را توسعه دهد؛ بلکه هم چنین به صورت بنیادی روابطش را نیز مورد ارزیابی مجدد قرار دهد. (Swain, 2011: 1)

تقابل استراتژیک آمریکا و چین در سیستم ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی

در حال حاضر چین سومین کشور صادرکننده جهان است و پیش‌بینی می‌شود که از نظر حجم تولید ناخالص داخلی تا سال ۲۰۳۹ م به جایگاه ایالات متحده آمریکا دست پیدا کند. به همین دلیل است که بخش بزرگی از ادبیات سیاسی در دو دهه اخیر به ظهور یا صعود چین در ساختار نظام بین‌الملل اختصاص یافته است. ساموئل هانتینگتن در میانه دهه ۱۹۹۰ م که چین هنوز به مرحله کنونی رشد و تأثیرگذاری خود نرسیده بود، ایده چین بزرگ را یک مفهوم صرفا انتزاعی نمی‌دانست و معتقد بود که چین بزرگ، واقعیتی فرهنگی و اقتصادی است که با شتاب در حال رشد و تبدیل شدن به یک واقعیت سیاسی است. (هانتینگتن، ۱۳۷۸: ۲۷۰)

چین در طول دوران رقابت با ایالات متحده نه سیاست شفاف در قبال آمریکا از خود بروز داده و نه تعامل مطلق با این کشور داشته است. آنچه که در سیاست خارجی چین در آسیای مرکزی دیده می‌شود به نوعی رویارویی با آمریکا در عمل و ساکت بودن در سیاست‌های اعلانی است. روند مناسبات دوجانبه چین و آمریکا را مخصوصا در سطح منطقه آسیای مرکزی تحت عنوان «دوران رقابت‌های استراتژیک» نام‌گذاری کرد که این روند با وجود تغییر دو نسل رهبری در چین (نسل‌های چهارم و پنجم) و نیز روی کار آمدن دولت جمهوری خواه و دموکرات در آمریکا تا کنون ثابت و پایدار باقی مانده است. عوامل

بسیاری در شکل‌گیری این شرایط جدید نقش داشتند. وقوع حادثه یازده سپتامبر سال ۲۰۰۱، اشغال افغانستان، حضور مستقیم نظامی آمریکا در منطقه آسیای مرکزی به ویژه با در اختیار گرفتن دو پایگاه نظامی خان آباد از بکستان و ماناس قرقیزستان به موازات نگاه استراتژیکی و ژئوپلیتیکی آمریکا به طرح‌های اقتصادی منطقه از جمله خطوط انتقال انرژی موجب شد نگاه رهبران چین به منطقه آسیای مرکزی به صورت قابل توجهی تغییر کند. پکن پس از سال ۲۰۰۱ مرحله متفاوتی را در سطح منطقه آسیای مرکزی به نمایش گذاشت که در کانون آن حضور پر قدرت در عرصه تحولات اقتصادی منطقه بود. (کالچی، ۱۳۹۴: ۳۴۰)

هوشینگ ژائو پژوهشگر چینی در مورد مسائل دفاعی و امنیتی آمریکا و چین در آسیای مرکزی این گونه می‌گوید: «ساختارهای منافع آمریکا و چین در منطقه آسیای مرکزی کاملاً متناقض است. در حوزه امنیت غیر سنتی، دو کشور دارای دشمنان و اهداف مشترک هستند؛ اما در حوزه امنیت سنتی، از منافع بسیار متفاوتی برخوردارند. این موارد موجب پیچیدگی روابط دو کشور شده است. اگرچه دو طرف می‌توانند در مبارزه علیه تروریسم در آسیای مرکزی با همدیگر همکاری داشته باشند و منافع امنیتی مشترکی را تعریف کنند؛ اما با وجود این، حضور نظامی آمریکا در منطقه آسیای مرکزی موجب نگرانی پکن است. این موضوع، ماهیت پیچیده روابط آمریکا و چین است: هر دو کشور در صدد مبارزه با تروریسم به عنوان تهدیدی علیه امنیت و ثبات هستند؛ اما هرگونه همکاری دو کشور موجب بروز تضادهایی در حوزه امنیت سنتی می‌شود. این تناقضی که میان واقعگرایی و منطق ژئوپلیتیک وجود دارد، به طور ضمنی در روابط دو کشور در جهان پس از جنگ سرد قابل مشاهده است.» (Zhao, 2012: 187)

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۳۷

منافع و اهداف چین در آسیای مرکزی می‌تواند موارد زیر باشد:

۱- مرزها و امنیت: ثبات مرزها برای طرح‌های توسعه چین و اولویت‌های سیاسی خارجی این کشور اهمیت زیادی دارد.

۲- اقتصادی: منافع عمده اقتصادی چین در منطقه انرژی است. چین به دنبال مقادیر نفت و گاز آسیای مرکزی به خصوص قزاقستان بوده است که به عنوان یک شریک امید بخش ظاهر شد.

۳- موقعیت منطقه‌یی: حضور چین در آسیای مرکزی و به طور خاص، سازمان همکاری شانگهای، بخشی از تلاش کلی چین برای رشد ثبات و ایجاد محیط بین‌المللی در اطراف پیرامونی چین برای رشد بیشتر رهبری مورد قبول این کشور است. روابط پکن با آسیای مرکزی همچنان در مشروعیت بخشی به مواضع چین در مسائل مهم بین‌المللی، تقویت روابط با روسیه و مقابله با نفوذ و قدرت ایالات متحده کمک می‌کند.

محورهای تقابل استراتژیک چین و آمریکا در افغانستان

حضور فعال و پررنگ ایالات متحده و هند در افغانستان پس از ۱۱ سپتامبر به عنوان دو رقیب اصلی جمهوری خلق چین به ترتیب در سطح بین‌المللی و منطقه‌یی، روابط سیاسی افغانستان و چین را تحت تأثیر قرار داده است. چین در سیاست‌های غیر علنی و در پشت پرده نسبت به حضور ناتو و آمریکا در افغانستان به شدت حساسیت دارد و علاقه‌ای به حضور کشورهای رقیب در منطقه ندارد. از دیدگاه چین استراتژی آمریکا از حضور در منطقه، محاصره چین و مهار این کشور است.

هرچند رهبران چینی در کوتاه مدت، از حضور ناتو و غرب در افغانستان رضایت خاطر نشان داده و بر این باورند که با استقرار غرب در خط مقدم مبارزه با تروریسم، منافع چین از دو ناحیه به دست آید؛ اول از اتخاذ سیاست‌های اقتصادی بدون دخالت امنیتی و دوم، ایجاد فشار بر نیروهای بین‌المللی از طریق تشویق و ترغیب کشورهای هم‌پیمان چون پاکستان و ایران، تا از منطقه خارج شوند و میدان برای چین به میراث بماند. رهبران

آمریکایی و اروپایی، این سیاست پشت پرده چین را به دیده خصومت نگریسته و به دوستان منطقه خود مانند ترکیه، هند و بعضی از کشورهای عربی هشدار می‌دهند تا نسبت به سیاست‌های دراز مدت چین، هوشیار باشند. چین تلاش دارد پس از خروج نیروهای بین‌المللی از افغانستان، خلأ به وجود آمده در صحنه افغانستان را با حضور نیروهای خودی، از طریق استراتژی احیای جاده ابریشم، پر کند. (زارع، ۱۳۹۰)

چین در تلاش است روند موازنه را در منطقه آسیای مرکزی و افغانستان به نفع خود رقم زده و در کشاکش آمریکا و روسیه و آمریکا و ایران از استراتژی طعمه‌گذاری و تحریک برای فرسایش استفاده کند. علیرغم اینکه تلاش آمریکا در جهان و منطقه و افغانستان مهار و کنترل چین است و نگران نفوذ چین در آینده، با این حال روز به روز جایگاه چین بیشتر در معرض توجه کشورهای بزرگ و منطقه‌ای قرار می‌گیرد.

در دورانی که ایالات متحده در افغانستان حضور پر رنگ داشت و به دنبال تثبیت حضور طولانی مدت خود در این کشور بود، در سال ۱۳۹۱ با سفر حامد کرزی رئیس‌جمهور آمریکا به چین، دو کشور تصمیم گرفتند تا چارچوبی به نام «همکاری و مشارکت استراتژیک میان افغانستان و چین» را به امضا رسانند. با امضای قرار داد همکاری‌های استراتژیک میان دو کشور حضور چین در افغانستان و در حیات خلوت ایالات متحده بیشتر پر رنگ می‌شود. انعقاد همکاری‌های استراتژیک میان چین و افغانستان برای چین از چند جهت مهم تلقی می‌شد:

الف) پرستیژ چین به عنوان یک قدرت بزرگ جهانی و در حال تبدیل شدن به ابر قدرت جهانی که داعیه به چالش کشیدن آمریکا را دارد، می‌توانست در سطح بین‌المللی چین را به بازیگر فعال در عرصه افغانستان تبدیل کند.

ب) از جهت سیاسی؛ سیاست خارجی فعال چین در آسیای مرکزی و مخصوصاً افغانستان که نقطه اتصال آسیا و اروپا به حساب می‌آید و از اهمیت ژئوپلیتیکی برخوردار است، به این معناست که آمریکا با یک چین دنباله‌رو دیگر طرف نیست بلکه با چین

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۳۹

چالشگر و چالش‌زا مواجه است که کنترل و مهار این کشور از دست آمریکا خارج شده و می‌تواند در سیاست بین‌الملل نقش مهم و برجسته‌ای را بازی نماید.

محور اقتصادی تقابل آمریکا و چین در افغانستان

توسعه روابط اقتصادی چین و افغانستان در گرو وضعیت امنیتی افغانستان است. از نظر چین، افغانستانی که سرشار از ذخایر طبیعی و معدنی است، اگر ناامن باشد، نمی‌تواند شریک استراتژیک اقتصادی مطمئن برای پکن محسوب شود. از این رو، یکی از سیاست‌های چین در همراهی با کشورهای منطقه و به خصوص همسایگان افغانستان، حرکت در مسیر تأمین امنیت و آرامش در افغانستان است.

چین برای افزایش فعالیت‌های اقتصادی خویش به دنبال اتصال به دیگر مناطق جهان از طریق توسعه شبکه راه آهن و تقویت زیرساخت‌های جاده‌یی و بنادر برای افزایش تجارت دریایی است. چالشگری چین برای آمریکا نه فقط در سطح سیاسی؛ بلکه در سطح اقتصادی و تجاری نیز وجود دارد و چین به دنبال تأمین منافع خود در آسیای مرکزی و افغانستان منافع آمریکا را با چالش مواجه می‌کند. افغانستان به عنوان کشوری که در قلب آسیا نقش مهمی در رقابت‌های ژئواستراتژیکی و ژئوپلیتیکی دارد می‌تواند زمینه رقابت قدرت‌های بزرگ را فراهم کند و بستری باشد برای تقابل منافع قدرت‌های بزرگ از جمله چین و آمریکا در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی.

چین در حوزه موازنه‌سازی نرم نخستین و مهم‌ترین موازنه‌سازی را در جریان حضور نیروهای آمریکای در افغانستان و آسیای مرکزی نشان داد. از آنجا که قدرت‌های برتر اغلب از دسترسی به سرزمین دیگر جهت اسکان نیروها و عبور و مرور نیروهای هوایی و دریایی‌شان سود می‌برند، در دسترسی سرزمین توسط سایر کشورها موفقیت‌آمیزی را در پیروزی کاهش می‌دهد. چین در جریان حمله آمریکا به افغانستان از دسترسی به سرزمین خود به مثابه «مناطق بین‌راهی» برای نیروهای زمینی یا به عنوان محلی برای انتقال نیروهای ائتلاف به رهبری آمریکا پرهیز کرد. چین مانع استفاده نیروی زمینی آمریکا از

سرزمین خود شد و در باره فراهم کردن پایگاهی برای نیروی هوایی این کشور و نیز انجام پشتیبانی از عملیات نیری زمینی پاسخ مبهمی را ارائه کرد. (کالچی، ۱۳۹۴: ۳۷۴)

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

براساس نظریات ژئوپلیتیک، افغانستان کشوری است در قلب آسیا که موقعیت جغرافیایی بی بدیلی در تاریخ پر فراز و نشیب خود داشته است. در واقع می‌توان گفت، تحولات سیاسی افغانستان تحت تأثیر دو عنصر ژئوپلیتیک و نظام بین‌الملل در طول تاریخ بوده است. ضعف مفرط دولت‌های داخلی و مداخلات قدرت‌های بزرگ به دلیل جایگاه ویژه ژئوپلیتیکی این کشور باعث شده که هیچ‌گاه افغانستان نتواند از موقعیت جغرافیایی ویژه خود برای ارتقاء موقعیت و جایگاه منطقه‌ی خود استفاده کند. گرچند در مقطعی از تاریخ بعد از جنگ سرد افغانستان برای قدرت‌های بزرگ چندان اهمیت ندارد و رقابت‌های آن‌ها در این کشور تا حدودی فروکش می‌کند؛ اما بعد از حادثه ۱۱ سپتامبر این کشور بار دیگر به متن تحولات نظام بین‌الملل کشیده می‌شود.

قدرت‌های بزرگ همیشه در مناطق مهم ژئوپلیتیکی به رقابت پرداخته و برای خود منافعی را تعریف می‌کنند. از زمان مطرح شدن نظریات ژئوپلیتیکی مکیندر و اسپایکمن، افغانستان و سیستم‌های ژئوپلیتیکی این منطقه مورد توجه قدرت‌های بزرگ قرار گرفته و تلاش برای نفوذ در این حوزه ادامه یافته است. حملات قدرت‌های بزرگ به افغانستان از اسکندر مقدونی، تا چنگیزخان تا انگلیس، شوروی و سرانجام امریکا، همه و هم در راستای تسلط بر این نقطه مهم ژئوپلیتیکی بوده و در این راستا هر گونه حضور از جانب قدرت‌های بزرگ در این کشورهای باعث رقابت قدرت‌های بزرگ دیگر شده تا موازنه‌سازی نموده و منافع خود را در این سیستم ژئوپلیتیکی تأمین کند. این مسئله باعث شده است که افغانستان همیشه در معرض رقابت قدرت‌های بزرگ و جنگ‌های نیابتی آن‌ها بوده و نتواند از موقعیت مهم ژئوپلیتیکی خود بهره‌برداری درست داشته باشد.

سرچشمه‌ها

الف- کتاب‌ها

- بیسلی رایان کا و دیگران (۱۳۹۳)، نگاهی تطبیقی به سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ، ترجمه عسکر قهرمانپور، تهران: ابرار معاصر.
- بیلس، جان و اسمیت، استیو (۱۳۸۳)، جهانی شدن سیاست: روابط بین الملل در عصر نوین (زمینه تاریخی، نظریه ها، ساختارها و فرایندها)، ترجمه ابوالقاسم راه چمنی و دیگران، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر.
- پل سالم در شان کلارک و سابرینا هوک (۱۳۹۳)، آمریکا و قدرت‌های بالنده در خاورمیانه، تهران: نشر نی.
- سریع القلم، محمود (۱۳۸۷)، عقلانیت و آینده توسعه یافتگی ایران، مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- شاپوری، مهدی (۱۳۹۸)، سیاست خارجی، امنیت و توسعه؛ تجربه روسیه، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- عزتی، عزت الله (۱۳۷۱)، ژئوپلیتیک، چاپ اول، انتشارات سمت.
- عزتی، عزت الله (۱۳۸۰)، جغرافیای سیاسی جهان اسلام، قم: ترجمه و نظر المصطفی.
- عزتی، عزت الله (۱۳۸۲)، ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم، چاپ اول، انتشارات سمت.
- فرهاد قاسمی (۱۳۹۰)، نظریه‌های روابط بین الملل و مطالعات منطقه ای، تهران: نشر میزان.
- کالجی، ولی کوزه گر (۱۳۹۴)، سیاست خارجی آمریکا در آسیای مرکزی: روندها و چشم اندازها، تهران: مرکز آموزش و پژوهش‌های بین المللی.
- کوهن، سائول برنارد (۱۳۸۷)، ژئوپلیتیک نظم جهانی، ترجمه عباس کاردان، تهران، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر.

- گروهی از نویسندگان (۱۳۹۳)، افغانستان و نظم‌های منطقه‌ای، کابل: ناشر، مرکز مطالعات منطقه‌ای آکادمی علوم افغانستان.
- گروهی از نویسندگان (۱۳۹۳)، سیاست خارجی افغانستان در سپهر همکاری‌های منطقه‌ای، کابل: مرکز مطالعات استراتژیک.
- لورو، پاسکان؛ توال، فرانسو (۱۳۸۱)، کلیدهای ژئوپلیتیک، ترجمه حسن صدوق، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- مجتهد زاده پیروز (۱۳۷۹) ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی، تهران: نشر نی.
- مجتهد زاده، پیروز (۱۳۸۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.
- مویر، ریچارد، در آمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه دره میر حیدر با همکاری سید یحی (رحیم) صفوی، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- هانتینگتن، ساموئل بی (۱۳۷۸)، برخورد تمدن‌ها و بازسازی نظم جهانی، ترجمه محمد علی حمید رفیعی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ب- مقالات
- چکینی زاده، غلامعلی، قدرت یابی چین: رویکردی نظری به تغییر در سیاست بین الملل، «مجله پژوهش حقوق و سیاست»، سال نهم، شماره ۲۲، بهار و تابستان ۱۳۸۶
- دهشیار، حسین، یازده سپتامبر، ساختار نظام بین الملل و هژمونی آمریکا، «فصلنامه مطالعات راهبردی»، سال پنجم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۸۱، شماره مسلسل ۱۷ و ۱۸.
- زارع، محمد، استراتژی پسا آمریکایی چین در افغانستان، «فصلنامه پژوهش‌شکده تحقیقات راهبرد»، ۱۳۹۰.
- شفیعی، نوذر، ژئواکونومی خط لوله گاز ایران به جنوب آسیا و پیامدهای امنیتی آن، «فصلنامه سیاست دفاعی» شماره ۴۲، بهار ۱۳۸۲.

تقابل منافع قدرت‌های بزرگ در سیستم ژئوپلیتیکی افغانستان / ۴۳

- قاسمی، فرهاد، ساخت ژئوپلیتیکی سیستم نوین بین الملل و استراتژی نظامی امنیتی ایالات متحده آمریکا، «فصلنامه ژئوپلیتیک»، شماره ۲، ۱۳۸۷
- قاسمی، فرهاد، طرح مفهومی و نظری مطالعات منطقه ای در سیاست بین الملل، «مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی»، شماره ۶۷، بهار ۱۳۸۴.
- قاسمی، فرهاد، مدل ژئوپلیتیکی امنیت منطقه‌ای مطالعه موردی خاورمیانه، «فصلنامه ژئوپلیتیک»، شماره ۱۸، ۱۳۸۹.
- قدسی، امیر، نظام ژئوپلیتیکی غرب آسیا و نظم مطلوب منطقه ای ایران، «فصلنامه مطالعات دفاعی راهبردی»، سال ۱۶، شماره ۷۲، تابستان ۱۳۹۷.
- میر حیدر، دره (۱۳۷۷)، ژئوپلیتیک: ارائه تعریفی جدید، «فصلنامه تحقیقات جغرافیایی»، شماره ۵۱، زمستان.
- نصری، قدیر، «فصلنامه مطالعات راهبردی»، سال دهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۶، شماره ۳۶.

ج- منابع انگلیسی

- Andrei P. Tsygankov, (2009) Russia and America, the Asymmetri Rivalry, polity press, 2019 Tulepbergenova, Gulsana, the greater central Asia project: present state and evaluation, central Asia and Caucasus, No 1 (55)
- Andrew, Hanami K, (2003) perspectives on structural realism, Palgrave Macmilan.
- Barfield, Thomas (2010) Afghanistan: a political and cultural history, Princeton university press.
- Burki, Shahid Javed (2011) south Asian in the new world order, Routledge.

- Dalby, Tuathail G., Dalby, S. and Routledge, (1998) the geopolitics reader, London, New York: routledge.
- Dhaka, Ambrish(2005) south Asia and central Asia- geopolitical dynamics, Mangal Deep Publications, Jaipur.
- Dorani, sharifullah(2019)America in Afghanistan, foreign policy and decision making from Bush to Obama to Trump, Bloomsbury publishing.
- Fukuyama Francis(1998) the end of history, national interest, vol1,16
- Goldstein, Joshua, S, international relations, New York, longman.
- Hausheng Zhao(2012) china and Afghanistan: china,s interest, stance, and perspective. A report of the centre for strategic and international studies Russia and Eurasia program, march
- Hopkins, Bin(2008) the making of modern Afghanistan, Cambridge imperial post-colonial studies
- Huntington, S,P(1993)the clash of civilizations? Foreign affairs, vol.72, No.3, summer.
- Ikenberry John, (2012) the future of the liberal world order, foreign affairs, 17-29
- Ikenberry, John, Jisi, Wang and Feng Zhu(2015) America, China and the struggle for world order: ideas, traditions, historical legacies and global bisions, Palgrave Macmillan

- Kanet, Roger.E A, Freiere, Ragel(2010) key players and regional dynamics in Eurasia-the return of the great game, Palgrave Macmillam.
- Kaplan, Lawrence F &William Kristol(2003) the war over Iraq : Saddam,s tyranny and American mission, Californial: Encounter book
- Kassenova, N (2014) relations between Afghanistan and central Asian states after 2014(incentives, constraints and prospects) Stockholm International peace research institute, available at :
hyyps://www.spri.org/sites/default/files/misc.
- Klieman, Ahoron(2015) great powers and geopolitics, international affairs in a rebalancing world, Springer publication.
- McCauley, Martin(2002)Afghanistan and central Asia, a modern history, Longman.
- McCauley, Martin(2002)Afghanistan and central Asia: a modern history, Longman.
- McLachlan, Keith, Afghanistan: the geopolitics of a Buffer state, geopolitics, Vol.2, N.1
- Mersheimer, John and Berezniki, Zenbegnew (2004) clash of tittans, www.foreignpolicy.com
- Michael D. Swain(2011) America's challenges-engaging a rising china in the twenty first century, Carnegie Endowment for international peace,2011

- Mitton, J. (2014) India-pakistan rivalry and failure in Afghanistan, international journal, Vol.69, No.3, pp. 353-376
- Philip Casula and Mark Katz, "The Middle East," in Tsygankov, ed. The Routledge Handbook of Russian Foreign Policy
- Rubin, Barnett (2013) Afghanistan from the cold war through the war on terror, oxford university press.
- Rynning, Sten (2017) south Asia and the great powers: international relations and regional security, Touris, 2017.
- Swain D. Michael (2011) American's challenge-engaging a rising china in the twenty first century, Carnegie Endowment, 2011
- Trenin, Dmitri (2002) Russia on the border between geopolitics and globalization, Carnegie Endowment for international peace.
- Tsygancov, Andrei (2019) Russia and America: the asymmetric rivalry, Cambridge.
- Wivel, Anders (2008) security strategy and American world order, lost power, Routledge.

بررسی علل چالش‌های درون منطقه‌ی سارک

ابوالحسن صالحی

عضو کادر علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی پوهنتون دعوت

Ab.salihi7@gmail.com

چکیده

سارک سازمان همکاری‌های منطقه‌ی در جنوب آسیا است که از زمان تأسیس تا هنوز در زمینه همگرایی منطقه‌ی در جنوب آسیا چندان نقش مؤثری در کاهش تنش‌ها و حل بحران‌های منطقه‌ی ایفاء نکرده است. چالش‌های جدی که میان اعضای سارک وجود دارد، همکاری‌های منطقه‌ی را به مشکل مواجه ساخته است. بازیگران این منطقه با سوءظن نسبت به هم‌دیگر می‌نگرند که تنش‌ها و بی‌ثباتی را در منطقه افزایش داده است. همان‌گونه که علل چالش‌های درون منطقه‌ی سارک در این مقاله مورد بحث می‌باشد، پرسش محوری این‌گونه مطرح شده است: چالش‌های درون منطقه‌ی سارک دارای کدام عوامل می‌باشد؟. فرضیه این پژوهش چنین مطرح شده است: اختلافات سیاسی، اختلافات ارضی و اختلافات مرزی، زمینه همکاری میان اعضای سارک را تحت‌الشعاع قرار داده و رقابت‌ها را تشدید نموده است که در این تحقیق بحث شده است. این تحقیق از نوع تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و شیوه گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ی می‌باشد. پژوهش کنونی از این جهت دارای اهمیت است که چالش‌های درونی میان اعضای سارک را بررسی کرده و آن را برجسته ساخته است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که کشورهای‌های عضو سارک تمام مسائل مهم و حیاتی را قربانی رقابت‌های سیاسی منطقه‌ی نموده اند که در نتیجه باعث تشدید رقابت تسلیحاتی، افزایش فقر، مانع توسعه اقتصادی و تجارتی درونی منطقه‌ی شده است.

کلید واژه: جنوب آسیا، سارک، چالش‌های درون منطقه‌ی.

Abstract

SAARC is a regional cooperation organization in South Asia that has not played a significant role in regional convergence in South Asia in reducing tensions and solving regional crises since its establishment. Serious challenges among SAARC members have made regional cooperation difficult. The actors in this region view each other with suspicion, which has increased tensions and instability in the region. As the causes of intraregional challenges of SAARC are discussed in this article, the central question raised is: What are the factors of intraregional challenges of SAARC? The hypothesis of this research has been raised as follows: Political differences, land disputes, and border disputes have put regional cooperation among SAARC members under strain and intensified competition, which is discussed in this research. This research is descriptive-analytical and the method of data collection is library-based. The current research is important in that it examines the internal challenges among SAARC members and highlights it. The findings of this research indicate that SAARC member countries have become victims of regional political competition, resulting in intensified arms competition, increased poverty, and hindering regional economic and trade development.

Keyword: South Asia, SAARC, Area of south Asia & challenges of SAARC.

Dawat Academic Journal

Fourth year, volume

8 (spring 2023)

Received: 2023-04-09

Accepted: 2023-07-29

<https://dawat.edu.af/dr/scientific-and-research-journal.php>

مقدمه

جنوب آسیا به شمول افغانستان، هشت کشوری است که همه عضو سازمان سارک می‌باشند. این سازمان به منظور توسعه اجتماعی و فرهنگی، بهبود کیفیت زندگی و رشد اقتصادی، تقویت روابط علمی و فرهنگی و همکاری میان کشورهای عضو سازمان، تأسیس شده است؛ اما اختلافات ارضی و مرزی میان اعضای سارک از جمله هند با پاکستان و پاکستان با افغانستان، سبب شده است که این سازمان منطقه‌یی را در تطبیق برنامه‌هایش به مشکل مواجه نمایند. از سوی دیگر این سازمان نیز از خود چندان اختیاراتی ندارد و تصمیم‌های سیاسی کشورهای عضو در مسائل مختلف تعیین‌کننده است و نیز سارک تلاش می‌کند تا در امور داخلی اعضا دخالت نکند. اختلافات سیاسی و سرزمینی در منطقه جنوب آسیا، مانع برای همگرایی اقتصادی شده و این موضوع باعث گردیده است که نقش سازمان سارک در جنوب آسیا کاهش یابد. امروزه سازمان سارک نقش گمرنگ در حد تشکیل اجلاس و مذاکرات سالانه میان اعضای خود دارد.

جغرافیای طبیعی، انسانی و فرهنگی منطقه جنوب آسیا، مدل‌های متنوع مدیریت سیاسی دولت‌ها، ساختار اقتصادی و انگیزه‌های توسعه و صنعتی شدن کشورهای منطقه، ظرفیت‌های بالقوه‌ای برای تدوین سیاست‌های منطقه‌گرایی محسوب می‌شوند. علی‌رغم این مزایا، هم‌زمان برخی مشکلات و اختلافات میان دولت‌ها و جوامع، زمینه‌های واگرایی و تعارض کشورها را فراهم ساخته و گاهی مسائل را پیچیده‌تر می‌کند. (مصفا و نوروزی، ۱۳۹۳: ۶۳۰) افزون بر آن، جنوب آسیا یکی از بی‌ثبات‌ترین و پر جمعیت‌ترین مناطق دنیا بوده و یکی از مهم‌ترین عواملی است که سبب نا امنی منطقه‌یی در جنوب آسیا گردیده، بحران کشمیر می‌باشد. بحران کشمیر از زمان جدایی هند و پاکستان مانند آتش زیر خاکستر، لاینحل مانده است. این بحران باعث شکل‌گیری ترتیبات منطقه‌یی و بین‌المللی در جنوب آسیا شده و این ترتیبات عمدتاً بر محور هند و پاکستان می‌چرخند. مسائل حوزه سارک (جنوب آسیا) اعم از نظامی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی متأثر از اختلافات این دو

عضو کلیدی هند و پاکستان می‌باشند. چالش‌های درونی سارک عمدتاً متأثر از اختلافات این دو عضو کلیدی است که بر روابط سایر کشورهای سارک نیز سایه افکنده است و سایر کشورهای سارک هم باید بر محور هند و پاکستان حرکت کنند. پرسش پژوهش کنونی این گونه مطرح می‌شود: چالش‌های درونی سارک دارای کدام علل می‌باشد؟. فرض این پژوهش بر این است که: اختلافات سیاسی، اختلافات ارضی و مرزی، زمینه همکاری میان اعضای سارک را تحت‌الشعاع قرار داده و رقابت‌ها را در میان اعضای این سازمان تشدید نموده است. هدف اصلی این تحقیق بررسی و تبیین علل چالش‌های درونی سارک است. به این منظور که این سازمان چرا نتوانسته است بر آن چالش‌ها فایق آید که باعث شده است که این سازمان منطقه‌یی در حل بحران این منطقه ناکام بماند. روش تحقیق در پژوهش حاضر، روش کتاب‌خانه‌یی است و نوع تحقیق، تحقیق توصیفی - تحلیلی می‌باشد.

پیشینه تحقیق

در زمینه سازمان همکاری‌های منطقه‌یی جنوب آسیا (سارک) کتاب و مقالاتی زیادی تحریر شده است که از جمله مقاله تحت عنوان «پیمان سارک و تأثیر آن بر منطقه‌گرایی» توسط محمد جواد آقاجری و سیمین سادات رستمی فر تحریر شده و در سال ۱۳۹۱، در پژوهشنامه روابط بین‌الملل به نشر رسیده است. در آن مقاله تلاش صورت گرفته است تا تأثیرات پیمان سارک را در همکاری منطقه‌یی برجسته سازند. در مقاله حاضر عدم همکاری‌های منطقه‌یی میان اعضای سارک بررسی می‌گردد. مقاله دیگری تحت عنوان «منطقه‌گرایی نهادمحور در آسیای جنوبی: کارایی سنجی سارک، سپتا و نفتا» توسط سیداحمد فاطمی نژاد تحریر شده و در سال ۱۳۹۳، در «فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی» منتشر شده است. این مقاله کارایی و عمل‌کرد سازمان سارک را در منطقه جنوب آسیا مورد مطالعه قرار داده است. مقاله حاضر در پی شناخت علت‌های عدم کارایی سارک در منطقه جنوب آسیا می‌باشد که نتوانسته یک سازمان منطقه‌یی تأثیرگذار در منطقه عرض اندام نماید. کتاب تحت عنوان «منطقه‌گرایی در آسیا: نگاهی به سازمان‌های آسه آن

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۵۱

سارک و اکو» توسط دکتر علی امیدی تألیف شده و در سال ۱۳۸۸ در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه ایران به چاپ رسیده است. در این کتاب کارکرد سارک را به عنوان یک سازمان منطقه‌یی مورد مطالعه قرار داده است؛ اما در پژوهش حاضر چالش‌های درونی میان سارک را مورد مطالعه قرار گرفته است.

پس مقاله حاضر یک موضوع جدید است و تا هنوز کسی چالش‌های درونی سازمان همکاری‌های منطقه‌یی جنوب آسیا (سارک) را مورد مطالعه قرار نداده است. از این جهت، تحقیق کنونی یک تحقیق تازه و جدید می‌باشد.

چارچوب نظری

چالش‌های که در منطقه جنوب آسیا وجود دارد، از یک سو توجه جامعه جهانی را به خود جلب کرده و از سوی دیگر موجب نگرانی کشورهای این منطقه شده است. بعضی از کشورهای این منطقه از جهت ثبات سیاسی متزلزل هستند. این در حالی است که همکاری و همگرایی منطقه‌یی با ثبات سیاسی نیاز دارد. اگر کشورها در امور داخلی خود دچار چالش و بحران باشد، دیگر فرصتی برای برون‌گرایی و همکاری فراملی وجود ندارد. (امیدی، ۱۳۸۸: ۱۷۷) میزان همگرایی منطقه‌یی از دیدگاه کانتوری و اسپینگل معلول چهار عامل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و سازمانی است. این نظریه‌پردازان معتقدند که همبستگی اجتماعی و تشابه ابعاد اجتماعی واحدها در ایجاد همبستگی و یا بر عکس عدم همبستگی منطقه‌یی نقش دارند. تشابه و تجانس بین نوع نظام و رژیم سیاسی در نظر این نظریه‌پردازان می‌تواند مشوق تحکیم همگرایی منطقه‌یی باشد. عامل مکمل بودن اقتصادی و توزیع منابع در کنار عامل سازمانی، به همبستگی و یا بر عکس جدایی بازیگران منطقه‌یی یاری خواهد داد. (سیف‌زاد، ۱۳۹۲: ۳۰۴) در سازمان منطقه‌یی سارک، یکی از مشکلات اساسی آن مکمل نبودن اقتصاد اعضا است که به جای همکاری با همدیگر رقابت می‌کنند. امروزه تحلیل‌گران علاقه زیادی به مطالعه مسائل و موضوعات مربوط به منازعه منطقه‌یی و چگونگی برخورد با آن دارند. عموماً گمان بر این است که مناقشات

منطقه‌یی به صورت دغدغه و نگرانی اصلی سیاست‌گذاران باقی خواهند ماند؛ زیرا هم تهدیدات جدایی علیه صلح و اقدامات امنیتی به شمار می‌روند و هم باعث مشکلات پیچیده‌ای در مدیریت مسائل امنیتی می‌شوند. مناقشه منطقه‌یی موجب طرح عام، کلی و منطقه‌گرایی در ذهن می‌شود که زمانی با زور و قدرت تأمین می‌شد. (لیک و مورگان، ۱۳۹۵: ۴۱) از لحاظ امنیت، منطقه به معنی شبه سیستم مشخص و مشهوری برای روابط امنیتی بین مجموعه‌ای از دولت‌ها است که از لحاظ جغرافیایی نزدیک باشند و از لحاظ تاریخی، ایده سیستم منطقه‌یی در تفکرات توازن قدرت مؤثر بوده است. برداشت فعلی از الگوهای امنیت منطقه‌یی به قدری ضعیف است که می‌توان با مطالعه ارزشمندی از دیدگاه دیگران پیرامون امنیت جنوب آسیا، آشکارا پذیرفت که انتخاب مجموعه کشورهای خاص به عنوان منطقه‌ای لزوماً تابع تعریفی دلخواهانه بوده است. (بوزان، ۱۳۸۹: ۲۱۳) اتحادیه‌های گمرکی یکی از اشکال همگرایی میان دولت‌هاست. در این ترتیبات، دولت‌ها تعرفه‌های گمرکی را از روابط تجاری میان خود حذف می‌کنند؛ اما یک تعرفه مشترک بیرونی تدوین می‌کنند و آن را علیه همه دولت‌های دیگر به کار می‌گیرند. ترتیبات مربوط به اتحادیه‌های گمرکی معمولاً مبتنی بر چند مرحله از هماهنگ‌سازی میان دولت‌های عضو است. (مشیرزاده، ۱۳۹۵: ۴۰) در سارک اتحادیه‌های گمرکی سپتا و نفتا به همین منظور ایجاد شده؛ اما در تطبیق برنامه‌هایش چندان موفق نشد.

تأسیس سارک

سازمان همکاری‌های منطقه‌یی کشورهای جنوب آسیا که به اختصار «سارک» نامیده می‌شود، یک سازمان منطقه‌یی فعال در جنوب آسیا بوده و متشکل از کشورهای افغانستان، بوتان، بنگلادش، هند، نپال، مالدیو، پاکستان و سریلانکا می‌باشد. این سازمان در سال ۱۹۸۵ سند تأسیس آن تأیید شد. در جنوب آسیا نا امنی یکی از جدی‌ترین مسائلی است که امنیت و صلح و ثبات حوزه جغرافیایی فعالیت این سازمان را برای سال‌های متمادی با

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۵۳

تهدید روبه‌رو کرد. این سازمان در سال‌های فعالیت خود اقداماتی را برای مبارزه با بی‌ثباتی و نا امنی انجام داده است. (طلایی و جاویدبخت، ۱۴۰۰: ۲۸۷)

بنگلادش با تنش‌ها و اتفاقات خشونت‌بار میان هند و پاکستان در سال ۱۹۷۱ به استقلال رسید و برای برقراری روابط دوستانه در منطقه، پیش قدم شد. رئیس‌جمهور وقت بنگلادش (ضیاء‌الرحمن) پس از دیدار از کشورهای هند، پاکستان، نپال و سریلانکا با ارائه پیشنهادی مبنی بر همکاری منطقه‌یی بین کشورهای منطقه، جنوب آسیا را اعلام کرد. ضیاء‌الرحمن در سال ۱۹۸۰ با ارسال نامه‌هایی به سران دولت‌های منطقه، گام اول را برای چاره‌جویی برداشت. اجلاس وزرای خارجه هفت کشور منطقه (هند، پاکستان، بنگلادش، سریلانکا، مالدیو، نپال و بوتان) در کلمبو در سال ۱۹۸۱ به منظور دستور کار برای پیگیری ایده ضیاء‌الرحمن در تشکیل سازمان منطقه‌یی بود؛ اما فضای تعارض و بدبینی مانع عملی کردن این ایده شد. دو سال بعد، در سال ۱۹۸۳ در اجلاس وزرای خارجه کشورهای مذکور که در دهلی‌نو برگزار شد، برنامه‌ای با نام «برنامه تکمیل عمل کرد» به صورت رسمی بحث و تبادل نظر شد تا همکاری منطقه‌یی به صورت رسمی آغاز شود. این اتفاق برای سال ۱۹۸۵ متصل با اجلاس وزرای خارجه در داکا پیش‌بینی شد و در ۸ دسامبر ۱۹۸۵ با امضای توافق‌نامه‌ای، اتحادیه جنوب آسیا برای همکاری منطقه‌یی (سارک) تأسیس و آغاز به کار کرد. این حرکت مهم ناشی از ادراک واقع‌بینانه رهبران سیاسی از شرایط درونی و محیطی منطقه در آن سال‌ها بود. (مصفا و نوروزی، ۱۳۹۳: ۶۳۲) اما پاکستان در ابتدا با این پیشنهاد مخالفت کرد؛ زیرا بیم آن را داشت که هند بر این گروه تسلط یابد. هند نیز شاکی بود شاید به این دلیل که این طرح را وسیله‌ای برای محدود کردن تسلطش می‌دید. (فرزین‌نیا، ۱۳۷۴: ۲۲۰)

مؤسسين سارک اهداف اصولی را نیز مدنظر قرار دادند که بازگوکننده مواردی از جمله همکاری در چارچوب اتحادیه بر اساس احترام به اصول حاکمیت برابر، تمامیت سرزمینی، استقلال سیاسی و عدم دخالت در امور داخلی دولت‌های دیگر و احترام به منافع

متقابل، تأکید بر همکاری‌ها به صورت دوجانبه و چندجانبه و لزوم هماهنگی و همکاری‌ها با تعهدات دوجانبه و چندجانبه کشورهای عضو می‌باشد. (آقاجری و رستمی فر، ۱۳۹۱: ۱۹) همگرایی منطقه‌یی در جنوب آسیا در قالب سارک شکل گرفت. سارک بزرگ‌ترین سازمان منطقه‌یی با شرکت هفت کشور در سال ۱۹۸۵ با اهدافی مانند ارتقا رفاه و بهبود کیفیت اجتماعی، تسریع رشد اقتصادی، توسعه اقتصادی و فرهنگی در منطقه و فراهم کردن زندگی شرف‌مندانه برای مردم کشورهای منطقه، ارتقا و تحکیم خوداتکایی و جمعی، تفاهم و درک مشکلات اعضا، ارتقای همکاری و کمک متقابل در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی، فنی و علمی تحکیم همکاری با سایر کشورهای در حال توسعه و تحکیم همکاری میان اعضا در مجامع بین‌المللی، آغاز به کار کرد. سارک در طول این سال‌های فعالیت خود، همواره در تلاش بود که اهداف و اصول اولیه و اساسی تصویب شده را عملی و منطقه‌گرایی را در این منطقه تثبیت کند. سارک از زمان بنیان‌گذاری تا هنوز، مجموعه اقداماتی را انجام داده است که مهم‌ترین آن‌ها به بخش‌های کشاورزی، سلامت و بهداشت، توان‌مندسازی زنان و جوانان و حمایت از کودکان، کاهش فقر و توسعه منابع انسانی مربوط بوده است. (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸۲) هدف اولیه سارک حفظ صلح در آسیای جنوبی و ایجاد فرصت تعامل میان اعضای آن پیمان بود؛ اما بعدها پنج هدف عمده برای آن در نظر گرفته شد که عبارت‌اند: ۱- ارتباطات بهتر؛ ۲- هموارکردن مسیر تجارت و سرمایه‌گذاری؛ ۳- گسترش توریسم؛ ۴- همکاری در بخش برق و انرژی؛ و ۵- تقویت بخشی خصوصی.

در کل هدف سارک این می‌باشد که با تقویت همکاری منطقه‌یی و بهبود رفاه و کیفیت زندگی، باعث ثبات در منطقه شود. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۰) همچنان مقر اصلی این سازمان در شهر کتماندو، پایتخت کشور نپال است و جلسات سالانه آن در هر کشور برگزار می‌گردد و در حال حاضر ایران، چین، موریس، ژاپن، کره جنوبی، استرالیا، آمریکا و اتحادیه اروپا، اعضای ناظر سازمان سارک محسوب می‌شوند.

چالش‌های منطقه‌یی سارک

جنوب آسیا، یکی از آخرین مناطقی است که با وقوع چالش منطقه‌گرایی نوین تشکیل شده است و تاکنون در چارچوب آسیا، تاحدودی منزوی است. سازمان سارک، به عنوان سازمان منطقه‌یی جنوب آسیا، اختیار چندانی از خود ندارد و همه چیز به اراده سیاسی دولت‌های عضو مربوط می‌شود. به لحاظ نهادی، سارک مقدمات همکاری منطقه‌یی را فراهم کرده است. در حال حاضر می‌توان از بسترسازی سارک برای همکاری منطقه‌یی صحبت کرد تا همگرایی. هرچند سارک توانسته است برنامه‌های درازمدتی را برای ایجاد منطقه آزاد تجاری تدارک ببیند؛ ولی اعضای اصلی آن هنوز در تصویب اسناد اولیه نیز دچار ناهمسویی هستند. به نظر می‌رسد اینکه سارک توانسته است یک راهبرد تجاری درازمدت را برای منطقه آسیای جنوبی ترسیم کند؛ اما اجرای این طرح با موانع زیادی روبه‌رو است. سارک در حوزه‌های دیگر مورد عقلاقه اعضا مانند فقرزادی و کشاورزی، اسنادی را تصویب و برپایه آن‌ها نهادهایی را نیز ایجاد کرده است. (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸۲)

به نظر رهبران کشورهای عضو سارک تنش‌های سیاسی و اختلافات مرزی عامل مهم در جدایی ملت‌ها و کشورهای منطقه بوده است؛ به همین دلیل مؤسسين سارک امیدوار بودند که از طریق اهمیت دادن به همکاری در زمینه‌های سیاست‌های ملایم مانند امور تجاری و اقتصادی به تدریج بتوانند بر چنین مشکلاتی که مانع همکاری و صلح در منطقه است، فایق آیند. (آقاجری و رستمی فر، ۱۳۹۱: ۲۵) یکی از مهم‌ترین عوامل واگرایی یا چالش منطقه سارک، فقر شدید و مکمل نبودن اقتصاد این کشورها است؛ زیرا بیشتر این کشورها، جزو کشورهای در حال توسعه جهان هستند و کشاورزی، خدمات و صادرات مواد اولیه، مهم‌ترین منابع درآمدی آن‌ها به شمار می‌آیند. همین عامل سبب شده است که روابط تجاری کشورها، به جای درون‌منطقه‌یی بودن، برون منطقه‌یی باشد. به همین جهت حجم

تجارت دورن منطقه‌یی، حدود پنج درصد می‌باشد که نشان دهنده مکمل نبودن اقتصاد کشورهای این منطقه است. (همان، ۱۴۰۰: ۲۸۲)

چالش‌های مختلفی مانند موارد زیر پیش روی کشورهای عضو سارک وجود دارد:

۱- اختلافات سیاسی هند و پاکستان و روابط غیردوستانه آن‌ها به ویژه اختلافات ارضی بر سر جامو و کشمیر؛

۲- مشکل تقسیم آب رود گنگ بین هند و بنگلادش؛

۳- اختلافات هند و سریلانکا بر سر گروه جدایی طلب بیرها تامیل؛

۴- تراکم انبوه جمعیت، ضعف اقتصادی و فقر منابع؛

۵- اختلافات افغانستان و پاکستان بر سر خط دیورند؛

۶- شیوه تصمیم‌گیری در این سازمان که بر اساس اتفاق آرا است و در نتیجه موانعی را

روند تصمیم‌گیری‌های این سازمان ایجاد می‌کند. (موسی‌زاد، ۱۳۹۵: ۳۲۹)

در کل مشکل کشورهای جنوب آسیا جمعیتی است. اگر تمام کشورهای جنوب آسیا (هشت کشور) با خصوصیات نژادی، جغرافیایی و فرهنگی مشترک داشته باشند؛ فقر گسترده، زیرساخت‌های توسعه‌نیافته، روابط ضعیف، شورش‌ها، بی‌اعتمادی و سوءظن طولانی به هم‌دیگر از مشخصه‌های این منطقه بوده است و مملو از تضاد می‌باشد. (دلینیک و پاندی، ۱۳۹۲: ۱۵) با توجه به این، مشکلات زیادی در جنوب آسیا وجود دارد تا هنوز کدام اراده‌ای قوی در حل مشکلات این منطقه صورت نگرفته و موانعی که در همکاری وجود دارد برداشته نشده اند: به همین اساس یک سازمان منطقه‌یی ناکام در همگرایی منطقه بوده که عمده‌ترین چالش‌های آن قرار ذیل مطرح می‌شود:

۱. تفاوت دیدگاه اعضا بزرگ و کوچک

دیدگاه کشورهای آسیای جنوبی نسبت به منطقه‌گرایی و تشکیل نهادهای منطقه‌یی با یکدیگر متفاوت بوده است. هند و پاکستان به عنوان از اعضای بزرگ و مهم‌ترین کشورهای آسیای جنوبی، از یک طرف نسبت به این سازمان از رفتار رقیب در آن بیم

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۵۷

داشتند و از طرف دیگر، اهداف یک‌جانبه خود را دنبال می‌کردند. در مقابل کشورهای کوچک آسیای جنوبی از هر گونه ابتکار و طرح همکاری و همگرایی منطقه‌یی حمایت کرده و وجود نهادهای منطقه‌یی حتی را نسبت به نبود آن‌ها ترجیح می‌دادند. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۰) در این صورت دیدگاه‌های اعضای کوچک و بزرگ سارک به صورت جداگانه مورد مطالعه قرار می‌گیرند:

الف- دیدگاه اعضای بزرگ: هند و پاکستان از اعضای بزرگ و قدرت‌مند سارک هستند. پاکستان به این باور بود که با عضویت در سارک می‌تواند برای تقویت روابطش با سایر کشورهای کوچک‌تری منطقه‌یی، از این سازمان بهره‌گیرد و با استفاده از این سازمان برای کاهش نفوذ هند سود ببرد. پاکستان نیز نگرانی داشت که هند سازمان سارک را در جهت تقویت هژمونی خود مورد استفاده قرار می‌دهد و با پیوستن خود (پاکستان) روابط نزدیک این کشور را به آسیای غربی آسیب بزند. سران اسلام‌آباد بر این باور بودند که سازمان منطقه‌یی سارک امکان دارد به آزادی آن‌ها در امور خارجی لطمه وارد کند و تبدیل به ابزار هند برای متحد کردن شبه قاره علیه پاکستان، تضمین بازار منطقه برای کالاهای هندی و در نتیجه تحکیم سلطه اقتصادی‌اش برای منطقه گردد. به همین دلیل پاکستان تمایل به رشد سارک نداشته و از راه‌اندازی روابط تجارتي با هند خودداری کرد.

در مقابل، هند نیز در آغاز از سازمان سارک هراس داشت و اینکه دست غرب در این سازمان باشد و دیگر این که سازمان سارک باعث متحد شدن همسایگان این کشور، فشار بر دهلی‌نو شود. به عباره دیگر، هند نگران بود که تشکیل سارک می‌تواند فرصتی برای همسایگان کوچک‌تر فراهم نماید تا تمام مسایل دوجانبه را منطقه‌یی کنند و از طریق پیوند با پاکستان علیه هند متحد گردند. هندی‌ها بر این باور بودند که اگر همکاری منطقه‌یی نهادینه شود و تصمیمات بر اساس آراء اتخاذ شوند، هند جایگاه خود را از دست می‌دهد. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۱) هند با فاصله محسوسی از نگاه سیاسی، اقتصادی و نظامی از تمام کشورهای اعضای سارک بالاتر است و به جز پاکستان رقیب دیگر در این سازمان

ندارد. قدرت هند در سال‌های پسین به شدت افزایش یافته و در منطقه تثبیت شده است، بدون حضور هند، سارک اعتباری خاصی ندارد. در صورتی که اقتصاد مهم‌ترین گزینه در مناسبات بین‌المللی می‌باشد؛ از این منظر نیز هند برتری قابل ملاحظه‌ای از دیگر اعضای این سازمان دارد، عملاً این سازمان را تحت‌الشعاع قرار داده است. از یک نگاه، هند در گروه سارک به گونه تقریبی همه‌کاره شمرده می‌شود؛ زیرا در حدود ۷۲ درصد مساحت، ۷۷ درصد جمعیت، ۸۴ درصد اراضی قابل کشت و ۹۰ درصد منابع طبیعی حوزه‌ای کشورهای سارک را در اختیار دارد و ۲۲ درصد مخارج دبیرخانه آن را می‌پردازد که به عنوان بزرگ‌ترین و با نفوذترین کشور و نیز مادر همگی آن‌ها است. (دهقان و کاظمی، ۱۳۹۰) کشورهای عضو سارک به نقش هند رسمیت داده است و اختلاف با پاکستان در سطح بالای حفظ شده است و سایر کشورها از نقش منطقه‌ی هند خوش‌بین می‌باشند.

ب- دیدگاه اعضای کوچک: سازمان سارک باعث هم‌افزایی قدرت و ارتقای موقعیت کشورهای کوچک یا ضعیف در سطح منطقه‌ی و جهانی می‌شود. سارک با وجود ناکامی‌ها، فرصت مطلوبی را برای کشورهای کوچک آسیای جنوبی فراهم کرده است تا نقش ایفاء کنند. اعضای کوچک هواداران اصلی تشکیل منظم نشست‌های این سازمان و فعالیت‌های آن‌ها هستند. دیگر اینکه سارک باعث آگاهی و هویت منطقه‌ی در آسیای جنوبی شده است. این هویت منطقه‌ی می‌تواند سکویی برای پرداختن به ملاحظات منطقه در سطح جهانی باشد. ارتقای همگرایی منطقه‌ی در آسیای جنوبی از منازعات سیاسی منطقه، به ویژه منازعه هند و پاکستان آسیب دیده‌اند و اما چشم‌اندازهای همگرایی به آهستگی در حال بهبود هستند و می‌تواند خود را از سایه منازعه هند و پاکستان خارج سازند. برعلاوه آن، سارک می‌تواند پل میان کشورهای کوچک و بزرگ آسیای جنوبی باشد. هند و پاکستان نیز با حفظ ملاحظات مخصوص به خود، مؤفق شده‌اند تا از این کانون منطقه‌ی برای تقویت پیوندهای اجتماعی و اقتصادی‌شان با کشورهای کوچک عضو سازمان استفاده کنند. گرچه سارک موفقیت در پیوند هند و پاکستان به همدیگر نداشته؛ اما هر یک از آن‌ها را به

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۵۹

صورت جداگانه به کشورهای کوچک منطقه پیوند زده است. در نهایت سارک به آزادسازی اقتصادی در کشورهای کوچک کمک کرده و می‌تواند مقدمه شکوفایی اقتصادی و همگرایی بین آن‌ها باشد. در صورتی که عوامل مانند حکومت‌های ضعیف، حمایت ناکافی داخلی، نبود شفافیت داخلی و ارتباطات محدود مانع رشد سارک می‌شوند. آزادسازی اقتصادی در کشورهای عضو این سازمان باعث خوش‌بینی به آینده آن می‌گردد و از جمله کشورهای بنگلادش، نپال و سریلانکا به ترتیب آزادترین کشورهای آسیای جنوبی برای واردات منطقه‌یی و هند و پاکستان نیز به ترتیب بسته‌ترین کشورها در این زمینه هستند. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۳) کشورهای کوچک سارک در کل از منازعه هند و پاکستان متأثر می‌باشند و اعضای کوچک نتوانسته در حل منازعه هند و پاکستان اقدام جمعی نمایند تا از رقابت اعضای بزرگ در قالب سارک جلوگیری نمایند.

۲. تعاملات دوجانبه به جای چندجانبه

یکی از دیگر از دلایلی که باعث ناکامی سارک در تقویت همکاری منطقه شده است، طرح دوجانبه بوده که این خود به تضعیف سارک بیشتر کمک نموده است. در ایجاد ترتیبات چندجانبه به علت رقابت هند و پاکستان باعث شد که دهلی‌نو وارد مذاکرات دوجانبه با کشورهای منطقه شود و این مسئله خود به خود، فضای تعاملات چندجانبه را محدود کرده است. از این‌رو، برخی تحلیل‌گران پاکستانی براین باورند که دوجانبه‌گرایی هند باعث ناکامی سارک شده است. در مقابل هندوها استدلال می‌کنند که بسیاری از مسائل این کشور با همسایگان اساساً دوجانبه بوده و مورد دغدغه سایر کشورهای عضو نیست. این ناکامی‌ها سبب شده است که دیدگاه‌های مختلفی در مورد وضعیت سارک و چشم‌انداز آینده آن مطرح شود. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۵)

روابط دوجانبه باعث ایجاد موافقت‌نامه تجارت آزاد بین هند و سریلانکا از سال ۱۹۹۸ بدین‌سو وجود داشته و موافقت‌نامه‌ای مشابه بین هند و بنگلادش شکل گرفته است و در عمل یک رژیم تجارت آزاد حقیقی بین هند و نپال، هند و بوتان عمل می‌کند. (فارل و

همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶۴) در جهت غلبه بر موانع و محدودیت‌ها، توافقنامه‌هایی جهت تسهیل تجارت آزاد در دستور کار قرار دارد. همچنین هند برای گسترش همکاری‌های دوجانبه با کشورهای عضو سارک تلاش کرده است. رهیافت کشور به کشور برای هند مزایای اقتصادی زیادی فراهم آورده است. علی‌رغم توافقنامه‌های دوجانبه و چندجانبه، تجارت درون منطقه‌یی محدود است. (کریمی، ۱۴۰۱: ۱۴۷) کشورهای آسیای جنوبی تلاش کرده اند که ترتیبات گوناگون، همکاری تجاری دوجانبه میان خود را گسترش دهند. از جمله این ترتیبات می‌توان به موافقت‌نامه‌های تجاری هند-مالدیو ۱۹۸۱، هند-نیپال ۱۹۹۱، هند-بوتان ۱۹۹۵، هند-افغانستان ۲۰۰۳، هند-سريلانکا ۱۹۹۸، هند-بنگلادش ۲۰۰۶، پاکستان-نیپال ۲۰۰۲، پاکستان-سريلانکا ۲۰۰۲ و سريلانکا-مالدیو اشاره نمود. طوری مشاهده می‌شود، هم هند و هم پاکستان با سريلانکا موافقت‌نامه تجاری آزاد دارند و بدین صورت، پیشرفته‌ترین اقتصادهای جنوب آسیا از طریق موافقت‌نامه‌های دوجانبه باهم در ارتباط هستند. در این میان هند و پاکستان به جز از اعطای وضعیت کامل‌الوداد به همدیگر، هیچ موافقت‌نامه‌ای تجاری قابل توجهی ندارند. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۸) در صورت که ماده دوم منشور این سازمان، صریحاً مسائل دوجانبه را خارج از دستور کار آن می‌داند.

۳. تجارت برون منطقه‌یی به جای درون منطقه‌یی

کشورهای آسیای جنوبی در ابتدا رویکرد محافظه‌کارانه و محدودکننده نسبت به سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشتند؛ اما این خط مشی از دهه ۱۹۹۰ به بعد تغییر یافت. این مسئله باعث رشد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در منطقه جنوب آسیا شده است. اما کشورهای جنوب آسیا بیشتر در زمینه نهادهای تجارتی منطقه با دو مشکل عمده مواجه بوده است. از یک طرف میزان تجارت قانونی در درون این منطقه بسیار پایین می‌باشد و از طرف دیگر، تا اواسط دهه ۱۹۹۰ نهاد تجاری ویژه و فراگیری در این منطقه وجود نداشت. این مسئله تا حدودی از موانع تجاری گسترده در این منطقه نشأت می‌گرفت که بعضی موانع تجارتی درون منطقه‌یی جنوب آسیا مانند موانع مربوط به امنیت و دموکراسی، منازعات و

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۶۱

تنش‌های دوجانبه میان کشورهای عضو، بالا بودن هزینه‌های حمل و نقل، موانع مرزی، نبود نظام هماهنگ حمل و نقل، مشکلات در زمینه تخلیه و بارگیری کالاها، دشواری حمل و نقل دریایی و بنادر، رویه‌های گمرکی پیچیده و رویه‌های غیرشفاف مدیریتی در امور گمرک بوده است و کشورهای جنوب آسیا برای رفع موانع تجاری موجود، چند سال پس از تأسیس سارک، به فکر ایجاد نهادی تخصصی تجاری بین خود افتادند. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۷) دو نهاد تجاری سپتا و نفتا را ایجاد کرد؛ اما این دو نهاد نیز چندان مؤفقیت کسب نکرده است.

با وجود نزدیکی جغرافیایی و توافقنامه‌های دوجانبه و چندجانبه تجارت آزاد، جنوب آسیا از نظر همگرایی اقتصادی، عملکرد بسیار ضعیف دارد؛ طوری که تجارت درون‌منطقه‌یی تنها پنج درصد از تجارت کل منطقه را شامل می‌شود. در سال‌های اخیر بزرگ‌ترین اقتصاد این منطقه (کشور هند) تلاش کرد تا روابط تجاری خود را با کشورهای منطقه جنوب آسیا توسعه دهد. دهلی نو برای ایجاد یک فضای باز متشکل از کشورهای جنوب آسیا و برپایی همکاری منطقه‌یی، اقدامات لازم را انجام داده و پشتیبانی اصلی تشکیل منطقه تجارت آزاد بوده است. (کریمی، ۱۴۰۱: ۱۴۵) همگرایی اقتصادی منطقه‌یی در آسیای جنوبی دچار رکود می‌باشد. در صورت که آمارهای رسمی تجارت، بیان‌گر حجم واقعی آن میان کشورهای آسیای جنوبی نبوده و بخش اساسی تجارت درون‌منطقه‌یی آسیای جنوبی از طریق مجاری غیررسمی، اعم از شبکه‌های قاچاق مرزی و کشورهای طرف سوم انجام می‌شود. سهم تجارت درون‌منطقه‌یی در آسیای جنوبی نسبت به برون منطقه‌یی بسیار ناچیز است. موانع تعرفه‌یی و غیرتعرفه‌یی تا حدود زیادی مانع رشد تجارت درون‌منطقه‌یی در آسیای جنوبی شده و آن را به منابع فرامنطقه‌یی هدایت نموده و این موضوع در خصوص هند و پاکستان برجسته‌تر از سایر کشورهای آسیای جنوبی است. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۱۵) علی‌رغم توافقنامه‌های دوجانبه و چندجانبه، تجارت درون‌منطقه‌یی محدود است. یکی از مهم‌ترین دلایل این امر نبود مزیت نسبی اقتصادی در منطقه است که امکان مکمل‌های

اقتصادی را دشوار می‌سازد. دیگر مانع مهم در برابر تجارت درون منطقه‌یی، ایفای نقش برادر بزرگ توسط هند است که سبب واگرایی و ترس کشورهای کوچک‌تر شده است. دورنمایی اقتصاد منطقه‌یی به دلیل اختلاف هند و پاکستان تضعیف شده است، تا جایی که پاکستان حتی از داشتن روابط تجاری عادی با هند اجتناب می‌کند. طرح‌های یک نهاد تجارت ترجیحی آسیای جنوبی (سپتا) و یک موافقت‌نامه تجارت آزاد آسیای جنوبی (سفتا) در منطقه زیر چتر سارک ایجاد شد و به طور مؤثر تاهنوز مؤفقیتی کسب نکرده است. (فارل و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶۴) چشم‌انداز همگرایی منطقه‌یی که در جنوب آسیا اثر بگذارد، دارای دورنمایی کمتری برای همکاری اقتصادی است؛ زیرا مشابهت‌های اقتصادی دولت‌های جنوب آسیا باعث می‌شود که بیشتر رقیب یکدیگر باشند تا مکمل یکدیگر. (بوزان، ۱۳۸۹: ۲۲۹) به همین اساس، سارک ناکامی‌های متعددی را تجربه کرده و برای حل آن، کشورهای عضو باید سعی بیشتری داشته باشند. چون اولین ناکامی سارک در زمینه اقتصاد بوده که همگرایی بسیار ضعیفی را تجربه کرده است و این امر عوامل مختلف دارد:

- ✓ مکمل نبودن کالاهای تولیدی اعضای سارک و رژیم‌های تجارتنی آن‌ها؛
- ✓ تأثیرپذیری تجارت از روابط دوجانبه غیراقتصادی به جای مناطق اقتصادی مزیت‌های نسبی؛
- ✓ تنش و نبود اعتماد میان هند و پاکستان و سایر کشورهای منطقه؛
- ✓ ترس و نگرانی شایع میان کشورهای آسیای جنوبی درباره نقش هژمونیک هند در منطقه؛
- ✓ نبود هماهنگی سیاسی؛
- ✓ وابستگی به ایالات متحده آمریکا؛
- ✓ پیچیدگی‌های استفاده از سیاست‌های تجاری ترجیحی و ناکامی در تحقق سفتا؛
- ✓ مداخله دولت‌های در حال توسعه اقتصادی؛

- ✓ تفاوت اندازه و حجم اقتصادهای منطقه‌یی؛
  - ✓ غفلت از اختلافات میان اعضا؛
  - ✓ خودداری اعضا بزرگ‌تر سارک به ویژه هند از انجام مسؤلیت خود برای تضمین موفقیت همگرایی منطقه‌یی و بهره‌مندی اعضای کوچک‌تر از مزایایی برابر؛
  - ✓ اختلافات سیاسی بین گروه‌های حاکم و اپوزیسیون در کشورهای آسیای جنوبی؛
  - ✓ همگرایی با نظم جهانی به ترتیبات منطقه‌یی. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۴)
۴. تنش‌های سیاسی هند و پاکستان

هند و پاکستان همدیگر را عامل تنش میان دو ملت معرفی کرده‌اند. جنرال کاتپالیا^۱ از هند منشا روانشناختی، درگیری هند و پاکستان را در رهبران پاکستان می‌بیند و تأکید داشت: «بدون شک مشکلات هند و پاکستان اساساً از رهبری سرچشمه می‌گیرد. رهبری پاکستان به طور مستمر به نفرت و بدگمانی عموم مردم نسبت به مردم هند دامن زده و آن را به عنوان یک ابزار سیاست دنبال کرده است.» در واقع پاکستان یک تصویر متخاصم از رهبری هند را ارائه می‌دهد. در مقابل، پاکستان بخش مهمی ایدئولوژی اساسی آن این است که مسلمانان نمی‌توانند به هندوها اعتماد کنند و همچنان پاکستانی‌ها بر این باور هستند که هند هرگز قادر به پذیرش تجزیه شبه قاره نیست. حاکمان هند در صدد نابودی پاکستان هستند. این ادراکات باعث تنش روزافزون بین دو کشور شده است. (هادیان و ریگی، ۱۳۹۸: ۱۴۳) رقابت این دو کشور که از اعضای مهم و کلیدی سارک به شمار می‌روند، بالای سایر اعضای سایه افکننده و همگرایی منطقه را به چالش کشیده است. نشان‌هایی از پویایی درون‌منطقه‌یی سارک از زمان اجلاس سارک در اسلام‌آباد در جنوری ۲۰۰۴ برگزار شد، ایجاد شده است. تعارض هند و پاکستان حتی سایه‌اش را بر امکان برگزاری این اجلاس افکنده بود، به دلیل اینکه هند قبل از هر گونه فعالیت دوجانبه مهم و مبتنی بر

---

۱. رئیس سابق اطلاعات نظامی ارتش هند (Kathpalia)

همکاری منطقه‌یی، خواهان توقف کامل گروه‌های اسلام‌گرا از جانب پاکستان در کشمیر بود. در اسلام‌آباد، در حاشیه اجلاس سارک، هند و پاکستان، جلسه‌ای را بین نخست وزیران هر دو کشور برگزار کرد که در آن بر شروع گفت‌وگوهای دوجانبه براساس اعتمادسازی و همکاری دوجانبه تأکید شد و گفت‌وگوی هند و پاکستان با راهبرد اتحاد تدریجی یکپارچه مان موهان سینگ ادامه یافت و دورنماهای تغییر جهت مثبت در روابط هند و پاکستان، شامل همکاری در زمینه انرژی بین دو کشور آشکار شد. پشت این تغییر جهت مثبت در آسیای جنوبی، فشارهای دوگانه‌ای وجود داشته است. یکی از جانب مردم هند و پاکستان است و دیگری طرف کشورهای همسایه‌ای هستند که از اختلاف و تعارض مداوم منطقه خسته شده‌اند و به تدریج حمایت‌شان را از همکاری منطقه‌یی اعلام می‌کنند. (فارل و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶۵) در این راستا در این اواخر حتی مردم هند و پاکستان در دو سوی مرز، نسبت به گذشته حالت نوستالوژیک داشته و مشتاق حفظ روابط نزدیک با هم‌دیگر هستند، می‌توان از این پتانسیل برای تقویت هویت منطقه‌یی استفاده کرد. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۶) سارک، همکاری فرومنطقه چهار ضلعی رشد شامل چهار کشور (بنگلادش، بوتان، هند و نپال) را تشویق می‌کند. پایه‌های اصلی این رهیافت بهره‌برداری از منابع طبیعی بالقوه مانند آب، چوب، نفت و گاز طبیعی و منابع معدنی است. این رهیافت فرومنطقه‌یی موانع حاصل از تعارض سیاسی میان هند و پاکستان به سارک اجازه نمی‌دهد به پتانسیل بالقوه حقیقی‌اش دست یابد. اگر مفهوم قابل فرض جذاب است، چهار ضلعی رشد قادر به پیشرفت نیست. عوامل این امر هم اقتصادی و هم سیاسی هستند. از نظر اقتصادی، منطقه زیرساخت‌های ضعیفی دارد و به سرمایه‌گذاری عظیمی نیاز است. از نظر سیاسی شک و ترس دوجانبه دائماً پیش‌روی کشورهای مشارکت‌کننده برای تحقق اهداف‌شان ظاهر می‌شود. (فارل و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶۵) هویت سیاسی متعارض اعضای سارک اجازه نمی‌دهد که هویت مبتنی بر میراث مشترک اجتماعی-فرهنگی آنها شکل بگیرد. بنا براین، برای موفقیت سارک نوعی هویت منطقه‌یی لازم است. اگر کشورهای

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۶۵

عضو برای تأمین مزایای سیاسی محدود خود به دنبال تضعیف منافع منطقه‌یی باشند، پس بهتر است از این پیمان که صرفاً مکان گفت‌وگو می‌شود، کناره‌گیری نمایند. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۶) با این وصف، اگر به سخنرانی‌های سران سارک توجه گردد، موضوع همکاری منطقه‌یی را تکرار نمودند؛ ولی راه حل ارائه نکرده اند. اگر به همین شیوه پیش برود، سارک فرصتی برای گرفتن عکس برای رهبران کشورهای جنوب آسیا شده است.

۵. اختلافات مرزی

اکثر کشورهای عضو با یک دیگر اختلافات سرزمینی دارند. این اختلافات مرزی بین کشورهای پیمان سارک نقش برجسته‌ای در شکل‌دهی مناسبات و روابط میان کشورهای منطقه داشته و به صورت بالقوه عامل بی‌ثباتی عدم همگرایی در این منطقه به شمار می‌رود و در مواقعی تبدیل منازعه و چالش میان این کشورها می‌گردد. هند یکی از اعضای این پیمان با اکثر دیگر کشورهای عضو سارک اختلاف مرزی دارند و تنها افغانستان و مالدیو با کشور هند اختلاف مرزی ندارد؛ ولی آنچه به صورت مانعی بر سر دستیابی به راه‌حل‌های جامع در سارک خود نمایی می‌کند، همین تنش‌ها و اختلافاتی است که بین اعضای این پیمان وجود دارد و در راس آن میان هند و پاکستان اختلاف است. هند برعلاوه با پاکستان با دیگر همسایگانش مثل نپال، سریلانکا و بنگلادش نیز اختلاف مشابه دارد که این اختلافات می‌تواند نیل به راه‌حل‌های مشترک منطقه‌یی را تهدید کند (فرزین‌نیا، ۱۳۷۴: ۲۲۱) که این موضوع خود به خود نشان دهنده ناکارآمدی و کم‌کاری پیمان سارک را نشان می‌دهد.

از جمله مهم‌ترین اختلافات مرزی میان اعضای سارک، اختلاف هند و پاکستان بر سر حاکمیت کشمیر به عنوان بحرانی‌ترین قضیه به شمار می‌رود. مسئله کشمیر و اختلافات مرزی میان هند و پاکستان از ابتدای تأسیس و کسب استقلال پاکستان معضل ثابت دو دولت بوده و منشا بسیاری از تنش‌ها در جنوب آسیا می‌باشد. از جمله جنگ‌ها و درگیری‌های ۱۹۴۸، ۱۹۶۵، ۱۹۷۱ و ۱۹۹۹ سوابق مناسبات تاریخی این کشورها را به وجود

آورده و هنوز محل اختلاف است و اختلافات پاکستان و افغانستان بر سر خط دیورند می‌باشد. این مسئله فضای همکاری دو کشور را تحت الشعاع قرار داده (آقاجری و رستمی‌فر، ۱۳۹۱: ۲۷) و زمینه همکاری میان اعضای را کاهش داده و خصومت‌ها را بیشتر ساخته است.

۶. اختلافات هند و پاکستان

هند و پاکستان از جمله بزرگ‌ترین و مهم‌ترین کشورهای جنوب آسیا می‌باشد از بدو استقلال پاکستان از هند اختلافات هر دو کشور تا هنوز ادامه دارد و خصومت دیرینه هند و پاکستان هر گونه تلاش و فعالیتی را به منظور افزایش توافقات پیرامون همکاری اقتصادی و ایجاد صلحی منطقه‌یی را خنثی نموده می‌نماید. مهم‌ترین اختلافات هند و پاکستان به صورت مختصر چنین مطرح می‌شود:

الف- چالش‌های امنیتی و منازعه: جنوب آسیا یکی از بحرانی‌ترین مناطق جهان است و با تهدیدات امنیتی کلاسیک و جدید متعددی روبه‌رو است. مناقشات مرزی، تکثیر سلاح‌های هسته‌یی، منازعات قومی- مذهبی، شورش‌های چپ‌گرایان که در ارتباط با گروه‌های اسلام‌گرای جهانی و منطقه‌یی هستند. تغییرات اقلیمی که می‌تواند این منطقه را با فقیرترین منطقه در جهان تبدیل کند، از جمله تهدیدات امنیتی هستند. از دیگر مسئله مهمی که در این زمینه نبوده، ترتیبات امنیتی خاص منطقه‌یی است که مشکل تهدیدات امنیتی را دوچندان کرده است. (کریمی، ۱۴۰۱: ۱۴۰) منازعه میان هند و پاکستان ویژگی بارز جنوب آسیا در دوران جنگ سرد و پس از آن تا حال است. از لحاظ ساختار اجتماعی و فرهنگی، شکل‌گیری پاکستان متأثر از تنش بخشی از پیروان هندوئیسم و اسلام در هند است. در ساختار سیاسی- امنیتی منطقه نیز موضوع کشمیر اختلاف و محل منازعه بزرگ میان دو کشور شمرده می‌شود. پاکستان نقش پررنگ در پیوند امنیت جنوب آسیا و افغانستان دارد. هند نیز در حوزه‌های سیاسی و اقتصادی و امنیتی منطقه، جایگاه مهمی دارد. (عطایی و جعفری، ۱۳۹۷: ۱۶۳) پاکستانی‌ها امنیت و ثبات افغانستان را در تقابل با

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۶۷

امنیت ملی خود می‌دانند و خواستار وابستگی سیاسی، نظامی و اقتصادی به خود هستند. (حق‌پناه و رحیمی، ۱۳۹۰: ۳۰۳) سازمان سارک سازوکار مشخصی برای مدیریت منازعه نداشته و در مدیریت منازعات موجود در آسیای جنوبی و جلوگیری از ادامه آن‌ها، نقش قابل ملاحظه‌ای ایفاء نکرده است: چون دولت‌های آسیای جنوبی فاقد شخصیت جمعی بوده و نظامی از دولت‌ها را تشکیل می‌دهند که تعهد چندانی به اصول و معیارهای منطقه‌یی ندارند. در این خصوص نیاز به مدیریت منازعه از طریق همکاری بر همه آشکار است؛ اما در زمینه هیچ تعهدی وجود ندارد. در این صورت هیچ سازکاری در سارک برای حل و فصل منازعه وجود ندارد، حفظ صلح و امنیت منطقه‌یی بسیار دشوار شده و این به نوبه خود تأثیر نامطلوبی بر توسعه اجتماعی و اقتصادی منطقه می‌گذارد. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۴) مذاکرات هند و پاکستان برای دستیابی به صلح و امنیت و پایدار منطقه که گه‌گاهی تحت تأثیر حوادث و رخدادهای تخریبی قرار می‌گیرد و به دنبال آن همه‌چیز به نقطه آغاز برمی‌گردد، همواره در دستور کار دائمی روابط دو کشور بوده است. (جعفری و غلامعلی، ۱۴۰۰: ۶۳)

امنیت انرژی از دیگر عوامل مهمی است که هند را تبدیل به یک کنشگری فعال امنیتی در این منطقه نموده است. اختلاف هند و پاکستان عاملی است که امنیت مسیرهای انتقال انرژی به منطقه جنوب آسیا را تهدید می‌کند. یکی از دلایل عملیاتی نشدن خط لوله تاپی همین بحران مذکور است. (کریمی، ۱۴۰۱: ۱۴۷) امنیت دولت‌های کوچک تا حدود زیادی به الگوی دولت‌های بزرگ‌تر وابسته است و فقط موقعی می‌توانند تهدیدی برای قدرت بزرگ باشند که از مزایای اتحاد با قدرت‌های بزرگ‌تر برخوردار شوند. در جنوب آسیا، بنگلادش، بوتان، نپال، سریلانکا و مالدیو که همگی به خاطر موقعیت جغرافیایی و فرهنگ ارتباط نزدیکی با هند دارند، همین دولت‌های کوچک اتحاد با قدرت‌های رقیب هند می‌توانند برای دهلی‌نو، در دسر ایجاد نمایند و ممکن دولت‌های کوچک نقش حایل را در امنیت محلی ایفاء کنند. (بوزان، ۱۳۸۹: ۲۲۱)

مسئله امنیت متقابل، عدم مداخله و حسن هم‌جواری از نیازمندی یک سازمان منطقه‌یی است و اینکه کشوری تحت نفوذ کشور دیگری نباشد. سازمان سارک موضوع امنیت را در تعدادی از جلسات خویش ابراز نموده است. گروه‌های مخرب از قلمرو نفوذ خویش برای انجام ترور در قلمرو دیگران عبور و مرور می‌کنند. گروه‌های مخرب با حمایت مالی از کشوری، گاهی اوقات از قلمرو نفوذ دیگری برای دست‌رسی، راه‌اندازی اقدامات تخریبی و آدم‌ربایی به کشور سوم استفاده می‌نمایند. (دلینیک و پاندی، ۱۳۹۲: ۶۶) البته کشورها از این‌گونه اعمال هراس دارند و مرزهای خویش را می‌بندند و این‌گونه موضوعات، همکاری‌های منطقه‌یی را به صورت جدی تضعیف کرده و بی‌اعتمادی را افزایش می‌دهد.

ب- زمینه‌های رقابت هند و پاکستان: الگوی روابط ژئوپلیتیکی در منطقه جنوب آسیا، تقابل و رویارویی دو قدرت مهم این منطقه (هند و پاکستان) را به نمایش می‌گذارد. بنابراین، نگرانی‌های امنیتی اصلی جنوب آسیا مربوط به بخش سیاسی و نظامی ناشی از کشمکش این دو کشور است. حمایت چین از پاکستان باعث شکل‌گیری نوعی الگوی تضاد مستقیم بین هند و پاکستان شده است. این مسئله سبب شده است هند نیز کنشگری امنیتی در منطقه شود. این موضوع منطقه جنوب آسیا را تبدیل به عرصه رقابت میان هند و چین کرده است و ترتیباً نظامی - سیاسی - اقتصادی منطقه شدیداً متأثر از ترتیبات نظامی - سیاسی - اقتصادی هند و چین است. در یک طرف این ترتیبات کشورهای چین - پاکستان - میانمار - بنگلادش و اخیراً افغانستان و در طرف دیگر نیز هند - میانمار - ویتنام قرار دارند. البته نوع روابط استراتژیک در داخل هر یک از این ترتیبات کمی، متفاوت است. (کریمی،

۱۴۰۱: ۱۴۹)

قبل از حوادث یازده سپتامبر سال ۲۰۰۱، محور تنش و نا امنی در محدوده هند - پاکستان مشاهده می‌شد؛ اما با حمله آمریکا و متحدانش به افغانستان و حضور ناتو در این کشور، عضویت افغانستان در سارک تکمیل شد و مرکز ثقل تنش و نا امنی در منطقه به محور

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۶۹

هند-پاکستان-افغانستان توسعه پیدا کرد. هر چند رابطه هند و پاکستان رابطه‌ای تقابلی است. این رابطه زمانی شکل می‌گیرد که منافع متعارض بین بازیگران اصلی از اهمیت و حساسیت بالاتری برخوردار شده و تا حدی که رقابت بین آن‌ها از متعارف بین‌المللی خارج گردیده است، به گونه‌ای که مواضع ژئوپلیتیکی آن‌ها در مقابل هم مبتنی بر ارباب و تهدید، جنبه‌ای علنی به خود گرفته است. (یزدان‌پناه و کامران، ۱۳۹۴: ۳۵۱)

روابط هند و پاکستان نیز همپای روابط با افغانستان، متشنج و شکننده است. مشکلات هند و پاکستان و حل این مناقشات بسیار پیچیده است. در واقع حل منازعات افغانستان و پاکستان نیز تا حدی زیادی تابع حل مناقشات هند و پاکستان است. تهدید هند از جانب پاکستان باعث کنترل حیطة عملیاتی هند در سازماندهی فعالیت‌های سیاسی و اقتصادی شبه قاره و به ویژه سازمان سارک شده که در مجموع عوامل مذکور دورنمای حل منازعه افغانستان و پاکستان را مبهم می‌کند. (حق‌پناه و رحیمی، ۱۳۹۰: ۳۰۴)

در کل، رفتار هند و پاکستان در مؤفقیت و ناکامی سارک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چون از یک طرف این دو کشور، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین کشورهای آسیای جنوبی هستند که بدون حضور و نقش آن‌ها، هر گونه طرح منطقه‌یی به گونه تقریبی فاقد ارزش است. از طرف دیگر، هند و پاکستان شدیدترین رقابت را در آسیای جنوبی رقم زده اند و تأثیرگذاری مثبت سارک در رفتار آن‌ها را می‌توان به عنوان مؤفقیت سارک تلقی کرد. به همین دلیل سارک را قربانی آشتی‌ناپذیر میان هند و پاکستان ساخته است. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۲) یعنی این دو کشور سازمان سارک را به گیروگان گرفته و قربانی سیاست‌های آشتی‌ناپذیر خود ساخته اند.

ج- بحران کشمیر: بحران کشمیر به عنوان مسئله اصلی اختلافی میان هند و پاکستان است و تأثیر بحران کشمیر بر روابط «دورن منطقه‌یی» شبه قاره هند، نمونه عینی یک بحران ژئوپلیتیکی است که بر مجموعه امنیتی فضای منطقه‌یی شبه قاره، اثر بی بدیلی در قیاس با سایر مسائل و مشکلات که در این منطقه وجود دارد، می‌گذارد. این منازعه نمونه

مناقشه حل نشده‌ای که از عادی شدن روابط هند و پاکستان جلوگیری می‌کند و باعث وقوع چهار جنگ بزرگ بین دو کشور شده است. در واقع درگیری دیرینه بین هند و پاکستان بر سر منطقه کشمیر روابط این دو کشور را محدود کرده است. (ترابی و صانعی، ۱۳۹۶: ۳۲)

این بحران باعث گردیده است که همکاری اقتصادی به عنوان اصل تشکیل‌دهنده همگرایی در این منطقه تحقق نیافته و مؤفقت سازمان سارک در دورنمایی تحولات این منطقه به یک رویا مبدل شود. براین اساس بحران کشمیر نه تنها فرصت‌های توسعه‌ی بسیاری از مردم شبه قاره هند را سلب کرده و مانع همکاری منطقه‌ی مؤثر در جنوب آسیا شده است. (امیدی، ۱۳۸۸: ۱۷۴) برای کاهش تنش و گسترش تجارت درون منطقه‌ی باید مسئله کشمیر یا حل گردد و یا به دغدغه دوجانبه هند و پاکستان تقلیل یافته و از فرایند چندجانبه بیرون شود. تاهنوز سازمان سارک در حل بحران کشمیر ناکام بوده است و هند و پاکستان با همه اختلافات‌شان در این زمینه در تصمیم به یک توافق منطقه‌ی نرسیده اند. برای حل این بحران باید به یک کنسرت خارجی تن بدهند. (لیک و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۳۰)

با حل بحران کشمیر، اختلافات میان هند و پاکستان توسعه می‌یابد و در روند همگرایی منطقه کمک می‌کند که عمده‌ترین چالش سارک حل خواهد شد. برعلاوه آن، هند و پاکستان همسایگانی هستند که مشکلات پیچیده ایدئولوژیک، تاریخی و ژئوپلیتیکی دارند؛ به گونه‌ای که امکان حذف یا حل این مشکلات به آسانی مسیر نیست و در نتیجه این معضلات بر روابط دهلی نو و اسلام‌آباد تأثیر منفی گذاشته است. (هادیان و ریگی، ۱۳۹۸: ۱۴۲) رویارویی سیاست‌مداران و حاکمان کشورهای حوزه جنوب آسیا مخصوصاً هند و پاکستان در رابطه با کشمیر و استفاده ابزاری از بحران مزبور و سایر عوامل تنش‌زا برای حفظ و ارتقای جایگاه سیاسی خود باعث شده است که کشورهای این منطقه در فرایند همگرایی تأخیر داشته باشند. (امیدی، ۱۳۸۸: ۱۷۷) بحران کشمیر به این زودی نه قابل حل است و نه ممکن؛ بلکه به عنوان یک عامل تنش‌زا در شبه قاره می‌باشد و

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۷۱

سایر کشورهای جنوب آسیا نیز از این بحران رنج برده و در آینده نزدیک نیز کدام امیدی برای حل این بحران وجود ندارد.

د- رقابت تسلیحاتی: بحران کشمیر موجب شروع مسابقه تسلیحاتی سرسام‌آوری در دو شکل متعارف و غیر متعارف (هسته‌یی) میان دو کشور هند و پاکستان شده و هزینه‌های گزاف را بر آن‌ها تحمیل کرده است. دستیابی هند به فناوری انرژی هسته‌یی و بمب اتمی، باعث نگرانی‌های پاکستان گردید و این کشور نیز تصمیم گرفته تا به هر شیوه ممکن حتی به بهای علف خوردن که شود به این ابزار قدرت و بازدارنده دست‌یابد. دستیابی هند به فناوری هسته‌یی از دهه هفتاد اتفاق بزرگی بود که پس آزمایش‌های اتمی هند در سال ۱۹۹۸ و اقدام متقابل پاکستان به مثابه شوک سیاسی- امنیتی در گستره منطقه و جهانی بود. (مصفا و نوروزی، ۱۳۹۳: ۶۳۰) شی‌ام ساران وزیر خارجه وقت هند گفته بود: «به نظر نمی‌رسد هند در پی تکثیر سلاح‌های هسته‌یی باشد یا همکاری یا هند باعث تضعیف رژیم منع گسترش سلاح هسته‌یی شود.» وی اظهار داشت: «هند مایل به ظهور هیچ دولت دارای تسلیحات هسته‌یی به خصوص در همسایگی‌اش نیست و در رابطه با تکنالوژی‌های مربوط به سلاح‌های کشتار جمعی ما نمی‌توانیم هیچ‌گونه مخفی‌کاری را مشروع قلم‌داد کنیم. ما معتقدیم که همه‌ای دولت‌ها باید به تعهداتشان به موجب معاهدات و ابزارهای بین‌المللی پای‌بند بوده و علاوه بر آن در انجام تعهداتشان شفافیت را رعایت نمایند. (شفیعی و ماندنی، ۱۳۸۹: ۱۳۶) یکی دیگر از چالش‌های منطقه جنوب آسیا برخورداری هند و پاکستان از تسلیحات هسته‌یی است. فرهنگ راهبردی آسیای جنوبی با دشمنی میان هند و پاکستان مشخص شده است. عوامل مختلفی باعث حرکت هند و پاکستان به سمت تسلیحات هسته‌یی شدند. محرک‌ها و عللی که هند را به سمت برنامه تسلیحات هسته‌یی سوق داد، طور ذیل است:

۱- نگرانی از تهدید چین به ویژه پس از شکست هند در جنگ ۱۹۶۲ و آزمایش

تسلیحات هسته‌یی پکن در سال ۱۹۶۴؛

۲- تضمین برتری منطقه‌یی در برابر پاکستان؛

۳- ارتقای جایگاه هند در سطح جهانی.

محرك‌های پاکستان را برای حرکت به سمت برنامه تسلیحات هسته‌یی را می‌توان به صورت ذیل ذکر کرد:

۱- بی‌اعتمادی تاریخی پاکستان به هند؛

۲- ترس اسلام‌آباد از جاه‌طلبی‌های هسته‌یی دهلی‌نو؛

۳- جنگ هند و پاکستان در سال ۱۹۶۵ و ۱۹۷۱ و شکست پاکستان. (هادی‌پور و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۸۲)

اگر به آینده سازمان سارک بنگریم، همانطور که هند و پاکستان بزرگ‌ترین و کلیدی‌ترین اعضای این سازمان است و مهم‌ترین موانع در همکاری سارک، هند و پاکستان است تا سازوکار جدید در توسعه روابط هر دو کشور به وجود نیاید؛ تمام روابط دیگر را دچار مشکل ساخته است. رقابت تسلیحاتی در منطقه موجب افزایش تنش بین هند و پاکستان شده است. هر دو کشور در صدد برتری از یک دیگر بوده و است. این مسابقه تسلیحاتی و هزینه‌های نجومی در حالی صورت می‌گیرد که دو طرف به شدت با بلای خانمان سوز فقر، بیماری و عقب ماندگی مواجه می‌باشند. (منصوری، ۱۳۸۹: ۲۰۴) مع الوصف، هند در حال رشد و توسعه اقتصادی است و اما پاکستان به شدت از ضعف اقتصادی رنج می‌برد و در پی وام‌های بلاعوض می‌باشد.

۷. وضعیت ساختاری واحدهای سیاسی در جنوب آسیا

قدرت نامتوازن واحدها، رقابت سیاسی و ترس از سلطه کنش‌گری قدرت‌مند در منطقه، پیامدهای منفی پنهان بر روند منطقه‌گرایی دارد. کشورهای کوچک و کم‌حاشیه جنوب آسیا مانند بوتان، مالدیو و نپال حساسیت‌های کمتری داشته‌اند؛ ولی روند استقلال هند، پاکستان و بنگلادش، به تقابل هند و پاکستان رسمیت داد. تقابل دو کشور در سایه تحولات جنگ سرد تشدید گردید. (مصفا و نوروزی، ۱۳۹۳: ۶۳۰) جنوب آسیا ساختار قدرت نامتوازن و

نامتقارن دارد. ماهیت این عدم تعادل و عدم تقارن در این امر نهفته است که هند به مراتب در مسائلی همچون اندازه جمعیت، منابع و قدرت نظامی نسبت به سایر کشورهای همسایه برتر است. هند هرچند به صراحت بر این موضوع تأکید نمی‌کند؛ اما براساس موقعیت برتر خود انتظار دارد که همسایگانش، موقعیت برتر این کشور را به رسمیت بشناسند. البته به گونه تقریبی تمام همسایگان منطقه‌یی هند موقعیت برتر این کشور را در درون منطقه پذیرفته‌اند؛ اما چیزی که در برابرش مقاومت می‌کند، سلطه هژمونیک هند در این منطقه است. (دلینیک و پاندى، ۱۳۹۲: ۱۳۱) هندی‌ها همواره در صدد دیکته کردن سیاست به سریلانکا، نپال و بنگلادش بوده‌اند. از سوی دیگر، ساختار امنیتی جنوب آسیا دو قطب پایدار برای مدت چند دهه بوده است. این تداوم ناشی از سلطه هند و پاکستان بر شبه قاره است که هر دو رقبای اصلی یک‌دیگرند و تغییرات در امور داخلی یا خارجی در جنوب آسیا صورت نگرفته است که این الگو را دگرگون سازد. در این حالت می‌توان اظهار داشت که تغییرات مداوم در دورن و اطراف شبه قاره، ساختار مربوطه پایدار مانده است. تغییرات داخلی، از جمله تقسیم پاکستان و نیز تحولات خارجی باعث برهم خوردن الگو اصلی نشده و حتی موجب تقویت بیشتر حالت دوقطبی موجود شده است. (بوزان، ۱۳۸۹: ۲۳۷)

۸. تولید و قاچاق مواد مخدر

از نظر پیشینه تاریخی، مسیر دریایی اقیانوس هند، به ویژه مسیری که با نام «مسیر جنوب» معروف است و از سواحل مکران در جنوب آسیا تا سواحل شرقی آفریقا ادامه دارد، از مسیرهای مهم جریان تجارت مواد مخدر به ویژه قاچاق تریاک و هروئین شمرده می‌شود. تا جایی که در سال‌های اخیر، آب‌های جنوب آسیا و به ویژه خلیج بنگال به بستر حمل و نقل غیرقانونی موادمخیمیایی بدل شده است که از آن‌ها به عنوان مواد اولیه تولید «متامفتامین»^۱ استفاده می‌شود. اسناد زیادی از حمل و نقل این مواد از جنوب آسیا به بنادر

تانزانیا به منظور استفاده در بازار مواد مخدر داخلی و جهانی وجود دارد (طلایی و جاویدبخت، ۱۴۰۰: ۲۹۳) افزون بر آن، کشت مواد مخدر در جنوب آسیا پیشینه چند هزار ساله دارد که در گذشته بیشتر در حوزه داروئی مطرح بوده است. اما کشت مواد مخدر به صورت عرضه در بازار جهانی و به عنوان یک معضل اجتماعی شمرده می‌شود. همجواری جغرافیای منطقه مثلث طلایی که شهرت تاریخی در زمینه تولید و قاچاق مواد مخدر دارد. سابقه در حدود پنج دهه را به خود اختصاص داده و مسیرهای دریای عرب و خلیج بنگال سبب شده است که این مسیرها به یکی از ایده‌آل‌ترین مسیرهای دریایی برای حمل و نقل مواد مخدر تبدیل گردد. تجارت مواد مخدر سود سرشار آن یکی از اصلی‌ترین شیوه‌های درآمدزایی شبکه‌های تبهکار حاضر در جنوب آسیا شده است. چگونگی حمل این محموله‌ها از طریق دریا در قالب محموله‌های بزرگ مخفی شده در کشتی‌های باربری یا محموله‌های کوچک‌تر به وسیله قایق‌های ماهی‌گیری مجهز به موتور سریع از مسیر سریلانکا به پاکستان یا هند و از آنجا با استفاده از مسیرهای دریایی خلیج بنگال به سایر نقاط جهان انتقال داده می‌شود. (طلایی و جاویدبخت، ۱۴۰۰: ۲۹۴)

پس از آغاز کشت مواد مخدر در جنوب آسیا، این منطقه اهمیتی بیشتر یافت؛ زیرا منطقه تبدیل به یک مرکز تولید و توزیع مواد مخدر شد. همچنین به دلیل اوضاع بی‌ثباتی در افغانستان، این منطقه به یکی از مراکز مهم قاچاق اسلحه نیز تبدیل گردید. تمامی تلاش‌های صورت گرفته به وسیله دولت افغانستان و جامعه بین‌المللی برای قطع جریان مواد مخدر با شکست مواجه شد که دلایل آن تصورات اشتباه در خصوص مواد مخدر این است که تولید مواد مخدر در افغانستان پدیده نوظهور است. تصورات غلط باعث افزایش تولید و قاچاق مواد مخدر در افغانستان شده است. برای از بین بردن و ریشه‌کن ساختن مواد مخدر در سطح وسیع سریع‌ترین و مؤثرترین راه برای اثبات‌سازی افغانستان می‌باشد. (فرجی‌راد و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۶) سازمان سارک در زمینه محو کشت و قاچاق مواد مخدر دستاورد قابل ملاحظه نداشته است. از آنجای که منطقه سارک - به خصوص

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۷۵

افغانستان از مناطق کاشت و قاچاق مواد مخدر محسوب می‌شود، این سازمان کنوانسیون مبارزه با مواد مخدر و روانگردان را در سال ۱۹۹۰ به امضا رساند. هدف از امضای کنوانسیون مذکور آگاهی‌دهی به کشورهای عضو پیرامون مسائل معتادین و قاچاق مواد مخدر به ویژه در میان جوانان سارک اعلام شد. (امیدی، ۱۳۸۸: ۱۴۳)

۹. فقر گسترده

با توجه به مشکلات کشورهای عضو سارک، از جمله ازدیاد جمعیت و درآمد سرانه پائین، مسئله مبارزه با فقر همواره جز یکی از اولویتهای سارک بوده است. از این رو در ششمین اجلاس سران سارک در سال ۱۹۹۱، کمیسیون مستقل کاهش فقر، برای بررسی از وضعیت فقر در منطقه تشکیل شد. در هفتمین اجلاس سران سارک مسائل مالی، مانند حقوق کارگران، حق تحصیلات ابتدایی برای همه افراد را در اولویت قرار داد. در یازدهمین اجلاس سران سارک نیز بیش از پیش به مسئله همکاری با دیگر سازمان‌های منطقه‌یی و بین‌المللی جهت مبارزه با فقر تأکید گردید. در این اجلاس کمیسیون مستقل موضوع کاهش فقر زیر نام «آینده ما، مسؤولیت ما» را ارائه نموده و فعالیت‌های را به منظور فقرزدایی در سازمان سارک تدوین نمود. (آقاجری و رستمی‌فر، ۱۳۹۱: ۲۲)

مشکلات اقتصادی و بحران توسعه از دیگر دغدغه‌های دول سارک شمرده می‌شود. میلیون‌ها نفر از مردم این مناطق در فقر به سر می‌برند. درآمد پایین و کیفیت پایین زندگی سایر شاخص‌های اقتصادی و توسعه را متأثر ساخته است. به جز از هند، رشد صنعتی سایر کشورها شرایط مطلوبی ندارد. از منظر سازمان ملل متحد، کشورهای افغانستان از ۱۹۷۱، بوتان از ۱۹۷۱، بنگلادش از ۱۹۷۵ و نپال هم از ۱۹۷۱ جزو اقتصادهای با کم‌ترین میزان توسعه یافتگی هستند که از نظر اقتصادی مشخصه مهمی برای کشورها و منطقه شمرده می‌شود؛ کشورهای پاکستان، سریلانکا و مالدیو هم از اقتصادهای در حال توسعه و ضعیف محسوب می‌شوند. (مصفا و نوروزی، ۱۳۹۳: ۶۳۱) با وجودی که رشد اقتصادی هند سریع است و اما هند در عین حال عقب مانده است و صدها میلیون تن از شهروند این کشور در

فقر زندگی می‌کند و در حدود یک سوم جمعیت آن در فقر شدید به سر می‌برند. (نای، ۱۳۹۵: ۴۲)

ضعف زیرساخت‌های بهداشت و درمان، اشتغال بخش کثیری از مردم به کشاورزی، ماهی‌گیری، دام‌داری، ضعف زیرساخت‌های حمل و نقل، ضعف صنعتی، تجارت محدود و غیرمکمل و درآمد پایین مردم را در این منطقه ملاحظه کرد. در این منطقه مشکلات زیرساخت‌ها، وابستگی به انرژی و رشد ناهمسان شهری، رشد ضعیف بخش خصوصی، میزان کم سرمایه‌گذاری خارجی، وابستگی به وام‌های خارجی، بالا بودن ریسک سیاسی در مناطق بحرانی، از دیگر مشکلات اقتصادی جنوب آسیا هستند. در مجموع این عوامل امنیت، پیشرفت اقتصادی، توسعه ملی و رشد منطقه را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند. (مصفا و نوروزی، ۱۳۹۳: ۶۳۲) ایجاد صلح بین اسلام‌آباد و دهلی‌نو به واسطه همکاری دوجانبه اقتصادی با محدوده جدی مواجه است:

الف- مزایای اقتصادی طرفین برای یک دیگر کم‌تر از آن است که بتواند فضای کلی روابط بین آن‌ها را تغییر دهد؛

ب- در شرایطی که هنوز زمینه رفت و آمد غیردولتی بین این دو کشور وجود ندارد، تجارت نمی‌تواند موتور روابط آن‌ها شود؛

ج- پیوندهای اقتصادی به لحاظ داخلی در هیچ یک از این دو کشور اهمیت سیاسی زیادی ندارد. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۲: ۱۲۹)

در نهایت یکی از مهم‌ترین عوامل واگرایی منطقه سارک فقر شدید و مکمل نبودن اقتصاد این کشورها است.

۱۰. عدم موفقیت سپتا و نفتا

کشورهای آسیای جنوبی طی سال‌های گذشته تلاش نموده‌اند که تا روابط خود را در قالب ترتیبات تجاری دسته جمعی نیز تنظیم نمایند و در این راستا، یکی «سپتا» و دیگری «سفتا» را طراحی کرده‌اند که به صورت مختصر بررسی می‌شوند.

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۷۷

الف- سپتا: سپتا (ترتیبات تجارت ترجیحی سارک) اولین گام کشورهای جنوب آسیا در فرایند حمایت از همگرایی اقتصادی «سپتا» بود، تصمیم راه‌اندازی ترتیبات تجارت ترجیحی سارک، در نشست سران این سازمان در دهلی‌نو در ماه می سال ۱۹۹۵ اتخاذ شد. اهداف اساسی سپتا، توسعه تجارت از طریق اقتصادهای ملی، فراهم کردن فرصت‌های شغلی بیشتر و تامین سطح بالاتر زندگی در منطقه سارک بود. این موافقت‌نامه حاوی قوانین گسترده‌ای برای آزادسازی تجارت درون‌منطقه‌یی بود و اولی‌گام به سمت ایجاد منطقه آزاد تجاری یا اتحادیه گمرکی یا دیگر انواع مناطق تجاری آزادتر محسوب می‌شد. در نتیجه مذاکرات در مورد تعرفه خط‌ها به توافق رسیده‌اند. سپتا منحصرأً به تجارت کالا می‌پرداخت. در چارچوب این موافقت‌نامه، کشورهای عضو به ترتیب امتیازاتی را در زمینه اقدامات تعرفه‌یی، شبه تعرفه و غیرتعرفه‌یی برای هم‌دیگر قایل می‌شدند. اما مهم‌ترین «نقطه ضعف» سپتا، به پوشش واقعی آن در زمینه امتیازات تضمین شده برای تجارت ترجیحی بر می‌گشت. در مجموع ۱۵ درصد کالاهای وارداتی این کشورها را تشکیل می‌دادند. در کل کشورهای عضو سپتا به علل گوناگون به اهداف خود دست نیافتند. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۰۹) سپتا نقش قابل ملاحظه در روند منطقه‌گرایی ایفا نتوانست. اما کشورهای عضو اگر اراده‌ای برای ادامه آن داشته باشد، می‌تواند مؤثر واقع شوند.

ب- سفتا: سفتا (منطقه تجارت آزاد آسیای جنوبی) با توجه به ضعف سپتا، کشورهای آسیای جنوبی برای تقویت فرایند منطقه‌گرایی اقدام به ایجاد سفتا کردند که در اول جنوری ۲۰۰۶ اجرایی شده است. سفتا در گسترش همگرایی در جنوب و مناطق متأثر از آن تأثیر مثبت دارد. سفتا پیشرفت قابل ملاحظه برای بهبود تجارت درون‌منطقه‌یی و همکاری‌های پروژه محور محسوب می‌گردد. با این حال چیزی که به دست آمده، کافی نیست و هنوز راه‌طولانی برای تبدیل شدن به سازمانی موفق را در پیش دارد. (دلینیک و پاندی، ۱۳۹۲: ۹۹) با توجه به حجم تجارت غیر رسمی میان کشورهای منطقه و هزینه‌های بالای آن است. به میزانی که تعرفه‌های بالا و موانع غیرتعرفه‌یی باعث استفاده از کانال‌های تجاری

غیرقانونی در آسیای جنوبی می‌شود، موافقت‌نامه تجارت آزاد دوجانبه و چندجانبه باعث هدایت جریان‌های تجارتي غیرقانونی به کانال‌های رسمی می‌گردد. در مجموع، سه دیدگاه متفاوت در مورد منطقه‌گرایی آسیای جنوبی در چارچوب سفتا وجود دارد.

۱- رویکرد خوش‌بینان که تأکید دارند آینده همگرایی منطقه‌یی در قالب موافقت‌نامه تجارت آزاد آسیای جنوبی روشن بوده و دستاوردهای اقتصادی آن، به‌ویژه برای اقتصادهای کوچک‌تر این منطقه بسیار مهم است؛

۲- رویکرد بدبینان که باورمند موافقت‌نامه مزبور نتیجه مثبتی به همراه نداشته و حتی برای رفاه و آزادسازی تجاری یک‌جانبه در منطقه پیامدهای منفی نیز در پی دارد؛

۳- رویکرد بینابینی که معتقدند هرچند دستاوردهای بالقوه این موافقت‌نامه، از آزادسازی یک‌جانبه کم‌تر است؛ اما نمی‌توان از مزایایی آن برای کشورهای کوچک منطقه چشم‌پوشی کرد. (فاطمی نژاد، ۱۳۹۵: ۱۱۶) خوش‌بینی در ابتداء وجود داشت اگر به همان خوش‌بینی ادامه می‌داد، موفقیت‌های نیز کسب می‌کردند. اما کشورهای جنوب آسیا تجارت و اقتصاد را قربانی سیاست نموده و مردم این منطقه را از زندگی مرفه و آرام محروم ساخته است.

۱۱. افغانستان و سارک

افغانستان با داشتن موقعیت استراتژیک، منحصر به فردی در همگرایی منطقه‌یی به مثابه گذرگاه میان آسیای میانه، آسیای جنوبی و منطقه غرب آسیا می‌باشد. یکی از ابتکاراتی که برای جامعه‌پذیری و سیاست‌گذاری‌های جدید در افغانستان و منطقه در میان‌های از توافقات سیاسی در داخل و بیرون منطقه شکل گرفت، به عضویت در آوردن افغانستان در سارک بوده است که از سال ۲۰۰۵ تقاضای عضویت آن مطرح و در اپریل سال ۲۰۰۷ در چهاردهمین جلسه عضویتش پذیرفته شد. الحاق افغانستان به سارک در این مقطع و با این شرایط به بالابردن ریسک ذاتی منطقه و ضعف منطقه‌گرایی منجر شده است. مشکلاتی از قبیل عدم انسجام ملی جامعه افغانستان، بی‌ثباتی و پیشرفت کند اقتصاد

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۷۹

افغانستان محیط را ناآرام‌تر کرده است. رفتار متفاوت هند و پاکستان به جایگاه افغانستان هم بخشی از این ناهمسازی را به روند منطقه‌گرایی آن‌ها منتقل می‌کند و سارک را همین ضعف، ابهام و پیچیدگی پیش برده است. (مصفا و نوروزی، ۱۳۹۳: ۶۳۹) اکثر مردم افغانستان از عضویت‌شان در سارک آگاهی ندارند و کتاب و مقالات علمی توسط نویسندگان افغانستان بسیار به ندرت وجود دارد.

برای توسعه اقتصادی افغانستان باید توجه بیشتر گردد و برای افغانستان باید امتیاز و جایگاه برتری در سازمان همکاری‌های جنوب آسیا (سارک) داده شود. مراکز منطقه‌یی سارک همان طور که در دیگر کشورهای عضو تأسیس شده است، در افغانستان هم تأسیس گردد. به منظور جلب و جذب گردشگری، دولت افغانستان باید اقدامات لازم جهت رشد و توسعه صنعت گردشگری را با فعالیت‌های تبلیغاتی در مثل بامیان انجام دهد. همچنان در جاهای امن‌تری مثلاً در شمال شرق کشور کارهای اساسی باید صورت گیرد. همچنین بعضی از راه‌حل‌های عملی منطقه‌یی را باید در قرضیه افغانستان دخیل ساخت. هند، پاکستان، بنگلادش و نپال که در زمره پنج همکار بزرگ حافظ صلح ملل متحد می‌باشند و هم عنوان اعضای سارک و هم منحنی همسایگان نزدیک افغانستان؛ باید علاقه خاص در برابر صلح و توسعه افغانستان داشته باشند. کشورهای منطقه دارای منافع بزرگ در ثبات افغانستان هستند. (بلخی، ۱۳۹۲: ۱۶۳)

ولایت بامیان یکی از ولایت‌های مرکزی افغانستان است که در جشنواره‌ای که سال ۲۰۱۵ با حضور مقامات افغانستان و مسؤولان سازمان سارک و نمایندگان کشورهای عضو این سازمان در بامیان برگزار شده بود، رسماً به عنوان مرکز فرهنگی سازمان همکاری‌های منطقه‌یی جنوب آسیا (سارک) برگزیده شد.

از جمله آثار تاریخی بامیان هشت اثر به عنوان میراث فرهنگی جهانی در مؤسسه علمی، فرهنگی و آموزش سازمان ملل (یونسکو) ثبت شده‌اند. وجود همین آثار تاریخی و مناظر طبیعی بود که سازمان سارک بامیان را به عنوان پایتخت فرهنگی خود انتخاب کرد.

(اطلاعات روز، ۱۶ جوزا، ۱۳۹۴) اما اینکه افغانستان از شمولیت در سازمان سارک تا چه حد منفعت برده است تا اندازه‌ای قابل تامل است. ولی افغانستان سالانه ۳۰۰۰۰۰۰۰ دالر حق‌العضویت پرداخت می‌کند. اما می‌توان گفت نه تنها افغانستان بلکه تمام کشورهای عضو این سازمان دست‌خوش ناملایمات و تنش‌های سیاسی بین کشورهای عضو قرار گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

در یک آزمون کلی چالش‌های در درون منطقه‌ی سارک، ناشی از سوءظن میان اعضا این سازمان منطقه‌ی است که بر تنش‌ها و بی‌ثباتی پایدار ادامه داده است. این سوءظن از اختلافات سیاسی که میان دو عضو مهم و کلیدی این سازمان وجود دارد، بالای سایر اعضا سایه افکنده و بر محور این دو عضو (هند و پاکستان) می‌چرخند. رقابت‌های شدید باعث مسابقه تسلیحاتی مانع همکاری‌های منطقه‌ی شد است. همچنین در حوزه سارک بسیاری از اختلافات مرزی و دریایی حل و فصل نشده باقی مانده است. این تعارضات فیصله نیافته همراه با مشکلات قاچاق مواد مخدر روابط همکاری را مختل کرده است.

یکی از عمده‌ترین اهداف سازمان سارک از بین بردن فقر و بهبود کیفیت زندگی، توسعه اقتصادی در حوزه کشورهای عضو سازمان سارک می‌باشد که تا هنوز به این خواست خود دست نیافته است و دلیل آن تنش‌ها بین دولت‌ها در حوزه سازمان سارک و به ویژه رقابت‌های سیاسی و اقتصادی هند و پاکستان می‌باشد، این بحران‌ها باعث شده است تا مانع همکاری‌های منطقه‌ی در حوزه سارک گردد، این چالش‌ها نه تنها تأثیر منفی بالایی روابط تجارتي داشته است؛ بلکه به صورت غیر مستقیم باعث شده است تا مبادلات تجاری این کشورها خارج از حوزه آسیای جنوبی باشد. تجارت درون منطقه‌ی را به برون منطقه‌ی سوق داده و بازار تجارتي منطقه تحت تأثیر سلیقه‌های سیاسی دولت‌های مطبوع قرار گرفته است. در نهایت چالش‌های درونی که در سازمان سارک وجود دارد، باعث شده این سازمان

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۸۱

نتواند به عنوان یک سازمان موفق در عرصه‌های اقتصادی، فرهنگی، بهبود کیفیت زندگی، کاهش فقر، حذف گمرکات، محو کشت و قاچاق مواد مخدر عرض اندام نماید.

سرچشمه‌ها

الف- کتاب‌ها

- بلخی، میرویس (۱۳۹۲)، افغانستان پس از ۲۰۱۴: نگاهی از بیرون، نشر: کابل، مؤسسه تحصیلات عالی افغانستان، چاپ اول.
- بوزان، باری (۱۳۸۹)، مردم، دولت‌ها و هراس، ترجمه، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ناشر: تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ دوم.
- حق‌پناه، جعفر، رحیمی، محمد (۱۳۹۰)، ژئوپلیتیک افغانستان و تحولات منطقه‌یی غرب آسیا، ناشر: تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق ع، چاپ اول.
- دلینیک، تامیسیلا، پانندی، نشچال ان (۱۳۹۲)، به سوی همکاری‌های مؤثر در جنوب آسیا، مترجم، سیدمهدی منادی، ناشر: کابل، مرکز مطالعات استراتژیک وزارت امور خارجه، چاپ اول.
- سیف‌زاده، سید حسین، نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل مبانی و قالب‌ها فکری، نشر: تهران، سمت، چاپ دهم.
- فارل، ماری و همکاران (۱۳۹۴)، سیاست جهانی منطقه‌گرایی، مترجمان سیدداود آقایی، ابراهیم طاهری، نشر: تهران، انتشارات خرسندی، چاپ اول.
- فرزین‌نیا، زیبا (۱۳۷۴)، بنگلادش، نشر: تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- لیک، دیوید ای و همکاران (۱۳۹۵) نظم‌های منطقه‌یی؛ امنیت‌سازی در جهان نوین، مترجم، سیدجلال دهقانی فیروزآبادی، ناشر: تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ سوم.

- مشیرزاده، حیمرا (۱۳۹۵)، تجول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، نشر: تهران، سمت، چاپ چهارم.
- منصوری، جواد (۱۳۸۹) آمریکا و خاورمیانه، ناشر: تهران، وزارت امور خارجه، چاپ دوم.
- موسی‌زاده، رضا (۱۳۹۵) سازمان‌های بین‌المللی، ناشر: تهران، نشر میزان، چاپ بیست و دوم.
- نای، جوزف (۱۳۹۵) پایان قرن آمریکا؟، مترجم، غلامرضا علی‌بابایی، ناشر: تهران، نشر اختران، چاپ اول.
- شفیعی، نوذر، ماندنی، زهرا (۱۳۸۹)، معامله هسته‌ای آمریکا و هند: فرصت‌ها و چالش‌ها، دانشنامه.

ب- مقالات

- آقاجری، محمدجواد، رستمی‌فر، سیمین سادات پیمان سارک و تأثیر آن بر منطقه‌گرایی، «پژوهشنامه روابط بین‌الملل»، ۱۳۹۱.
- ترابی، قاسم، راضیه، صانعی، موانع تحقق خط لوله تاپی براساس نظریه همگرایی، «فصلنامه تخصصی علوم سیاسی»، سال سیزدهم، شماره چهل و یکم، ۱۳۹۶.
- جعفری، افشین، غلامعلی، علی، چندجانبه‌گرایی؛ چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی هند در تعامل با حقوق بین‌الملل، «دوفصلنامه مطالعات شبه‌قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان»، سال سیزدهم، شماره چهل و یکم، ۱۴۰۰.
- روزنامه اطلاعات روز، ۱۶ جوزا، ۱۳۹۴.
- طلایی، فرهاد، جاویدبخت، مارال، ارزیابی نقش سازمان‌های منطقه‌بومی جنوب و جنوب شرق آسیا در مبارزه با تروریسم دریایی: مطالعه موردی سارک، بیمستک و آسه‌آن، «فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی»، سال پنجم، شماره دوم، ۱۴۰۰.

بررسی علل چالش‌های درون‌منطقه‌یی سارک / ۸۳

- عطایی، فرهاد، جعفری، محمد موسی، تحولات ژئوپلیتیک و سیاست خارجی افغانستان؛ سال‌های ۱۹۱۹ تا ۲۰۰۱، «مطالعات اوراسیای مرکزی»، دوره دوازدهم، شماره یکم، ۱۳۹۷.
- فاطمی نژاد، سیداحمد، تأثیر عامل اقتصادی در مدیریت منازعه هند و پاکستان طی سال‌های ۱۹۹۸-۲۰۱۰، «پژوهش‌نامه ایرانی، سیاست بین‌الملل»، سال دوم، شماره یکم، ۱۳۹۲.
- فاطمی نژاد، سیداحمد (۱۳۹۵) منطقه‌گرایی نهادمحور در آسیای جنوبی: کارایی سنجی سارک، سپتا و سفتا، «فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی»، سال هفتم، شماره چهل و چهارم، ۱۳۹۵.
- فرجی‌راد، عبدالرضا، درخور، محمد، ساداتی، سیدهادی، بررسی ریشه‌های عدم مؤفقیت در جلوگیری از کشت مواد مخدر در جنوب آسیا، «فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی-پژوهشی»، سال هشتم، شماره سی و دوم، ۱۳۸۲.
- کریمی، مهدی، کنشگری امنیتی چین و هند در منطقه جنوب آسیا، «فصلنامه علمی سیاست جهانی»، دوره یازدهم، شماره و سوم، ۱۴۰۱.
- کریمی، مهدی، اصولی اودلو، قاسم، سیفی‌فرزاد، هادی، جعفرزاده، حسن، عدم شکل‌گیری همگرایی منطقه‌یی در جنوب شرق، جنوب و جنوب غرب آسیا، «پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل»، سال دهم، شماره دوم، ۱۴۰۰.
- مصفا، نسرین، نوروزی، حسین، مدیریت محیط امنیتی و افق منطقه‌گرایی در سارک، «فصلنامه مجله دانشکده حقوق علوم سیاسی»، دوره چهل و چهارم، شماره سوم، ۱۳۹۳.
- هادیان، ناصر، ریگی، حنیفه، امنیتی‌سازی و چالش‌های آب‌های فرامرزی در جنوب آسیا: مطالعه موردی پاکستان، «فصلنامه مطالعات راهبردی»، سال بیست و دوم، شماره دوم، ۱۳۹۸.

۸۴ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره هشتم بهار ۱۴۰۲ هـ ش

- هادی پور، میثم و همکاران، بررسی چالش‌های ژئوپولیتیک سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در جنوب آسیا (شبه قاره هند) «نشریه علمی آفاق امنیت»، سال سیزدهم، شماره چهل و نهم، ۱۳۹۹.
- یزدان پناه، کیومرث، کامران، حسن، هند و آینده ژئوپولیتیک آن در آسیا با تأکید بر نقش ترسیمی ایران، «فصلنامه علمی-پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران»، سال سیزدهم، شماره چهل و ششم، ۱۳۹۴.

د عوت

مجله علمی-تحقیقی

سال چهارم، بهار ۱۴۰۲ هـ ش

شماره
۸

تقدیر د جبر او انکار تر منځ

(د قرآن او سنتو په رڼا کې)

دکتور شیر علی ظریفی

د دعوت پوهنتون رئیس

Zarifi60@yahoo.com

لنډیز

په تقدیر ایمان د زړه باور دی، چې الله تعالی ته هر څه له پخوا معلوم دي، او د ده واک په ټولو کایناتو چلیږي، د انسان ښه او بد اعمال د الله تعالی مخلوق دی، انسان چې هر څه کوي، همغه یې تقدیر دی؛ ځکه له تقدیر نه څوک وتلی نه شي. انسان به خپلې اختیاري چارې، خپل مسؤولیت گڼي، په کړنو کې به ټول تدابیر نیسي، انسان په عملي ډگر کې، په تقدیر نه، بلکې په شریعت مکلف دی، روا او ناروا چارې په شریعت کې بیان شوي، په تقدیر به یوازې باور لري، نور کارونه، هر څوک، په خپله اراده تر سره کوي، او باید له شریعت سره برابر یې تر سره کړي. په تقدیر له ایمان لرلو سره سره به انسان، د خپلو کړنو لپاره پلان جوړوي، لازمه هڅه به کوي، که کامیاب شو، کریدیت یې ده ته رسېږي، او که ناکام شو په خپلو کړنو به له سره نظر کوي، بار بار به د کامیابۍ هڅه کوي؛ د عمل په ډگر کې به له تقدیر سره هېڅ کار نه لري. بنسټیزې کلمې: تقدیر، جبر، اختیار، تکویني اراده، تشریعی اراده.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۵/۱

تاریخ تایید: ۱۴۰۲/۵/۲۰

<https://dawat.edu.af/dr/scientific-and-research-journal.php>

Abstract

Summary: The belief in destiny is a matter of faith, signifying that Allah Almighty possesses foreknowledge of all events, and that the actions, both virtuous and malevolent, of Allah's creation are preordained. A person's destiny is exclusively determined by the divine decree; escape from destiny remains elusive. Nevertheless, humans are endowed with free will and bear responsibility for their deeds. It is their religious duty, rather than fate, that guides their actions. The demarcation between righteousness and transgression is meticulously delineated within religious jurisprudence, compelling individuals to act in strict accordance with these principles. While the belief in fate constitutes a vital facet of an individual's faith, the ultimate outcome of one's endeavors, whether they culminate in success or failure, is contingent upon their actions, rather than fate.

keyword: Fate, Determinism, Free Will, Divine Will, Religious Obligation.

Dawat Academic Journal

Fourth year, volume

8 (spring 2023)

Received: 2023-07-23

Accepted: 2023-08-11

<https://dawat.edu.af/dr/scientific-and-research-journal.php>

تقدیر کې پابند هی نباتات وجمادات مومن فقط احکام الهی کا هی پابند
علامه اقبال

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين، محمد وعلى آله
وصحبه ومن اهتدى بهديه الى يوم الدين و بعد:

په تقدیر باندې باور لرل، د ایمان شپږم جز دی، د جبریل په حدیث^(۱) کې رسول الله -
صلی الله علیه وسلم - د ایمان په هکله فرمایلي: (أن تؤمن بالله، وملائكته، وكتبه، ورسله،
واليوم الآخر، وتؤمن بالقدر خيره وشره)^(۲) چې ته ایمان ولرې په الله، ملایکو، کتابونو،
پیغمبرانو، په وروستی ورځ او ایمان ولرې په اندازه (قدر) په ښه او بده.

په تقدیر ایمان لرل د اسلامي عقیدې شپږم رکن دی، په تقدیر باور لرل فرض دي، څوک
چې په تقدیر باور نه لري؛ ایمان یې نیمگړی دی، په دې مقاله کې کوشنښ شوی چې د اهل
سنت او جماعت د مسلک په رڼا کې د تقدیر څرنګوالی بیان شي او ځینو هغو پوښتنو ته
جواب وویل شي چې د مسلمانانو په تصور کې وخت په وخت راګرځي او قناعت وړکونکی
جواب ورته نه لري.

په دې مقاله کې کوشنښ شوی د قرآن او سنتو په رڼا کې، دې پوښتنو ته جواب وویل شي:

۱. تقدیر د جبر او انکار تر منځ څنګه دی؟

۲. تقدیر څه ته وايي؟

۱- دې حدیث ته ځکه د جبریل حدیث وايي چې جبریل - علیه السلام د سړي په صورت کې
راغلی وو، او د صحابه وو- رضی الله عنهم په مخ کې یې له رسول الله صلی الله علیه وسلم
څخه د دین په هکله پوښتنې کړې وې؛ تر څو صحابه ورباندې پوه شي.

۲- صحیح مسلم، د حدیث شمېره: ۸.

۳. کله چې ښه او بد دواړه د الله په اراده تر سره کېږي؛ د بنده ونډه، د ده په اعمالو کې

څه ده؟

۴. بنده ولې په ښو، د اجر او په بدو، د جزا حقدار گرځي؟

۵. او د یو مسلمان لپاره، په تقدیر د ایمان پیغام څه شی دی؟

دا څیرنه د لاندې موخو د تر لاسه کولو لپاره تر سره شوې:

۱. په تقدیر باندې د باور فرضیت او د تقدیر لغوي او اصطلاحی معنا واضح شي.

۲. د تقدیر د برخو په اثبات له قرآن څخه استدلال تر سره شي.

۳. د جبریه، قدریه او اهل سنتو د عقایدو تر منځ پرتله وشي.

۴. د الله تعالی تکویني او تشریحي اراده معرفي شي او په شرعي نصوصو کې دا دواړه

ارادې یو تر بله بیلې کړې شي.

په تقدیر ایمان لرل فرض دي

الله تعالی فرمایي: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ [القمر: ۴۹] بې شکه موږ هر څه په اندازه

پیدا کړي دي.

په بل ځای کې الله تعالی فرمایي: ﴿وَوَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا﴾ [الفرقان: ۲] او الله

تعالی هر څه پیدا کړل بیا بې اندازه کړل په اندازه کولو سره.

نو تقدیر په قرآن ثابت او ایمان ورباندې لازم دی.

د تقدیر او قدر معنا

تقدیر مصدر دی، او اندازه کولو ته وايي.

قدر د دال په زور او قدر د دال په سکون، دواړه د اسم او مصدر په معنا راځي، د اسم په

توگه اندازې ته وايي، د دې شي قدر دومره دی، یعنې اندازه بې دومره ده، او د مصدر په توگه،

اندازه کولو ته وايي.

تقدیر د جبر او انکار تر منځ / ۸۹

ابن حجر رحمه الله د تقدیر د شرعي معنا په هکله وایي: ^(۱) له قدر څخه مراد دا دی چې الله تعالی د څیزونو په اندازو او زمانو د هغو له پیدایښت نه پخوا پوهیده، بیا ېې همهغسې پیدا کړل، نو هره پېښه د الله له علم، قدرت او ارادې څخه صادریږي.

د تقدیر برخې

علما وایي: تقدیر څلور برخې لري، او په تقدیر ایمان هلته کامل دی، چې په همدې څلورو برخو ایمان راوړل شي ^(۲)

۱- د الله تعالی علم په هر څه محیط دی: الله تعالی په څیزونو او د هغوی په کړنو، پخوا له پیدایښته او پخوا له را منځ ته کیدو پوهیده.

الله تعالی فرمایي: ﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ [البقرة: ۲۳۱] او پوه شئ چې الله تعالی په هر شي ښه پوهه دی.

۲- د هر څه تقدیر لیکل شوی دی: الله تعالی هره پېښه، له پېښیدو مخکې، په لوح محفوظ کې لیکلې ده.

الله تعالی فرمایي: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا﴾ [الحديد: ۲۲] هیڅ مصیبت په ځمکه کې نه دی رسیدلې او نه د تاسو په ځانونو کې، مگر په لیک کې شته پخوا تر دې چې رامنځ ته ېې کړو.

همدا راز فرمایي: ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ [الأنعام: ۵۹] له الله سره ی غیبو کلیانې دي، په هغه له ده پرته بل څوک نه پوهیږي، او دی په هر هغه څه چې په وچه او یا سمندر کې دي، پوهیږي، هیڅ پاڼه نه راغورځي مگر الله ورباندې پوهیږي

۱- فتح الباري في شرح صحيح البخاري، د ابن حجر تالیف، لومړی ټوک ۱۱۸ مخ.

۲- په قدر د ایمان د څلورو برخو په هکله، د امام ابن القیم په کتاب: شفاء العلیل کې له ۲۹ مخ څخه تر ۶۵ مخ پورې تفصیلی بحث تر سره شوی دی.

او نه هیخ دانه د خمکې په تیارو که شته او نه لامده شته او نه وچ، مگر دا چې په ښکاره کوونکي کتاب کې ثبت دي.

رسول الله - صلی الله علیه وسلم فرمایلي: (کتب الله مقادیر الخلائق قبل أن یخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة) (۱) الله تعالی د مخلوقاتو مقادیر (اندازې) د اسمانونو او خمکې له پیدایښت نه پنځوس زره کاله مخکې لیکلې دي.

۳- د الله تعالی د ارادې مخنیوی نه کیږي: په کایناتو کې هیخ شی د الله تعالی له ارادې پرته نه پېښیږي، څه شی چې الله تعالی بې وغواړي، کیږي او چې وبې نه غواړي نه کیږي.

الله تعالی فرمایي: ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ [التکویر: ۲۹] او تاسو هیخ شی نه شی کولی، مگر چې الله تعالی بې وغواړي، څښتن د ټولو مخلوقاتو.

۴- الله تعالی د هر څه خالق دی: ټول څیزونه او د هغوی کرښې د الله تعالی پیدایښت دی، الله تعالی انسانان پیدا کړي، او د دوی ښې او بدې چارې هم د الله تعالی خلقت دي، انسان د خپلو کارونو کاسب گڼل کیږي؛ نه خالق.

الله تعالی فرمایي: ﴿اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾ [الزمر: ۶۲] الله تعالی د هر شي خالق دی. همدا راز فرمایي: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ [الصفات: ۹۶] او الله تاسو پیدا کړي یاست او هغه څه چې تاسو بې کوئ.

د قدر په اړه بحثونه او شخړې

د قدر په هکله بحثونه او شخړې د اسلام له ظهور سره یو ځای پیل شوې، په دې هکله خطا شوي خلک په دوو نظریو روان وو: ځینو هر څه د انسان په لاس کې گڼل د الله تعالی اراده، او پریکړه یې نه منله او ځینو نورو انسان مجبور گانې، هر څه یې الله تعالی ته منسوبول، د انسان مسؤلیت یې د ده په کړنو کې نه مانه، د دواړو ډلو بیان په قرآن کې راغلی:

تقدیر د جبر او انکار تر منځ / ۹۱

له لومړي ډلې څخه قرآن حکایت کوي: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ [النحل: ۳۵] او مشرکان وايي: که د الله خوښه وای موږ به له ده پرته د هيڅ شي عبادت نه وای کړی، نه موږ او نه زموږ پلرونو او نه به مو د ده (له امر نه) پرته څه شی حرام گرځولی وای.

نو دوی په دې وینا مسؤولیت له ځانه اړاوو او ځانونه یې د الله تعالی له خوا مجبور گڼل، سره له دې چې حقیقت داسې نه دی، هر څوک په خپله خوښه سمه او ناسمه لاره غوره کوي، الله تعالی د دواړو لارو پیروانو ته توان ورکوي او د دوی له غوښتنې سره سم، لارې ورته برابروي.

د دوهمې ډلې په هکله د مسلم په حدیث کې^(۱) ابوهریره رضی الله عنه وايي: د قريشو مشرکانو له رسول الله - صلی الله علیه وسلم - سره د قدر په هکله شخړه وکړه، د الله تعالی پرېکړه او قدر یې نه مانه، نو دا آیتونه نازل شول: ﴿يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ، إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ هغه ورځ چې دوی به په اور کې په مخونو رابنګل کېږي، د دوزخ عذاب وڅکي، بې شکه موږ هر شی په قدر (اندازه) پیدا کړي دي.

په مسلمانانو کې هم د مشرکانو په ډول، دوه ناسمې ډلې رامنځ ته شوې: یوې ته جبریه او بلې ته قدریه وايي.

جبریه وايي: انسان په خپلو چارو کې مجبور دی هيڅ اختیار نه لري؛ نو د ده د کارونو، کومه گټه او نقصان، ده ته نه راجع کېږي.

قدریه وايي: انسان په خپله د خپلو اعمالو خالق دی، الله تعالی بډې چارې نه غواړي، او نه یې خوښوي، خو انسان په خپل سر، د الله تعالی له ارادې پرته، بد کارونه تر سره کوي. اهل سنت (جمهور مسلمانان) وايي: انسان په خپله خوښه سم او ناسم کارونه تر سره کوي، نو مجبور نه دی، او انسان ته د سمو او ناسمو چارو توفیق الله ورکوي، خوښه او

۱. صحیح مسلم، د حدیث شمېره: 2656

غوبشته د انسان ده، او د لارو چارو برابرول او توفیق د الله تعالی له لوري دی، او انسان د خپلو اعمالو کاسب دی، نه خالق.

مثال: که معلم صاحب په امتحان کې د سوالونو لپاره، صحیح او غلط جوابونه راوړي، او شاگردان یې په خپله خوښه په سمه یا ناسمه توګه حل کړي، نو هر چا ته ښکاره ده چې معلم صاحب د غلطو جوابونو په جوړولو، بد کار نه دی کړی، او دا هم جوته ده چې هغه زده کوونکي چې سم ځوابونه یې اختیار کړي، هغه به نمرې وړي او چا چې ناسم ځوابونه غوره کړي، هغه به نمرې نه وړي.

همدا ډول الله تعالی د دنیا په امتحان کې وګړو ته ښې او بدې چارې خلق کړې، هغوی ته یې د هغو د تر سره کولو توان ورکړی، هر څوک په خپله خوښه، له جبر او اکراه پرته، سم کارونه کوي، او یا ناسم، د سمو چارو اجر په دنیا او آخرت کې کامیابي ده او د ناسمو چارو جزا په دنیا او آخرت کې ناکامي ده.

په جبریه وو باندې د قرآن رد

الله تعالی فرمایي: ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ﴿۵﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ﴿۶﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى ﴿۷﴾ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ﴿۸﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ﴿۹﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى ﴿۱۰﴾﴾ [اللیل: ۵ - ۱۰] نو هغه څوک چې ورکړه وکړي، تقوا غوره کړي او ښکلې وینا ومني؛ نو د اسانۍ لاره به ورته هواره کړو او هغه څوک چې شومتیا وکړي، ځان (له هدایت نه) یې حاجته وښيي او ښکلې وینا دروغ وګڼي، نو د سختۍ لاره به ورته هواره کړو.

له دې آیت نه ښکاري چې د نیکمرغي او بدبختي لاس ته راوړل د انسان کار دی، او مجبور نه دی، ځکه که مجبور وای، د ده په کړنو به پایلې نه مرتبیدې.

همداراز فرمایي: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنََّّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهَا مِنْ سُرَادِقُهَا﴾ [الکھف: ۲۹] او ووايه: حق ستاسو د څښتن له لوري دی، نو د چا چې خوښه وي، ایمان دې راوړي، او د چا چې خوښه وي کافر دې شي، بې شکه مورې ظالمانو ته اور برابر کړی، چې دیوالونه به یې ورنه راتاو وي.

نو د ایمان او کفر د غوره کولو خوښه د انسانانو ده، خو څوک چې ظلم کوي، هغه به اور ته ننوزي.

﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾ [المدثر: ۳۸] هر نفس، په خپلو کړنو کې گرو دی.

چې هر نفس په خپل عمل کې گانه دی، نو خو په خپله خوښه پې کړي، ځکه مجبور انسان خو د مکافات او مجازات لایق نه وي.

﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ [النحل: ۹۷] چا چې نیک عمل وکړ، که نارینه وي که ښځینه او دی مؤمن هم وي، نو هرو مرو به (په دې دنیا) ښکلی خوندور ژوند او (په آخرت کې) د دوی د ښکلو اعمالو په بدل کې اجر ورکړو^(۱).

او فرمایي: ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ [طه: ۱۲۴] او چا چې زما له پند څخه مخ وړاوو؛ نو د ده لپاره به (په دنیا کې) تنگ ژوند وي، او د قیامت په ورځ به پې روند راپاخوو^(۲).

له دې دوو آیتونو نه جوتیږي چې د انسانانو د دنیا او آخرت نیکمرغي او بد مرغي د دوی په نیک عمل او ایمان او د دوی په اعراض او معصیت مرتیږي، که دا د دوی د خوښې کار نه وای، نو ثواب او عقاب پې باید دوی ته نه وای ورکړل شوی.

۱- ابن کثیر بې په تفسیر کې وایي: هذا وعد من الله تعالى لمن عمل صالحا ... بأن يحييه الله حياة طيبة في الدنيا وأن يجزيه بأحسن ما عمله في الدار الآخرة.

۲- ابن کثیر بې په تفسیر کې وایي: {ومن أعرض عن ذكري أي: خالف أمري، وما أنزلته على رسولي، أعرض عنه وتناساه وأخذ من غيره هداة} {فإن له معيشة ضنكا} أي: في الدنيا، فلاطمأنينة له، ولا انشراح لصدرة، بل صدره ضيق حرج لضلاله، وإن تنعم ظاهره، ولبس ما شاء وأكل ما شاء، وسكن حيث شاء، فإن قلبه ما لم يخلص إلى اليقين والهدى، فهو في قلق وحيرة وشلك، فلا يزال في ريبة يتردد. فهذا من ضنك المعيشة.

همداراز فرمایی: ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ [الأعراف: ۹۶] او که د بنارونو اوسیدونکی ایمان راوړي او تقوا اختیار کړي، نو په دوی به له اسمان او ځمکې برکتونه را خوشې کړو، خو دوی (پیغمبران) دروغ وگنل؛ نو موږ د دوی د تر سره کړو چارو له امله (په عذاب) ونیول. نو برکتونه او عذابونه د وگړو د عمل نتیجه وي او هیڅ عاقل دا نه مني او نه ېې د عدالت قواعد قبلوي چې مجبور انسان ته دې د جبر او اکراه په کار برکتونه او یا عذابونه ورکړل شي. او فرمایی: ﴿مَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا﴾ [الإسراء: 15] چا چې د هدایت لاره غوره کړه، نو یوازې د ځان لپاره ېې غوره کړې او څوک چې ېې لارې شو، نو یوازې د ځان په زیان گمراه کیږي.

د قدریه وو نظر چې الله تعالیٰ په ناوړه چارو کې هیڅ رول نه لري، بطلان ېې واضح دی ابن ابی العز حنفي د طحاوي عقیدې شارح په خپل کتاب کې د یو باندې چې (کوچي) قصه لیکلې چې هغه له یوې ډلې خلکو وپوښتل او په هغو کې عمرو بن عبید د قدریه وو مشر هم ناست وو: زما اوبنه غلا شوې نو له الله نه وغواړئ چې بیرته ېې راته راوگرځوي، عمرو بن عبید وویل: ای الله تا خو نه غوښتل چې د ده اوبنه دې غلا شي، خو بیا هم پته کړې شوه، نو بیرته ېې وروگرځوه! کوچي ورته وویل: ستا دعا ته اړ نه یم، وای: ولې؟ وای: ځکه چې ستا له نظره الله نه غوښتل چې غلا شي، بیا هم غلا شوه، نو چې اوس وغواړي چې بیرته راوگرځول شي، بیا به هم نه راگرځول کیږي.^(۱)

۱- وَقَفَ أَعْرَابِيٌّ عَلَىٰ حَلْقَةٍ فِيهَا فَقَالَ: يَا هَوْلَاءِ إِنَّ نَاقَتِي سُرِقَتْ فَأَدْعُوا اللَّهَ أَنْ يُرَدَّهَا عَلَيَّ، فَقَالَ عَمْرُو بْنُ عَبِيدٍ: اللَّهُمَّ إِنَّكَ لَمْ تُرِدْ أَنْ تُسْرِقَ نَاقَتَهُ فَسُرِقَتْ، فَأَرَدْتُهَا عَلَيَّ! فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ: لَا حَاجَةَ لِي فِي دُعَايِكَ! قَالَ: وَمِلْمٌ؟ قَالَ: أَخَافُ - كَمَا أَرَادَ أَنْ لَا تُسْرِقَ فَسُرِقَتْ - أَنْ يُرِيدَ رَدَّهَا فَلَا تُرَدُّ! شرح العقيدة الطحاوية د ابن أبي العز الحنفي تالیف، ۱۶۶ مخ.

د الله تعالی د ارادې، مشیت، محبت او رضا معنا

د اسلامی عقایدو د تقدیر په باب کې، اراده او مشیت یوه معنا لري، یعنې د یو کار د سرته رسولو هوډ او غوښتنه، محبت او رضا بیا دواړه بله معنا لري، یعنې مینه او ورباندې خوښیدل.

د انسانانو ټول کړه وړه، د الله تعالی په تکویني اراده او مشیت کې داخل دي، که هغه ښه دي او که بد، هیڅوک د الله په بادشاهي کې، له هغه سره معارض او مقابل نشته، چې الله تعالی باندې زورور شي، او د هغه له ارادې او مشیت نه پرته کوم کار تر سره کړي، خو ښه کارونه، الله تعالی خوښوي او پرې راضي هم دی، او بد کارونه، الله تعالی نه خوښوي او ورباندې ناراضه کیږي.

د الله د خپلې ارادې د اثبات په هکله فرمایي: ﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يُفَعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ [البقرة: ۲۵۳] مگر الله تعالی هغه څه کوي چې اراده یې لري (غواړي یې).

همدا راز د مشیت د عاموالي په هکله فرمایي: ﴿فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ﴾ [ابراهيم: ۴] نو بې لاري کوي الله هغه څوک چې وېې غواړي، او لاره ښوونه کوي هغه چاه ته چې وېې غواړي.

او فرمایي: ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ [الإنسان: ۳۰] او تاسو هیڅ هم نه شی غوښتی مگر چې الله یې وغواړي.

الله تعالی په نیکيو د رضا په هکله فرمایي: ﴿إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ﴾ [الزمر: ۷] که کفر کوئ نو الله تعالی درنه بې حاجته دی، خو بنده گانو ته کفر نه خوښوي او که شکر کوئ؛ نو دا بې درته خوښ دی.

او د فساد د نه خوښونې په هکله فرمایي: ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ﴾ [البقرة: ۲۰۵] او الله له فساد سره مینه نه لري.

د الله تعالی تکوینی او تشریعی اراده

الله تعالی دوه ډوله ارادې لري: لومړی - تکوینی اراده، هغه د خلق او ایجاد په معنا ده، له دې ډول ارادې نه د مخالفت امکان نشته، ځکه الله تعالی عزیز او غالب ذات دی، د ده په اراده د هیچا اراده، غالبه کیدای نه شي.

دوهم - د الله تعالی تشریعی اراده، د محبت او رضا متضمنه ده، په دې اراده کې الله تعالی د شرعي حکم اراده لري، چې مخالفت یې کیدلی شي، خو الله تعالی ورباندې ناراضه کیږي.

په قرآن کریم کې د دواړو یادونه شوې ده:

﴿وَلَا يَنْفَعُكُمْ نَصْحِي إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ﴾ [هود: ۳۴] او زما

نصیحت تاسو ته گټه نه رسوي، که زه وغواړم چې نصیحت درته وکړم، که الله تعالی غوښتي وي چې تاسو یې لارې کړي. د دې ارادې مخالفت ناممکن دی، نو دا تکوینی اراده ده.

﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا﴾ [الأنعام:

۱۲۵] نو هغه څوک چې الله تعالی یې هدایت وغواړي، سینه یې اسلام ته پراخوي او هغه څوک چې یې لاري یې وغواړي؛ سینه یې تنگه او په تکلیف کوي. دا هم تکوینی اراده ده، ځکه مخالفت یې د انسان په لاس کې نه دی.

﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ﴾ [النساء: ۲۸] الله تعالی غواړي چې په تاسو اساني راولي. دا

تشریعی اراده ده، ځکه ځینې خلک د الله د رحمت دین مني او ځینې یې نه مني، الله خو آسانی غواړي، خو ځینې خلک د دې آسانی مخالفت کوي او ځانونه په حرج کې غورځوي.

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ [البقرة: ۱۸۵] الله تعالی تاسو ته اساني غواړي

او سختي درته نه غواړي. دا هم د پاسني آیت په توگه، د الله تعالی تشریعی اراده تمثیلوي.

{وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ} [النساء: ۲۷] او الله تعالی اراده لري چې ستاسو توبه

قبوله کړي. خو ځینې وگړي توبه باسي ځینې یې نه باسي، نو مخالفت یې کیږي، پس دا

تشریعی اراده ده.

دوه ډوله پېښې

هغه پېښې چې د انسان ژوند ورڅخه اغیزمن کيږي، په دوه ډوله دي: لومړۍ هغه چې په مستقیمه توګه د انسان اختیاري اعمال وي، دا ډول پېښې د انسان په عمل نامه کې لیکل کيږي، که ښه کارونه یې کړي وي، اجر یې ده ته رسیږي او باید نعمت یې وشمیري او ورباندې خوښ شي، او که بد کارونه یې کړي وي، زیان یې ورته رسیږي او باید ګناه یې وشمیري، توبه ورنه وباسي او د جبره کولو هڅه یې وکړي. د وګړو ټول طاعتونه او معصیتونه په دې کې شاملیږي.

دوهم هغه پېښې چې په مستقیمه توګه د انسان په اختیار کې نه وي، بلکې د انسان له ارادې پورته، اسماني پېښې وي، لکه ټولنیز عام نعمتونه او آفتونه، بارانونه او قحطی، امنیت او نا امنی او داسې نور، دا پېښې هم په غیر مستقیمه توګه د انسان کړنو ته ورګرځي؛ خو د انسان په اختیار کې نه وي، نو دی به یې د الله تعالی قضا او قدر ګڼي او وایي به چې «قدر الله وما شاء فعل» الله تعالی یې پریکړه کړې وه، او چې څه وغواړې همغسې تر سره کوي. په قرآن کې لسګونه آیتونه دي چې په دې مطلب دلالت کوي، یو څو ته یې د مثال په توګه اشاره کوو: ﴿إِنَّ الْأُبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿۱۴﴾ وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿۱۳﴾ [الانفطار: ۱۳، ۱۴] بی شکه نیکان په نعمت او بدان په اور کې دي.

نیکي او بدې د انسانانو اختیاري اعمال دي او پایله یې په دنیا او آخرت کې دوی ته رسیږي.

﴿وَإِذَا أَدْفُنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِمَا وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ﴾ [الروم: ۳۶] او کله چې خلکو رحمت وروڅکو نو ورباندې خوښ شي، او که د دوی د عملونو په سبب زیان ورورسیږي نو بیا نا امیده کيږي.

نو اسماني آفتونه هم د انسانانو د عمل نتیجه ده.

﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ [الأعراف: ۹۶] او که د ښارونو اوسیدونکي ایمان راوړي او پرهیزګاره شي،

نو مونږ پر دوی له آسمان او ځمکې څخه برکتونه وړپرانیزو، خو دوی (یغمبران) دروغ وگڼل نو موږ د دوی په کړنو ونیول.

دا آیت هم د پورتنی آیت په توگه آسماني برکتونه او آفتونه د انسانانو د کړنو پایله گڼي.

د تقدیر په هکله یو ریښتینی حکایت

بخاری او مسلم^(۱) له عبد الله بن عباس څخه روایت کړي: عمر بن الخطاب د شام په لور وووت، چې د «سرغ» سیمې ته ورسیده، د لښکرو امیران: أبو عبیده بن الجراح او ملگری بې ورسره مخ شول او خبر بې ورکړ چې په شام کې وبا راغلې؛ نو عمر وویل: ما ته پخواني مهاجرین راوبلئ، هغوی بې له پینې خبر کړل او مشوره بې ورنه وغوښته؛ هغوی سره مختلف شول، ځینو وویل: ته یو کار ته راوتلی بې او باید ورنه ونه گرځې، ځینو نورو وویل: له تا سره د لښکرو نه راپاته خلک او د رسول الله - صلی الله علیه وسلم - اصحاب دي، موږ دا سمه نه گڼو چې دوی دې وبا ته وروړاندې کړي.

بیا بې انصار راوغوښتل، هغوی نه بې مشوره وغوښته، دوی هم د مهاجرینو په توگه سره مختلف شول.

بیا بې د قریشو هغه سپین ږیری چې د مکې له فتحې بې وروسته هجرت کړی وو، راوغوښتل؛ هغوی په اتفاق سره ورته وویل: موږ دا نظر لرو چې له خلکو سره بیرته مدینې ته وگرځې او دوی، دې وبا ته وړاندې نکړي.

عمر - رضي الله عنه - خلکو کې غږ وکړ: زه سهار بیرته گرځم، تاسو هم سهار بیرته وگرځئ. ابو عبیده - رضي الله عنه - ورته وویل: آیا د الله تعالی له قدر نه تنبې؟ عمر وویل: کاش دا خبره له تا پرته بل چا کړې وای ای ابو عبیده! (نعم نفر من قدر الله إلى قدر الله) هو موږ د الله تعالی له قدر څخه، د الله تعالی قدر ته ورتښتو، ووايه که ستا اوبښان وای، او په داسې سیمه کې دې څرولای چې دوه درې بې لرلې، یوه دره بې لمده وای، زیاته گیا بې

تقدیر د جبر او انکار تر منځ / ۹۹

لرلی او بله بې وجهه بیا گیا وای، که تا په لمده یا وچه کې خړولې؛ نو آیا په دواړو کې به دې د الله تعالی په قدر نه خړولای؟

بیا عبد الرحمن بن عوف - رضي الله عنه - راغی، چې په څینو کارونو پسې تللی وو، هغه وویل: له ما سره په دې هکله علم دی، له رسول الله - صلی الله علیه وسلم - څخه مې اوریدلي: په کومه ځمکه کې چې وبا وي، هلته مه ورځئ، او که ستاسو په ځمکه کې وي؛ نو تینسته مه ورنه کوئ.

په تقدیر د عقیدې پیغام

په تقدیر باندې عقیده موږ ته دوه ستر پیغامونه لري:

لومړی پیغام د عقیدې په ډگر کې: د الله تعالی علم په هر څه محیط دی او هر څه د ده په تکویني اراده کې شامل دي، په کایناتو کې هیڅ کار له تقدیر نه پرته نه تر سره کیږي.

دوهم پیغام د عمل په ډگر کې: انسان په خپلو کړنو کې اختیارمن دی، ښې او بدې چارې په ازادۍ سره تر سره کوي، د الله تعالی تقدیر، دی مجبور نه گرځوي؛ نو انسان ښې چارې او بدې چارې په خپله خوښه تر سره کوي؛ د ښو چارو گټه او د بدو چارو ضرر او جزا هرو مرو انسان ته رسیږي.

د څیړنې پایلې

۱. د څیړنې په پای کې لاندې پایلو ته رسیږو:

۲. په تقدیر باندې د باور فرض دی.

۳. په تقدیر ایمان په دې باندې باور لرلو ته وایي چې الله تعالی د څیزونو په اندازو او زمانو د هغو له پیدایښت نه پخوا پوهیده، بیا بې هممهغسې پیدا کړل، نو هره پېښه د الله له علم، قدرت او ارادې څخه صادریږي.

۴. تقدیر څلور برخې لري، په ټولو باور لرل د ایمان د کمال لپاره لازم دی: ۱- د الله تعالی علم په هر څه محیط دی. ۲- د هر څه تقدیر لیکل شوی دی. ۳- د الله تعالی د ارادې مخنیوی نه کیږي. ۴- الله تعالی د هر څه خالق دی.

۵. د جبریه وو وینا چې انسان په خپلو چارو کې مجبور دی هیڅ اختیار نه لري؛ او د قدریه وو وینا چې انسان په خپله د خپلو اعمالو خالق دی، الله تعالی بدې چارې نه غواړي، او نه بې خوښوي، خو انسان په خپل سر، د الله تعالی له ارادې پرته، بد کارونه تر سره کوي، دا دواړه نظرونه د دیني نصوصو په رڼا کې باطل دي، سمه خبره همغه ده چې اهل سنت وايي: انسان په خپله خوښه سم او ناسم کارونه تر سره کوي، نو مجبور نه دی، او انسان ته د سمو او ناسمو چارو توفیق الله ورکوي، خوښه او غوښتنه د انسان ده، او د لارو چارو برابرول او توفیق د الله تعالی له لوري دی، او انسان د خپلو اعمالو کاسب دی، نه خالق.

۶. د الله تعالی ارده په دوه ډوله ده: - تکویني اراده، ۲- تشریعي اراده، چې په شرعي نصوصو کې باید دواړه ډوله ارادې سره جلا کړل شي او که نه نو په پوهه کې ستونزه جوړوي.

۷. د الله تعالی علم او تکویني اراده په هر څه محیطه ده، خو له دې سره سره وگړي په خپلو ټولو اختیاري اعمالو کې اختیارمن او مسؤول دي.

۸. تدبیر له تقدیر سره ټکر نه لري.

۹. د وگړو ټول کړه وړه، په تقدیر کې د ننه دي.

۱۰. په تقدیر به موږ یوازې باور لرو، تقدیر موږ ته امر او نهی نه صادروي، موږ به له شریعت نه د روا او ناروا احکام اخلو.

۱۱. انسان په اختیاري چارو کې واکمن دی، که هر څه کوي، په خپله خوښه بې کوي.

مأخذونه

قرآن کریم

۱. أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني الشافعي. فتح الباري شرح صحيح البخاري، طبع دار المعرفة - بيروت، ۱۳۷۹ بتريقيم و ترتيب محمد فؤاد عبد الباقي عدد الأجزاء: ۱۳

تقدير د جبر او انكار تر منځ / ١٠١

٢. أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (المتوفى: ٧٧٤ هـ) - تفسير القرآن العظيم المحقق: سامي بن محمد سلامة، طبع دار طيبة للنشر والتوزيع، الطبعة: الثانية ١٤٢٠ هـ - ١٩٩٩ م، عدد الأجزاء: ٨

٣. صدر الدين محمد بن علاء الدين علي بن محمد ابن أبي العز الحنفي، الأذري الصالحي الدمشقي (المتوفى: ٧٩٢ هـ)، شرح العقيدة الطحاوية، بتحقيق: جماعة من العلماء، وتخرّيج: ناصر الدين الألباني الناشر: دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع والترجمة (عن مطبوعة المكتب الإسلامي)، الطبعة: الطبعة المصرية الأولى، ١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥ م، عدد الأجزاء: ١

٤. محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية (المتوفى: ٧٥١ هـ)، شفاء العليل في مسائل القضاء والقدر والحكمة والتعليل، طبع دار المعرفة، بيروت، لبنان، سنة الطبع: ١٣٩٨ هـ / ١٩٧٨ م، عدد الأجزاء: ١

٥. محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناشر: دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي)، الطبعة: الأولى، ١٤٢٢ هـ، عدد الأجزاء: ٩

٦. مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: ٢٦١ هـ) صحيح مسلم المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم (صحيح مسلم) بتحقيق محمد فؤاد عبد الباقي طبع دار إحياء التراث العربي - بيروت عدد الأجزاء: ٥

مقایسه تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری بالای خواص مکانیکی کانکریت

ذبیح الله رستمی* احمد تاجی**

*عضو کادر علمی پوهنتون دفاع ملی ابو عبیده ابن جراح (رض)

**عضو کادر علمی پوهنځی انجنیري پوهنتون دعوت

ahmad.taji89@gmail.com

چکیده

سمنت یکی از مواد هادی ساختمانی است که در مقابل فشار مقاومت داشته با رسیدن آب زود سخت گردیده و چسب قوی تولید می نماید. سمنت منحنی مواد چسپاننده در مخلوط کانکریت ایفای وظیفه می کند و گذشت زمان مقاومت آن را صدمه زده و تأثیرات منفی را بالای خواص مکانیکی (مقاومت فشاری، کششی، خمشی) و خواص فیزیکی (وزن مخصوصه، نرمی سمنت، انقباض، مقاومت در برابر آتش) کانکریت بجا می گذارد. در این تحقیق میزان تأثیرات منفی گذشت زمان الی مدت شش ماه روی مقاومت فشاری، کششی و خمشی کانکریت تهیه شده از سمنت غوری بررسی شده است. سوال محوری این تحقیق چنین مطرح شده است (گذشت زمان الی مدت شش ماه روی سمنت کارخانه غوری چند درصد خواص مکانیکی کانکریت تهیه شده از سمنت متذکره را کاهش می دهد؟) تجربه در بخش انجنیري و ساختمانی ثابت ساخته است که گذشت زمان بالای سمنت تأثیر منفی دارد و در مدت شش ماه ممکن سی درصد خواص مکانیکی کانکریت را متأثر بسازد.

در این مقاله روش تحقیق آزمایشگاهی بوده که بعد از تکمیل دوره های آزمایشی شش ماهه آمارهای به دست آمده مورد تحلیل قرار گرفته است که در نتیجه بعد از اجرای آزمایشات، تأثیرات منفی سمنت غوری در مدت شش ماه روی مقاومت فشاری کانکریت ۳۴ درصد، مقاومت کششی ۳۷ درصد و مقاومت خمشی ۴۰ درصد به دست آمده است که نتایج آن در گراف ها و جداول به شکل جداگانه ارایه شده است.

کلید واژه ها: سمنت، کانکریت، کارخانه غوری، مقاومت سمنت و خواص مکانیکی

Abstract

Cement is a construction material which has enough strength in compression, when water reaches cement, it starts hardening and provides strong cohesion. Cements acts as cohesive material in concrete mix, by course of time mechanical properties; compressive strength, tensile strength, bending strength), also physical properties (specific weight, softening, shrinkage and resistance to fire) of the mixed concrete are affected. This research focuses on the influences of time for the six months on compressive strength, tensile strength and bending strength of cement. (The research questions describes that, six months later after production, will the Ghorri cement reduce its mechanical strength?). Experience has proved in construction that, passing of time has negative affect on cement and after six months, cement reduces its 30% mechanical properties.

The research method is carried out on laboratory base which the result is achieved after six months test on the concrete mix samples, and the output has been analyzed. The results remarks, that concrete mix has reduced 34% compressive strength, 37% tensile strength, and 40% bending strength which are shown separately in tables.

Keyword: Cement, Concrete, Ghorri Factory, Cement Strength, Mechanical Properties.

Dawat Academic Journal

Fourth year, volume

8 (spring 2023)

Received: 2023-06-15

Accepted: 2023-07-27

<https://dawat.edu.af/dr/scientific-and-research-journal.php>

مقدمه

سمنت یک مواد چسبنده کانکریتی است که بیشترین تأثیر را بر تعیین کمیت و کیفیت بالای خواص کانکریت دارد. از این رو، حالت پودری سمنت و نیز زمان بیشتر بعد از تولید تا مصرف، آسیب‌پذیری سمنت را در مقابل نم و رطوبت، باد، فشارطبقاتی، بارگیری، حمل و نقل، تخلیه و گدام‌سازی و... بیشتر می‌سازد؛ یعنی به هر اندازه زمان مصرف این فاکتورها به طول انجامد، پیک صعودی را در آسیب‌رسانی به کیفیت سمنت وارد می‌نمایند. برعکس به هر اندازه زمان ذخیره سمنت پس از تولید کم شود، کیفیت اصلی آن باقی می‌ماند. کاهش مقاومت سمنت باعث کاهش مقاومت کانکریت می‌شود. لذا مقاومت ضعیف کانکریت باعث کاهش عمر مفید ساختمان شده، قیمت حفظ و مراقبت ساختمان را پر هزینه می‌سازد. در این تحقیق هدف اساسی بررسی چگونگی تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری بغلان بالای مقاومت کانکریت می‌باشد.

کارخانه سمنت غوری در سال ۱۳۴۱ هجری خورشیدی با همکاری متخصصین چکسلواکیا در ولایت بغلان به فعالیت آغاز کرد و اکنون در کنار فابریکه سابقه، فابریکه جدید دیگری اعمار شده است که تا ۸۰۰ تن سمنت در شبانه روز تولید دارد. (شرکت انکشاف ملی، ۵ عقرب ۱۳۹۹) سمنت این کارخانه؛ مناسب، اقتصادی و مطابق به اقلیم کشور - به خصوص در ایام تابستان که فصل کارهای ساخت و ساز است - سازگار می‌باشد. از این که سمنت کارخانه غوری از جمله فابریکه‌های داخلی مصرف بیشتر را در افغانستان دارد و نیز نخستین فابریکه تولید سمنت در کشور می‌باشد، تحقیق در خصوص تأثیرگذاری سمنت نو و کهنه این فابریکه بالای خواص مکانیکی کانکریت از اهمیت بالای برخوردار بوده و می‌تواند در خصوص بلند بردن کیفیت سمنت این فابریکه کمک کند. از سوی دیگر تحقیق در باره خصوصیت سمنت تولید شده به منظور تشخیص و تثبیت کیفیت سمنت کهنه و نو و جلوگیری از استفاده سمنت بی کیفیت در ساخت و ساز، ضرورت جدی به نظر می‌رسد. هم‌چنان فروشندگان و تولید کنندگان در روشنایی این تحقیق، موارد کاهش

کیفیت سمنت را خواهند دانست؛ تا این که استفاده کنندگان در یک روشنی در خرید سمنت مطلوب خود، تصمیم مناسب و درست اتخاذ کرده بتوانند.

بنابراین، پرسش محوری تحقیق خویش را این گونه مطرح می‌کنیم گذشت زمان الی مدت شش ماه روی سمنت کارخانه غوری چند درصد خواص مکانیکی کانکریت تهیه شده از سمنت متذکره را کاهش می‌دهد؟ تجربه در بخش انجیرری و ساختمانی ثابت ساخته است که گذشت زمان بالای سمنت تأثیر منفی دارد و در مدت شش ماه ممکن سی درصد خواص مکانیکی کانکریت را متأثر بسازد.

نوع تحقیق آزمایشی بوده و به روش مقایسه‌یی (تأثیر سمنت تازه و کهنه بالای خواص مکانیکی کانکریت) انجام می‌شود. این تحقیق شش ماه زمان نیاز دارد که تا آزمایشات به شکل عملی هر کدام در زمان خود انجام شود؛ یعنی در این تحقیق شش دوره نمونه‌برداری و آزمایش ضرورت دارد: نمونه‌گیری دوره اول سمنت تازه، سمنت سه روزه بوده و این دوره نمونه‌گیری یک بخش اساسی موضوع تحقیق را تشکیل می‌دهد. همچنان این دوره نمونه‌گیری اساس به دوره‌های بعدی نمونه‌برداری می‌باشد. مارک کانکریت ۲۰ میگاپاسکا توسط تحلیل مواد متشکله کانکریت تعیین می‌گردد. برای اطمینان بیشتر از دستیابی به مارک و سلمپ تعیین شده از پروسه سعی و خطا ((Trying استفاده می‌شود. نمونه‌گیری دوره دوم بعد از گذشت یک ماه از سمنت که دوره اول نمونه‌گیری می‌شود، صورت خواهد گرفت. نمونه‌گیری دوره سوم، چهارم و پنجم (سمنت دوماهه، سه ماهه، و چهار ماهه) مشابه، به نمونه‌گیری دور دوم یک ماه، یک ماه از هم فاصله زمانی گرفته خواهد شد. نمونه‌گیری دوره ششم سمنت شش ماهه ماه پنجم نمونه‌گیری نشده؛ اما در ماه ششم نمونه‌گیری دوره ششم صورت می‌گیرد.

مقایسه تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری بالای خواص مکانیکی کانکریت / ۱۰۷

پیشینه تحقیق

• گیتاچیو و همکارانش، تحقیقی را درباره اثر زمان ذخیره سازی ناشی از جذب رطوبت سمنت بر روی خواص کانکریت، انجام داده اند. آن‌ها روی سمنتی که به مدت ۳ ماه در شرایط آزمایشگاهی نگهداری شده است، تحقیق نمودند و در نتیجه این مدت نگهداری اثرات آن را بالای تغییر سمنت و متأثر شدن کانکریت طور ذیل ارایه نموده اند: میدگی سمنت کم می‌شود. روش کار شان روش معمول پیدا نمودن میدگی با استفاده از غربال نمبر ۲۰۰ بوده و مطابق استاندارد ASTM نباید مقدار باقیمانده روی غربال بیشتر از ۱۰ درصد باشد. در سمنت تازه تست شده قابل قبول بوده؛ اما در سمنت بعد از سه ماه تست شده ۱۸ درصد بوده که غیر قابل قبول می‌باشد.

- در نتیجه تست فشاری کانکریت دریافته اند که مقاومت سمنت بعد از مدت سه ماه

۲۲ درصد کاهش می‌یابد. (بیتل گیتاچیو و همکاران، ۲۰۱۸: ۱۸۵)

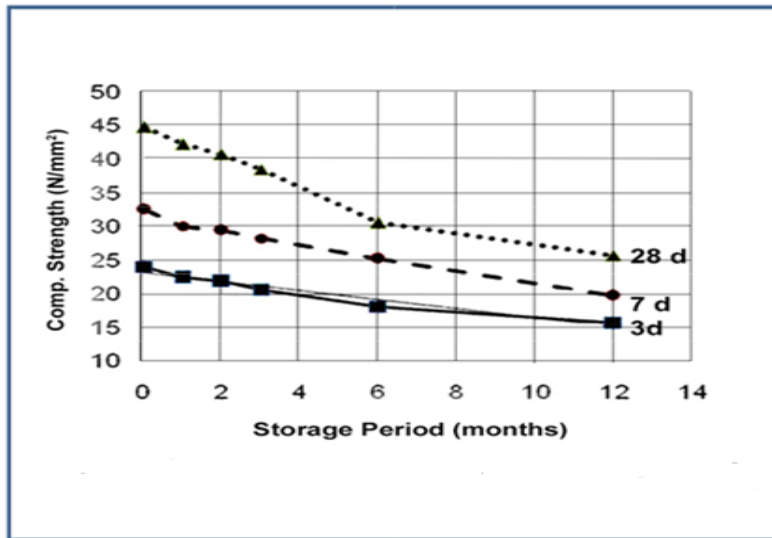
• تحقیقی دیگری را که دانگل و همکاران در سال ۲۰۱۹ بالای سه کارخانه سمنت نیپال به مدت چهارده هفته انجام داده اند و در نتیجه این مدت نگهداری اثرات آن را بالای تغییر مقاومت فشاری سمنت طور ذیل ارایه نموده اند:

- سمنت سه کارخانه حد اوسط ۱۷ در صد در این مدت نگهداری کاهش مقاومت

داشته است. (دانگل و همکاران، ۲۰۱۹: ۱۵)

- احمد ابراهیم تحقیقی را که در باره تأثیر زمان ذخیره سمنت بالای خواص فیزیکی و مکانیکی سمنت بالای کارخانه سمنت الفتح به مدت ۱۲ ماه نگهداری در شرایط آزمایشگاهی انجام داده اند و در نتیجه این مدت نگهداری اثرات آن را بالای تغییر خواص فیزیکی و مکانیکی سمنت طور ذیل ارایه نموده اند. (احمد ابراهیم، ۲۰۱۹: ۶)

۱- خواص مکانیکی: توسط گراف ذیل ارایه شده:

شکل (۱) کاهش مقاومت فشاری کانکریت

در نتیجه مطالعه چندین تحقیق نتایج به دست آمده در مورد کاهش مقاومت فشاری سمنت نظر به زمان در جدول ذیل ارایه گردیده است که الی مدت شش ماه سی درصد کاهش مقاومت فشاری را نشان می دهد. البته این تحقیقات بالای سمنت کارخانه های خارجی بوده و بالای سمنت کارخانه غوری انجام نشده است و شرایط اقلیمی، جغرافیایی و اقتصادی وطن ما را احتوا نمی کند. بناً در این تحقیق وضعیت اقلیمی شهر کابل نیز موشگافانه در نظر گرفته شده است که از نتایج این تحقیق کارخانه های تولیدکننده سمنت، فروشندگان سمنت، معماران و سایر ادارات دولتی و خصوصی بهره برده می توانند تا در روشنایی آن امور خود را سامان بهتر دهند.

مقایسه تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری بالای خواص مکانیکی کانکریت / ۱۰۹

جدول (۱) کاهش مقاومت فشاری کانکریت نظر به زمان

REDUCTION IN COMPRESSIVE STRENGTH DUE TO AGING		
SR NO.	PERIOD	REDUCTION IN STRENGTH
1	3 months	20 per cent
2	6 months	30 per cent
3	12 months	40 per cent
4	24 months	50 per cent

داده‌ها و نتایج

موادی که مورد تحلیل قرار داده شده عبارت از سمنت، ریگ و جغل هستند. سمنت از کارخانه سمنت غوری ولایت بغلان افغانستان می‌باشد. جغل و ریگ از کارخانه واقع قلعه‌حیدرخان آورده شده است که سنگدانه‌ها به دو سایز می‌باشد.

۱- ۰٫۷۵ میلی الی ۴٫۷۵ میلی متر

۲- ۴٫۷۵ الی ۲۵ میلی متر

آب مورد ضرورت تحقیق، از آب آشامیدنی استفاده شده است. برای هر مواد سه مرتبه نمونه گرفته شده سپس اوسط آن درج جدول گردیده است.

خواص مکانیکی: خواص مکانیکی که در این تحقیق ارزیابی شده شامل: مقاومت فشاری از نمونه استوانه‌یی، مقاومت کششی از نمونه استوانه‌یی و مقاومت خمشی از نمونه بیم مانند می‌باشد.

مقاومت فشاری

این مقاومت عمدتاً ناشی از سنگدانه‌های کانکریت است و مقدار آن در کانکریت‌های مختلف، متفاوت است. میزان مقاومت فشاری کانکریت را از طریق اعمال فشار بر سطح

کاملاً صاف نمونه استوانه‌یی که به سمبول f'_{cu} دارای ابعاد (۱۵×۳۰) سانتی متر می‌باشد، اندازه‌گیری شده و فشار را تا زمانی که کانکریت ترک بردارد، ادامه می‌دهند، نوع ترک‌های ظاهر شده در نمونه نشانه مقاومت آن است؛ طوری که شکست نمونه ناشی از جداشدن چسب سمنت علایم مقاومت ضعیف بوده؛ ولی شکست سنگدانه‌ها علایم مقاومت خوب نمونه می‌باشد. اندازه‌گیری مارک کانکریت در نمونه‌های مکعبی به اندازه ۱۳ درصد بیشتر از نمونه‌های استوانه‌یی است. مقاومت کانکریت در دو دوره بعد از ۷ روز و بعد از ۲۸ روز سنجیده می‌شود. مقاومت کانکریت ۲۸ روزه را مقاومت اصلی برای بارگذاری در نظر می‌گیرند که در این مدت کانکریت تا ۹۰ درصد مقاومت خود می‌رسد، نتایج آزمایشات حاکی از آن است که کانکریت ۱۰ درصد مقاومت متباقی خود را در طول عمر خود به دست می‌آورد. در برخی از کشورها مقاومت کانکریت ۹۰ روزه مقاومت مینا مد نظر قرار می‌گیرد. در کانکریت معمولی مقاومت ۷ روزه حدود ۶۰ درصد مقاومت ۲۸ روزه آن است و مقاومت کانکریت ۹۰ روزه، ۲۵ درصد از کانکریت ۲۸ روزه بیشتر است. عمر مفید کانکریت را حداقل ۸۰ سال تعیین کرده اند. (ASTM2011.C39/C39M)

جدول (۲) محاسبه فیصدی کاهش مقاومت

شماره	عمر سمنت بعد از تولید به ماه	نتیجه مقاومت ۷ روز به میگاپاسکال	نتیجه مقاومت ۲۸ روز به میگاپاسکال	کاهش مقاومت نظربه مارک ۲۰ میگاپاسکال
۱	تازه	۱۲	۲۰	۱۰۰
۲	۱- ماه	۱۱٫۱	۱۸٫۶	۹۳
۳	۲- ماه	۱۰٫۶	۱۷٫۱	۵۰٫۸۵
۴	۳- ماه	۹٫۵۴	۱۵٫۹	۷۹٫۵
۵	۴- ماه	۸٫۸	۱۴٫۸	۷۴
۶	۶- ماه	۷٫۹	۱۳٫۲	۶

مقایسه تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری بالای خواص مکانیکی کانکریت / ۱۱۱

مقاومت کششی

این پارامتر در کانکریت اندک و فقط ۱۰ درصد مقاومت فشاری آن است. گاهی ترک‌های ریزه ناشی از انقباض کانکریت در هنگام خودگیری، مقاومت کششی آن را به صفر می‌رسانند. بر همین مبنا جهت اصلاح این مقاومت و جلوگیری از ایجاد ترک در کانکریت از فولاد استفاده می‌کنند. (ASTM, 2011: C496)

جدول (۳) محاسبه فیصدی کاهش مقاومت کششی

مقاومت خمشی

شماره	عمر سمنت بعد از تولید ماه	اوسط نتیجه مقاومت ۷ روز به میگاپاسکال	اوسط نتیجه مقاومت ۲۸ روزه به میگاپاسکال	کاهش فیصدی نظریه مارک ۲۰ میگاپاسکال
۱	تازه	۰٫۶۲	۱٫۶	۱۰۰
۲	۱	۰٫۵۳	۱٫۵	۹۳٫۷۵
۳	۲	۰٫۴۴	۱٫۴	۸۷٫۵
۴	۳	۰٫۳۵	۱٫۲۵	۷۸
۵	۴	۰٫۲۴	۱٫۱۵	۷۱٫۸
۶	۶	۰٫۱۸	۱٫۰۱	۶۳

مقاومت خمشی توسط بیم‌های با ابعاد $(50 \times 10 \times 10)$ cm با تماس در سه نقطه در یافت گردیده است. ماشین تست منولی بوده لذا قیمت ۷ روزه محاسبه شده نمی‌تواند از آن صرف نظر شده مقاومت ۲۸ روزه درج جدول می‌باشد. (ASTM 2011: C293)

جدول (۴) محاسبه فیصدی کاهش مقاومت خمشی

شماره	عمرسمنت بعد از تولید به ماه	نتیجه مقاومت ۲۸ روز به (KN)	مقاومت خمشی ۲۸ روز به میگاپاسکال	کاهش فیصدی نظر به مارک ۲۰ میگاپاسکال
۱	تازه	۹٫۷	۷٫۲۷۵	۱۰۰
۲	۱-ماه	۹٫۲	۶٫۹۰۰	۹۴٫۵
۳	۲-ماه	۸٫۳	۶٫۲۲۵	۸۵٫۵
۴	۳-ماه	۷٫۴	۵٫۵۵۰	۷۶٫۳
۵	۴-ماه	۶٫۷	۵٫۰۲۵	۶۹
۶	۶-ماه	۵٫۶	۴٫۴۲۵	۶۰

تجزیه و تحلیل ارقام

ارقامی که جمع آوری شده در بخشهای ذیل می باشد:

مقاومت فشاری

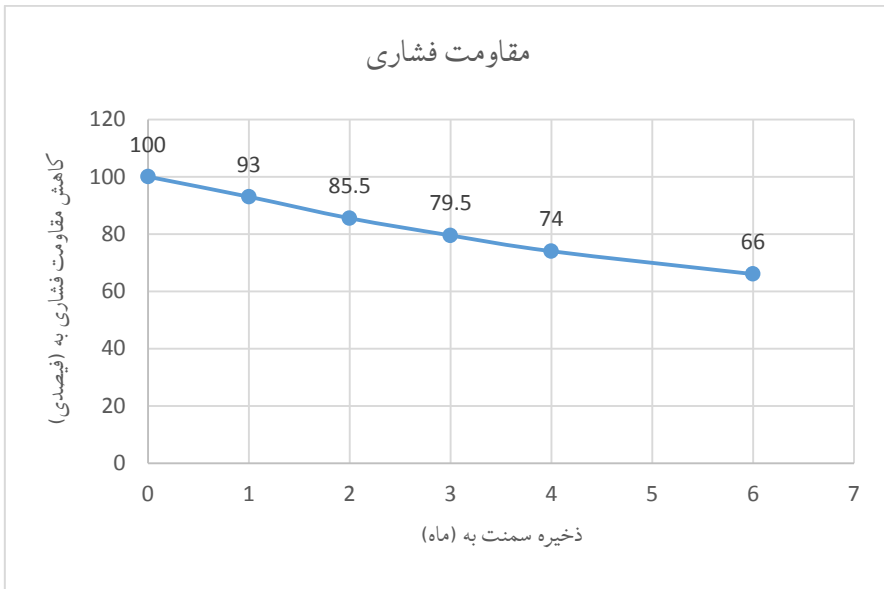
برای آزمایش مقاومت فشاری از نمونه استوانه‌یی ۳۰×۱۵ سانتی متر استفاده گردیده. نمونه‌ها از مقاومت ۷ روزه و ۲۸ روزه اخذ گردیده است. نتایجی که در جدول فصل گذشته از مقاومت فشاری ثبت گردیده اوسط سه نمونه می باشد.

شکل (۲) مقاومت فشاری

مارک انتخابی در این آزمایشات ۲۰ میگاپاسکال است که توسط میکس دیزاین تعیین گردیده، بعداً توسط عملیه (Trying) اطمینان از به دست آمدن مارک فوق حاصل شده است. گراف زیر فیصدی کاهش مقاومت کانکریت از اثر کهنه شدن سمنت را نشان می دهد. در این گراف دیده می شود که سمنت تازه مارک را که میکس دیزاین شده پوره نموده، بعد از گذشت یک ماه سر سمنت، ۷ درصد کاهش مقاومت در نمونه های استوانه ای رونما شده است که در ماه دوم، سوم، چهارم و ششم به ترتیب ۱۵/۱۵، ۱۹/۵، ۲۶ و ۳۴ درصد کاهش مقاومت نمونه های استوانه ای داشته است.

شکل (۳) کاهش مقاومت فشاری کانکریت نمونه استوانه‌ای

مقاومت کششی

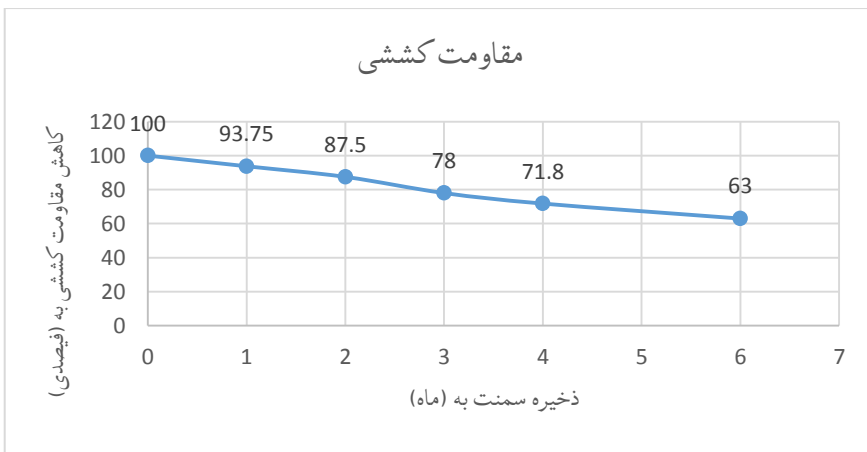
برای آزمایش مقاومت کششی از نمونه‌های استوانه‌ای دارای قطر ۱۰۲ میلی متر و بلندی ۲۰۴ میلی متر استفاده گردیده است.

مقاومت ۷ روزه و ۲۸ روزه طوری نمونه‌گیری شده که در هر تست سه نمونه ریخت گردیده و اوسط مقاومت سه نمونه انتخاب گردیده است. از لحاظ کاهش مقاومت نتیجه مقاومت کششی کاملاً مشابه به مقاومت فشاری است. قسمی که درگراف زیر نشان داده شده که در ماه ششم (سمنت شش ماه کهنه شده) مقدار ۲۸ درصد کاهش مقاومت کششی داشته است. در کاهش مقاومت کششی دیده می‌شود که مقدار به مقدار ۳ درصد کاهش مقاومت نسبت به فشاری اضافه می‌باشد. علت اساسی این امر ضعف مقاومت کششی کانکریت در کشش می‌باشد.

شکل (۴) آزمایش کششی

نتیجه به دست آمده نشان می‌دهد که سمنت کهنه تأثیر بیشتر در تضعیف مقاومت کششی کانکریت داشته و ساختمان‌های که از سمنت کهنه استفاده می‌کنند بیشتر از لحاظ ضعف کششی امکان از بین رفتن‌شان در مقابل قوه متصور می‌باشد.

شکل (۵) کاهش مقاومت کششی کانکریت نمونه استوانه‌ای

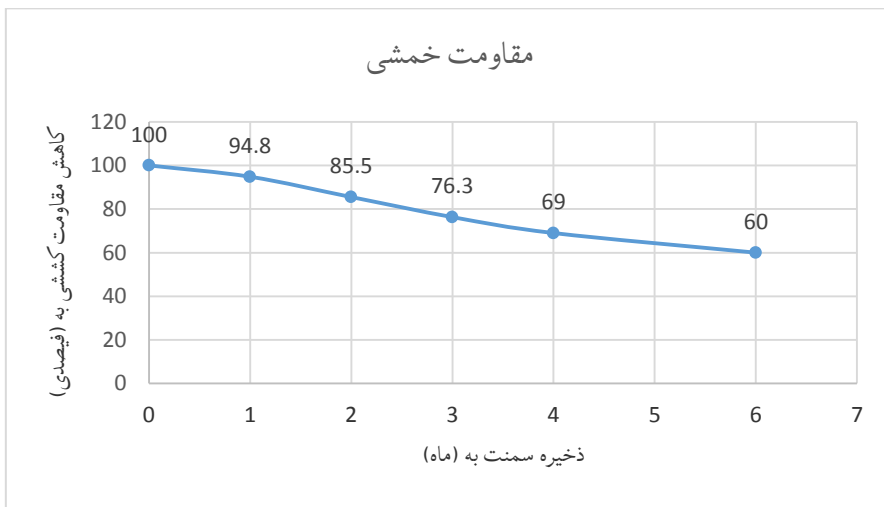
مقاومت خمشی

برای آزمایش مقاومت خمشی از بیم‌های دارای ابعاد مقطع 10×10 سانتی متر و طول 50 سانتی متر استفاده شده است.

یک نمونه از مقاومت 28 روزه بیم گرفته شده، مقاومت 7 روزه به خاطر استفاده از ماشین منول که امکان محاسبه نمونه بعد از شکستادن مساعد نبود، گرفته نشده است. در هر دوره دو نمونه ریخت گردیده است که اوسط آن‌ها یاد داشت شده است. گراف زیر نشان می‌دهد که از اثر کهنه شدن سمنت مقاومت خمشی مشابه به مقاومت فشاری و کششی کاهش می‌یابد. علت اساسی کاهش مقاومت خمشی همچنان مشابه به مقاومت فشاری از اثر از دست دادن ضریب میدگی سمنت و بلند رفتن سلیمپ است.

شکل (۶) آزمایش مقاومت خمشی

شکل (۷) کاهش مقاومت خمشی کانکریت نمونه بیم مانند از اثر کهنه شدن سمنت.

بحث و نتیجه گیری

در این تحقیق فرض بر آن بود که تأثیرات منفی گذشت زمان بالای سمنت کارخانه غوری نظر به تحقیقاتی که روی سمنت کارخانه‌های خارجی انجام شده و سی درصد کاهش مقاومت فشاری داشتند این اثر منفی بالای سمنت غوری و آن هم نظر به اقلیم کابل چند خواهد بود که ۳۴ درصد کاهش مقاومت فشاری را نشان داده یعنی چهار درصد بیشتر از نتایج تحقیقات گذشته را نشان می‌دهد و همچنان کاهش مقاومت در سایر بخش‌ها نیز در ذیل تشریح گردیده است:

در این بخش بالای سه خواص کانکریت (مقاومت فشاری، مقاومت کششی و مقاومت خمشی) تحقیق صورت گرفته است. در اثر کهنه شدن سمنت الی مدت شش ماه مقاومت فشاری کانکریت ۳۴ درصد، مقاومت کششی ۳۷ درصد و مقاومت خمشی ۴۰ درصد کاهش یافته است. ارزیابی که از تأثیر کهنه شدن سمنت بالای خواص مکانیکی

کانکریت صورت گرفت ثابت گردید که گذشت زمان بالای سمنت تأثیر منفی به جا می‌گذارد و این تأثیرات منفی سمنت بالای خواص مکانیکی کانکریت (مقاومت کششی، فشاری و خمشی) تأثیر منفی می‌گذارد. طوری که ثابت است خواص مکانیکی کانکریت بالای محکمیت و عمر مفید ساختمان تأثیر مستقیم دارد. قسمی که برای همه انجیران معلوم دار است استحکام، عمر مفید، اقتصادیت، حفظ و مراقبت ساختمان بخش‌های هستند که متأثر از خواص مکانیکی کانکریت به طور مثبت و منفی آسیب‌پذیر است. لذا از اثر کهنه شدن سمنت استحکامیت و عمر مفید ساختمان کاهش پیدا می‌کند که در این صورت هزینه اعمار، حفظ و مراقبت ساختمان بالا می‌رود.

پیشنهادات

کانکریت موادی است که توسط آن زیربنای اساسی انسان که تضمین کننده حیات و حمایت کننده انسان‌ها است، ساخته می‌شود. وظیفه اساسی همه مسلک‌های تخریکی به شمول انجیری تأمین فضای مرفه برای زندگی انسان می‌باشد. ساختمان‌های عام‌المنفعه، تجارتي، مسکونی و ساختمان‌های سنگین مکان‌های هستند برای زندگی دوامدار و موقتی انسان‌ها. لهذا با اهمیت که حفظ حیات انسان‌ها دارد، تمام دست‌اندرکاران سازنده مواد، تهیه کننده مواد (فروشنندگان)، دیزاین کنندگان، اعمار کنندگان و حفظ و مراقبت کنندگان ساختمان و دولت به خصوص شهرداری‌ها و سایر نهادهای ذیدخل مثل وزارت شهرسازی، ترانسپورت، احیا و انکشاف دهات برای ساختن یک تأسیسات مستحکم نقش اساسی دارند. دانشگاه‌ها و سایر نهادهای علمی نقش خود را در قسمت اثبات مسایل علمی ایفا می‌نمایند که در این بخش تأثیر کهنه شدن سمنت را بالای کانکریت در این تحقیق انجام شد و واضح گردید که سمنت در هر ماه کهنه شدن اثرات منفی بالای خواص مکانیکی کانکریت به جا می‌گذارد. با در نظر گرفتن تحقیق فوق شماره وار چند پیشنهاد ارائه می‌گردد که هم مربوط دولت و سایر نهادهای تحت قیادت دولت و همچنان فروشنده‌ها، طراحان و اعمارکننده‌های ساختمان می‌شود:

مقایسه تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری بالای خواص مکانیکی کانکریت / ۱۱۹

۱. قسمی که دولت تسهیل‌کننده سهولت‌ها برای اتباع است. در این بخش نیز یکی از راه‌حل‌ها برای جلوگیری از کهنه شدن سمنت؛ ساخت کارخانه‌های تولید سمنت برای هر ولایت یا حد اقل برای زون‌ها می‌باشد. ضمن این‌که تأسیس کارخانه‌های تولید سمنت به سطوح پیشنهاد شده از کهنه شدن سمنت جلوگیری به عمل می‌آید هزینه تمام شد سمنت را به طور چشم‌گیر کاهش می‌دهد. مثلاً قیمت یک خریطه سمنت پاکستانی در بازار کابل ۴۰۰ افغانی می‌باشد؛ در حالی که قیمت این سمنت در پاکستان ۱۰۰ افغانی می‌باشد و انتقال آن از پاکستان به افغانستان تا ساحت مصرف بالای یک ماه حد اقل زمان می‌برد.

۲. اداره‌های تضمین کیفیت به خصوص اداره نورم و استاندارد پیش از وارد شدن سمنت که فعلاً سمنت پاکستان، ایران و تاجکستان در بازارهای ما وارد می‌شود نمونه‌گیری نموده آزمایش نماید. در صورتی که کیفیت‌های ارائه شده سمنت را نداشته باشد اجازه وارد شدن را ندهند.

۳. فروشندگان نقش اساسی را در کهنه شدن سمنت ایفا می‌نمایند. لذا سمنت که اضافه از سه ماه مورد استعمال قرار نگیرد تاریخ آن انقضا است. این درحالی است کمتر از سه ماه نگهداری ۲۰ درصد کاهش مقاومت دارد از این‌رو فاصله انتقال، شرایط انتقال و شرایط ذخیره سمنت باید حد اکثر کمتر از یک ماه را در برگیرد.

۴. استفاده کنندگان سمنت به ویژه انجیران نظارت کننده متوجه شکل فیزیکی سمنت بوده باشند، سمنت کهنه تغییر خواص فیزیکی پیدا می‌کند که با دیدن دریافت می‌گردد. تغییرات فیزیکی سمنت عبارت از تغییر رنگ سمنت، کلوخه شدن سمنت، سخت شدن در خریطه و مطمئن‌تر از همه الک کردن سمنت در الک نمبر ۲۰۰ است؛ هرگاه باقی مانده روی الک بالای ۸ درصد باشد سمنت غیر قابل استفاده می‌باشد.

سز چشمه‌ها

الف- منابع فارسی

- سر تیپی‌پور، محسن (۱۳۹۲)، شناخت مواد و مصالح، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

۱۲۰ / مجله علمی - دعوت / سال چهارم، شماره هشتم بهار ۱۴۰۲ هـ ش

- سیامک، ابراهیم زاده، (۱۳۹۲)، شناخت مواد مصالح ساختمانی، چاپ دوم، تهران: انتشارات سیمای دانش.
- حامی، احمد (۱۳۹۲)، مصالح ساختمانی، چاپ، بیست و سوم، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- شریفی، محمد دین (۱۳۹۳)، رهنمای مواد ساختمانی، چاپ سوم، کابل: انتشارات مستقبل.
- مستوفی نژاد، دکتر داود (۱۳۹۳)، سازه‌های بتن آرمه، چاپ سی و سوم، اصفهان: انتشارات ارکان دانش.

ب- منابع انگلیسی

- Bethel, Getachew. Tamene, Adugna. And Sintayehu INVESTIGATION ON THE EFFECT OF STORAGE TIME DUE TO MOISTURE ABSORPTION OF CEMENT ON THE PROPERTIES OF CONCRETE, International journal of development research 2018.
- .Naresh Dangol¹. Rajendra Prasad Bohara². Sujan Tripathi^{3*}, Santosh Kumar Shrestha⁴. An Experimental Study on Strength Loss of Nepalese Ordinary Portland Cements with Storage Time. International Journal of Advanced Engineering and Management Nov 2019.
- Ahmad J. Ibrahim the Effect of Storage Period on the Physical and Mechanical Properties of Portland cement, International Journal of Civil and Environmental Research, 2018
- ASTM.C39/C39M - 09a Standard Test Method for Compressive Strength of Cylindrical Concrete Specimens¹.

مقایسه تأثیر سمنت نو و کهنه کارخانه غوری بالای خواص مکانیکی کانکریت / ۱۲۱

- ASTM.C496.Standard Test Method for Splitting Tensile Strength of Cylindrical Concrete Specimens1.
- ASTM. C293 - 08.Standard Test Method for Flexural Strength of Concrete (Using Simple Beam with Centre-Point Loading). ASTM. C260-01
- American concrete institute, ACI 530-530R-05 masonry.
- American concrete institute, ACI 23-22R-03 Fly ash.
- American concrete institute, ACI 23-21R-00 natural pozzolanas.

دعوت

مجله علمی-تحقیقی

سال چهارم، بهار ۱۴۰۲ هـ ش

شماره

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور

طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰

شمس الرحمن صمدی

عضو کادر علمی پوهنتون دعوت

Shams.samadi773@gmail.com

چکیده

این تحقیق به هدف بررسی تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ انجام شده است. سنگاپور به عنوان یکی از برجسته‌ترین تاریخ‌های مؤفقت از نظر رشد و توسعه اقتصادی ظاهر شده است. طی چند دهه گذشته، این کشور توسعه سریعی را تجربه کرده و خود را به یک مرکز مالی و تجاری جهانی تبدیل کرده است. این تحقیق با استفاده از یک روش کمی و استفاده از مدل اقتصادسنجی مشخص به بررسی هدف مطلوب می‌پردازد، دیتای اولیه برای این مطالعه از بانک جهانبیناییس‌های معتبری مانند بنیادهریتیج تهیه شده است. برای برآورد ضرایب مدل و آزمون فرضیه تحقیق، از نرم افزار Eviews استفاده شده است. Eviews یک نرم افزار اقتصادسنجی پرکاربرد است که مجموعه‌ای جامع از ابزارها را برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، مدل‌سازی رگرسیون و آزمون فرضیه‌ها ارائه می‌دهد.

نتایج تخمین مدل اقتصادسنجی نشان می‌دهد که ضریب ورود به سیستم آزادی اقتصادی ($-1.68183 \text{ LOG}(EF)$)، $(t = -1.85448)$ ، $(p = 0.0811)$ برآورد شده است که نشان دهنده رابطه منفی بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی است. اما این ضریب در سطح متعارف ۰/۰۵ از نظر آماری معنادار نیست. ضرایب تشکیل سرمایه ثابت (GFC) و رشد جمعیت (POP) نیز برآورد شده است؛ اما از نظر آماری نیز معنادار نیستند. یافته‌های مدل برآورد شده نشان دهنده رابطه منفی بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی است، اگرچه ضرایب از نظر آماری معنادار نیستند.

کلیدواژه‌ها: آزادی اقتصادی، تجارت آزاد، بازار آزاد، توسعه اقتصادی، سیاست اقتصادی،

رشد اقتصادی و سنگاپور.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۲/۴

تاریخ تایید: ۱۴۰۲/۵/۱۰

<https://dawat.edu.af/dr/scientific-and-research-journal.php>

Abstract

This research aims to investigate the impact of economic freedom on the economic growth of Singapore during the years 2000 to 2020. Singapore has emerged as one of the most prominent success stories in terms of economic growth and development. Over the past few decades, the country has experienced rapid development and has transformed itself into a global financial and business center.

This research uses a quantitative method and the use of a specific econometric model to investigate the desired goal. The primary data for this study was obtained from the World Bank (World Bank, 2023), reliable databases such as the Heritage Foundation. EViews software has been used to estimate the coefficients of the model and test the research hypothesis. EViews is a widely used econometric software that provides a comprehensive set of tools for data analysis, regression modeling and hypothesis testing.

The estimation results of the econometric model show that the coefficient of entry into the economic freedom system (LOG(EF)) is estimated as -1.68183 (($t = -1.85448$, $p = 0.0811$)), which indicates a negative relationship between economic freedom and economic growth. But this coefficient is not statistically significant at the conventional level of 0.05. The coefficients of fixed capital formation (GFC) and population growth (POP) are also estimated, but they are not statistically significant.

The findings of the estimated model show a negative relationship between economic freedom and economic growth, although the coefficients are not statistically significant.

Keywords: economic freedom, free trade, free market, economic development, economic policy, economic growth and Singapore.

Dawat Academic Journal

Fourth year, volume

8 (spring 2023)

Received: 2023-06-23

Accepted: 2023-08-01

<https://dawat.edu.af/dresearch-journal.php>

مقدمه

سنگاپور از شمار کشورهای است که دارای یک تاریخ موفق از نظر رشد و توسعه اقتصادی می باشد. بدون شک طی چند دهه گذشته، این کشور توسعه سریعی را در عرصه اقتصادی تجربه کرده و خود را به یک مرکز مالی و تجاری جهانی تبدیل کرده است. (Quah, 2018, 1-17)

رشد و توسعه اقتصادی قابل توجه سنگاپور در دو دهه گذشته توجه محققان، سیاست‌گذاران و اقتصاد دانان را در سراسر جهان به خود جلب کرده است؛ یعنی این کشور به عنوان یک کشور کوچک با منابع طبیعی محدود، برای دستیابی به رشد اقتصادی پایدار و قوی، موضوع مورد توجه قرار گرفته است. موفقیت اقتصادی این کشور به عوامل مختلفی از جمله موقعیت استراتژی یک، سیاست‌های فعال دولت و سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی نسبت داده شده است. بناءً تأثیر خاص آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور همچنان موضوع بحث بوده و مستلزم بررسی بیشتر است. سنگاپور بر اساس شاخص‌های برجسته مانند شاخص آزادی اقتصادی، به طور مداوم در بین کشورهای برتر از نظر آزادی اقتصادی رتبه‌بندی شده است. این رتبه‌بندی‌ها نشان دهنده تعهد کشور به اصول بازار آزاد، نرخ‌های مالیاتی پایین، سیاست‌های تجارت باز و حمایت از حقوق مالکیت است. با این وجود، میزان کمک مستقیم آزادی اقتصادی به رشد اقتصادی سنگاپور، طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ نیازمند تحقیق و بررسی است، تا بتواند الگوی باشد برای کشورهای که توسعه نیافته می‌باشند. از این رو، اهمیت اساسی تحقیق کنونی در این است که آزادی اقتصادی که با حداقل دخالت دولت و مقررات در فعالیتهای اقتصادی مشخص می‌شود، محیط مساعد را برای نوآوری، کارآفرینی و سرمایه‌گذاری ایجاد می‌کند. (Dempere & Pauceanu 2022) 11(1), 1-20 مطالعات متعدد ارتباط مثبتی بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی ایجاد کرده‌اند که نشان می‌دهد کشورهایی با سطوح بالاتر آزادی اقتصادی تمایل به تجربه نرخ‌های بالاتری از رشد و توسعه اقتصادی دارند. (Cervelló-Royo et al, 2023;)

17-2, (2023 36(2) Jordan) درک تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی می‌تواند به تدوین سیاست‌های مبتنی بر شواهد کمک کند که توسعه پایدار، جذب سرمایه‌گذاری و تقویت کارآفرینی را ترویج می‌کند. (Biermann et al, 2022 5(9),795-800) علاوه بر این، این مطالعه به گفتمان علمی گسترده‌تر در مورد رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی کمک می‌کند. یافته‌های این تحقیق می‌تواند به مجموعه دانش موجود در مورد رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی کمک کند و توصیه‌های عملی را برای سیاست‌گذاران و ذینفعان توسعه اقتصادی سنگاپور ارائه دهد. با توجه به آن چه که در بیان مسئله مطرح شد، سوال محوری تحقیق کنونی چنین مطرح می‌شود: تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۲۰ چگونه بوده است؟ در این تحقیق فرض اصلی بر این است که آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ تأثیرگذار می‌باشد که این کشور را به رشد و توسعه اقتصادی سوق داد.

از نظر روش‌شناسی، این تحقیق یک تحقیق تاریخی - توصیفی و از نظر روش کاری یک تحقیق کیفی- کمی می‌باشد که با استفاده از تکنیک‌های اقتصادسنجی برای برآورد مدل مشخص شده استفاده می‌کند. دیتای مربوط به نرخ رشد اقتصادی سنگاپور، تشکیل سرمایه ثابت، شاخص آزادی اقتصادی و رشد جمعیت از منابع معتبری مانند بانک جهانی جمع آوری شده است. معلومات جمع‌آوری شده برای تعیین اهمیت آماری و میزان رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی مورد تجزیه و تحلیل دقیق قرار می‌گیرد.

پیشینه تحقیق

«گرافلنگ» و «ویروچینت» در سال ۲۰۲۲ در مقاله خویش با عنوان «آزادی اقتصادی و تأثیر آن بر رشد اقتصادی» نگاشته اند، محیط مساعد برای آزادی اقتصادی که با حداقل مداخله دولت، حمایت از حقوق مالکیت و میکانیسم‌های بازار آزاد مشخص می‌شود، می‌تواند سرمایه‌گذاری، کارآفرینی و نوآوری را تحریک کند و منجر به سطوح بالاتر رشد

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۲۷

«ملنسکی» و «پوفووا» در سال ۲۰۲۱ در کتاب خویش تحت عنوان «عمل کرد سنگاپور و آزادی اقتصادی» نگاهشده است، آزادی اقتصادی ابعاد مختلفی از جمله حاکمیت قانون، حقوق مالکیت، سیاست‌های پولی صحیح و تجارت آزاد را در بر می‌گیرد. این نویسنده‌ها استدلال می‌کنند که وقتی افراد و کسب‌وکارها آزادی تصمیم‌گیری‌های اقتصادی بدون محدودیت‌های بی‌رویه را داشته باشند، نیروهای بازار می‌توانند کارآمد عمل کنند و منجر به سطوح بالاتر رشد اقتصادی شود. (Malanski & Póvoa, 2021, 166-70)

«وویدوا» و «یلدان» در سال ۲۰۱۵ با نشر کتاب «نقش سرمایه انسانی در تحریک رشد اقتصادی» چنین نگاهشده است که آزادی اقتصادی می‌تواند افزایش سرمایه انسانی را از طریق سرمایه‌گذاری در آموزش و توسعه مهارت‌ها، تسهیل کند که تیوری رشد درون‌زا با برجسته کردن نقش سرمایه انسانی و تقویت دانش در محرک رشد اقتصادی بر چارچوب نیوکلاسیک بناء شده است. علاوه بر این، نویسنده‌های این اثر، بر اهمیت پیشرفت تکنالوژیکی تأکید می‌کنند، که اغلب توسط نوآوری و فزونی دانش که در محیطی از آزادی اقتصادی رشد می‌کند، هدایت می‌شود. (Voyvoda & Yeldan, 2015, 195-225)

«لیم» در سال ۲۰۱۵ با نشر مقاله‌ای تحت عنوان «تجارت و سیاست‌های اقتصادی» چنین نگاهشده است، سنگاپور سیاست‌هایی را برای ارتقای آزادی اقتصادی اتخاذ کرده است، از جمله نرخ‌های مالیاتی پایین، مقررات مناسب برای تجارت و تجارت‌آزاد که این سیاست‌ها با استدلال‌های نظری مورد بحث در بالا یکسان هستند و نشان می‌دهند که آزادی اقتصادی نقش مهمی در رشد اقتصادی چشمگیر سنگاپور داشته است. (Lim, 2015, 15-20)

از این که این توسط محقق افغانستانی انجام می‌شود، می‌تواند الگوی خوبی برای افغانستان باشد، تا در صورت تکمیل شرایط، مدل‌های تطبیق شده در سنگاپور می‌تواند در افغانستان به کار گرفته شود.

چارچوب نظری

مبانی نظری این تحقیق بر اساس نظریه رشد نیوکلاسیک، مفهوم آزادی اقتصادی و نظریه رشد درون‌زا است که می‌توان این چارچوب نظری را یک چارچوب ترکیبی نامید. این دیدگاه‌های نظری میکانیزم‌هایی را ارائه می‌کنند که از طریق آن آزادی اقتصادی می‌تواند بر رشد اقتصادی تأثیر بگذارد. با بررسی رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در سنگاپور، این مطالعه به ادبیات موجود کمک می‌کند و درک ما را از عوامل محرک رشد و توسعه اقتصادی سنگاپور افزایش می‌دهد.

مبانی نظری برگزیده شد در این مطالعه، چارچوبی خوبی باشد برای درک بهتر رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در زمینه سنگاپور که چگونه آزادی اقتصادی منجر بر توسعه اقتصادی در سنگاپور شد.

روش‌شناسی و مدل تحقیق

این بخش روش تحقیق و مدل مورد استفاده را برای بررسی تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سالهای ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ ارائه می‌کند. روش انتخابی از رویکرد کمی استفاده شده و تحلیل آن با استفاده از نرم‌افزار Eviews انجام می‌شود. این بخش پروسه جمع‌آوری معلومات، انتخاب متغیر، مشخصات مدل و تکنیک تخمین را مورد بحث قرار می‌دهد.

دیتا (معلومات) اولیه برای این مطالعه از پایگاه‌های دیتای معتبری مانند بنیاد هریتیج (Heritage Foundation, 2023)، بانک جهانی (World Bank, 2023) تهیه شده است. این سایت‌ها جامع و قابل اعتمادی را در مورد شاخص‌های اقتصادی از جمله رشد اقتصادی، تشکیل سرمایه ثابت، رشد جمعیت و معیارهای آزادی اقتصادی ارائه می‌دهند. بنابر این دیتا (معلومات) مربوط به سنگاپور از سال ۲۰۰۰-۲۰۲۰ جمع‌آوری شده و مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۲۹

متغیرهای انتخاب شده برای تحلیل با مدل تحقیق همسو هستند. متغیر وابسته نرخ رشد اقتصادی (Y) است که نشان دهنده فیصدی تغییر سالانه تولید ناخالص داخلی سنگاپور (GDP) می باشد. متغیرهای مستقل شامل تشکیل سرمایه ثابت (GFC)، رشد جمعیت (POP) و شاخص کلی آزادی اقتصادی (EF) است. این متغیرها بر اساس ارتباط آن ها با سؤال تحقیق و در دسترس بودن آن ها در فایل دیتابیس ایویوز انتخاب شده اند.

مشخصات مدل: مدل تحقیق در چاجوب این فورمول به شرح زیر می باشد:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 GFC_t + \beta_2 POP_t + \beta_3 \log EF_t + U_t$$

در این مدل، Y نشان دهنده نرخ رشد اقتصادی، GFC نشان دهنده تشکیل سرمایه ثابت، POP نشان دهنده رشد جمعیت، EF نشان دهنده شاخص کلی آزادی اقتصادی، β_0 ، β_1 ، β_2 و β_3 ضرایبی هستند که باید تخمین زده شوند، و U_t نشان دهنده عبارت خطا می باشد. این مدل رابطه فرضی بین آزادی اقتصادی، تشکیل سرمایه ثابت، رشد جمعیت و نرخ رشد اقتصادی را نشان می دهد.

روش تحلیل: برای برآورد ضرایب مدل و آزمون فرضیه تحقیق، از نرم افزار Eviews استفاده می کند. Eviews یک نرم افزار اقتصادسنجی پرکاربرد است که مجموعه ای جامع از ابزارها را برای تجزیه و تحلیل دیتا، مدل سازی رگرسیون و آزمون فرضیه ها ارائه می دهد. این نرم افزار امکان اجرای تکنیک های پیشرفته اقتصادسنجی را فراهم می کند و از نتایج تخمین قوی و دقیق اطمینان می دهد.

تجزیه و تحلیل با آماده سازی دیتا (داده های) تحقیق با استفاده از Eviews آغاز می شود. دیتا (معلومات) به نرم افزار وارد می شوند و آمار توصیفی اولیه و تحلیل های گرافیکی برای دستیابی به بینش در مورد توزیع و ویژگی های متغیرها انجام خواهد شد. به دنبال آن تحلیل رگرسیون چندگانه برای برآورد ضرایب مدل انجام خواهد شد. Eviews یک رابطه کاربر پسند برای تعیین و تخمین مدل های رگرسیون، با در نظر گرفتن متغیرهای انتخابی و تبادل مربوطه آنها را فراهم می کند.

آزمون فرضیه: برای آزمون فرضیه تحقیق، آزمون‌های فرضیه‌های مختلفی انجام خواهد شد. این آزمون‌ها اهمیت آماری ضرایب برآورد شده را ارزیابی می‌کنند و تعیین می‌کنند که آیا روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته از نظر آماری معنادار هستند یا خیر. در Eviews، آزمون‌های فرضیه استاندارد مانند آزمون t و آزمون F به ترتیب برای ارزیابی معناداری ضرایب فردی و اهمیت کلی مدل انجام می‌شود.

بررسی استحکام: برای اطمینان از درستی یافته‌ها، چندین بررسی استحکام انجام خواهد شد. این بررسی‌ها ممکن است شامل مشخصات مدل جایگزین، مانند ترکیب اثرات تأخیر یا تعاملی، کنترل متغیرهای اضافی که ممکن است بر رابطه تأثیر بگذارد، و انجام تحلیل‌های حساسیت برای بررسی پایداری نتایج در دوره‌های زمانی مختلف یا نمونه‌های فرعی باشد. Eviews قابلیت‌های مدل‌سازی پیشرفته‌ای را ارائه می‌دهد که اجرای آن بررسی‌های استحکام را آسان می‌کند.

تخمین: در این بخش تخمین مدل تحقیق با استفاده از بسته نرم افزاری Eviews ارائه می‌شود. هدف این مدل تحلیل تاثیر آزادی اقتصادی، تشکیل سرمایه ثابت و رشد جمعیت بر نرخ رشد اقتصادی سنگاپور از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ است.

آماده‌سازی دیتا (معلومات/ داده‌ها): قبل از ادامه تخمین، دیتای جمع‌آوری شده در مورد نرخ رشد اقتصادی (Y)، تشکیل سرمایه ثابت (GFC)، شاخص کلی آزادی اقتصادی (EF) و رشد جمعیت (POP) باید به Eviews وارد شود. این نرم افزار یک رابطه کاربر پسند برای مدیریت و سازمان‌دهی کارآمد دیتا را فراهم می‌کند.

تجزیه و تحلیل رگرسیون: برای برآورد ضرایب و آزمون فرضیه تحقیق، تحلیل رگرسیون چندگانه با استفاده از Eviews انجام خواهد شد. این تحلیل امکان بررسی تأثیر همزمان متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته را فراهم می‌کند.

تحلیل رگرسیون در Eviews شامل تعیین متغیر وابسته (Y) و متغیرهای مستقل (EF ، POP ، GFC) در مدل است. Eviews تکنیک‌های تخمین مختلفی مانند: حداقل

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۳۱

مربعات معمولی (OLS) را ارائه می‌دهد که معمولاً در تحلیل رگرسیون خطی استفاده می‌شود. روش تخمین OLS مجموع مجذور باقیمانده را برای به دست آوردن بهترین ضرایب برای مدل به حداقل می‌رساند.

آزمون فرضیه: پس از برآورد مدل، آزمون فرضیه می‌تواند برای ارزیابی اهمیت آماری ضرایب انجام شود. در Eviews می‌توان آزمون‌های فرضیه‌ای مانند آزمون t و آزمون F را برای تعیین معناداری ضرایب فردی و معناداری کلی مدل انجام داد.

تفسیر نتایج: ضرایب تخمین زده شده از تحلیل رگرسیون بینش‌هایی را در مورد روابط بین متغیرها ارائه می‌دهد. ضریب مثبت نشان دهنده رابطه مثبت و ضریب منفی نشان دهنده رابطه منفی است. بزرگی ضریب نشان دهنده قدرت رابطه است. علاوه بر این، اهمیت آماری ضرایب، سطح اطمینان در روابط را تعیین می‌کند. یک ضریب معنادار آماری نشان می‌دهد که رابطه بین متغیرها بعید است به طور تصادفی رخ دهد.

بررسی استحکام: برای اطمینان از استحکام نتایج برآورد، چندین بررسی استحکام را می‌توان انجام داد. این بررسی‌ها ممکن است شامل مشخصات مدل جایگزین، مانند ترکیب متغیرهای کنترولی اضافی یا استفاده از روش‌های تبدیل متفاوت برای متغیرهای مستقل باشد. انجام چنین بررسی‌ها به اعتبارسنجی پایداری و قابلیت اطمینان ضرایب برآورد شده کمک می‌کند.

آزمون‌های نقض فرض کلاسیک

پس از برآورد مدل تحقیق با استفاده از Eviews، انجام آزمون‌های نقض فرضیه کلاسیک برای ارزیابی اعتبار مفروضات زیربنایی مدل مهم است. این آزمون‌ها ارزیابی می‌کنند که آیا مدل برآورد شده با مفروضات کلیدی تحلیل رگرسیون خطی کلاسیک، از جمله نارمل بودن، و عدم وجود چند خطی مطابقت دارد یا خیر؟

آزمون نارمل بودن دیتا: فرض نارمل بودن بیان می‌کند که عبارت خطا، (U_t) در مدل از توزیع نارمل پیروی می‌کند. خروج از حالت عادی ممکن است نشان دهنده مشکلات

بالقوه در برآورد و استنتاج مدل باشد. برای آزمون فرض نارمل بودن، می‌توان از چندین روش استفاده کرد.

یکی از آزمون‌های رایج مورد استفاده، آزمون Shapiro-Wilk است که ارزیابی می‌کند که آیا باقیمانده‌های مدل برآورد شده به طور معمول توزیع شده‌اند یا خیر. آزمون دیگر آزمون کولموگروف-اسمیرنوف است که توزیع تجربی باقیمانده‌ها را با توزیع نظری مشخص مقایسه می‌کند. این تست‌ها شواهد آماری از نقض نارمل بودن را ارائه می‌کنند که ممکن است به بررسی بیشتر یا تنظیمات احتمالی مدل نیاز داشته باشد.

فرض یکسان بودن: Homoscedasticity به این فرض اشاره دارد که عبارت خطا واریانس ثابتی را در تمام سطوح متغیرهای مستقل نشان می‌دهد. نقض homoscedasticity، معروف به heteroscedasticity، می‌تواند منجر به تخمین ضریب مغرضانه و خطاهای استندرد غیر ضرور شود. برای تشخیص heteroscedasticity، می‌توان از چندین تست تشخیصی استفاده کرد.

یکی از آزمون‌های متداول، آزمون بروش-پاگان^۱ است. این آزمون به آزمون سفید نیز معروف است که این آزمون بررسی می‌کند که آیا رابطه معناداری بین باقیمانده‌های مجذور و متغیرهای مستقل وجود دارد یا خیر. آزمون دیگر آزمون گلدفلد-کواندت^۲ است که واریانس باقیمانده‌ها را بین دو زیر مجموعه از داده‌ها مقایسه می‌کند. این آزمون‌ها بینش‌هایی را در مورد مسائل ناهمسانی بالقوه ارائه می‌دهند که ممکن است به تنظیمات مدل مناسب نیاز داشته باشند، مانند استفاده از خطاهای استندرد قوی یا متغیرهای تبدیل.

فرض همخطی: همخطی مرکب زمانی اتفاق می‌افتد که متغیرهای مستقل در مدل با یکدیگر همبستگی بالایی داشته باشند. این می‌تواند منجر به خطاهای استندرد متورم و

---

1 Breusch-Pagan test

2 the Goldfeld-Quandt

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۳۳

مشکلات در تفسیر اثرات فردی متغیرها شود. برای تشخیص همخطی، می توان تست های تشخیصی مختلفی را انجام داد.

یکی از معیارهای رایج مورد استفاده، ضریب تورم واریانس (VIF) است که میزان همبستگی بین هر متغیر مستقل و سایر متغیرهای مدل را کمیت می دهد. مقادیر بالای VIF وجود همخطی را نشان می دهد. به علاوه، شاخص های شرایط و مقادیر ویژه را می توان برای شناسایی متغیرهای خاصی که به همخطی بودن کمک می کنند، بررسی کرد.

اگر همخطی تشخیص داده شود، اقدامات اصلاحی می تواند انجام شود، مانند حذف متغیرهای همبسته، جمع کردن متغیرها، یا استفاده از تکنیک های پیشرفته مانند تجزیه و تحلیل مؤلفه های اصلی.

انجام این آزمون های نقض فرضیه کلاسیک کمک می کند تا اطمینان حاصل شود که مدل برآورد شده با مفروضات اساسی تحلیل رگرسیون خطی مطابقت دارد. رسیدگی به هر گونه تخلف یا مشکلی که از طریق این تست ها کشف می شود و اعتبار و قابلیت اطمینان نتایج مدل را بهبود می بخشد.

انجام تخمین نهایی

پس از انجام تخمین با استفاده از Eviews، تخمین نهایی مدل بینش های ارزشمندی را در مورد رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی سنگاپور طی دوره ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ ارائه می کند. ضرایب برآورد شده و اهمیت آماری آن ها به ما کمک می کند که بزرگی و جهت را درک کنیم.

تأثیر متغیرهای مختلف بر نرخ رشد اقتصادی (Y).

جدول ۱ تحلیل نتایج

Dependent Variable: Y				
Method: Least Squares				
Sample: 2000 2020				
Included observations: 21				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	7.777335	4.065129	1.913183	0.07272
GFC	-0.004	0.003261	-1.22585	0.236966
POP	-1.91E-11	1.50E-11	-1.27327	0.220059
LOG(EF)	-1.68183	0.906899	-1.85448	0.0811
R-squared	0.295349	Mean dependent var		0.04739
Adjusted	0.170998	S.D. dependent var		0.041792
R-squared				
S.E. of	0.038052	Akaike info criterion		-3.53009
regression				
Sum	0.024615	Schwarz criterion		-3.33114
squared				
resid				
Log	41.06596	Hannan-Quinn criter.		-3.48691
likelihood				
F-statistic	2.375134	Durbin-Watson stat		1.680036
Prob(F-	0.106071			
statistic)				

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۳۵

نوت: $p < 0.05$ نشان دهنده معناداری است.

Intercept β_0

GFCt β_1

POPt β_2

$\log_{10}(EFt)$ β_3

ضریب β_0 نشان دهنده عبارت بازدارنده است که نرخ رشد اقتصادی مورد انتظار را زمانی که همه متغیرهای مستقل ثابت نگهداشته می شوند، نشان می دهد. ضریب β_1 اثر تشکیل سرمایه ثابت (GFC) را بر رشد اقتصادی اندازه گیری می کند، β_2 نشان دهنده تأثیر رشد جمعیت (POP) و β_3 تأثیر شاخص کلی آزادی اقتصادی (EF) را بر نرخ رشد اقتصادی نشان می دهد.

بر اساس ضرایب برآورد شده، مشاهده می شود که ضریب β_1 دارای مقدار منفی (-۰/۰۰۴) است که نشان می دهد تشکیل سرمایه ثابت تأثیر منفی کمی بر رشد اقتصادی دارد. با این حال، این ضریب از نظر آماری معنادار نیست ($p=۰/۲۳۷$)، که نشان می دهد این رابطه ممکن است قوی نباشد.

ضریب β_2 که نشان دهنده رشد جمعیت است و نیز از نظر آماری معنادار نیست ($p = ۰/۲۲۰$) که نشان می دهد رشد جمعیت تأثیر معناداری بر رشد اقتصادی در دوره مورد مطالعه ندارد.

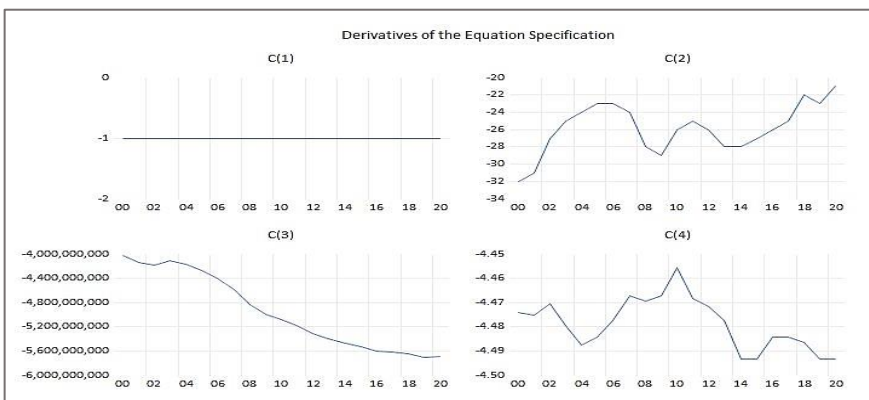
با توجه به آزادی اقتصادی (EF)، ضریب β_3 دارای مقدار منفی (-۱/۶۸۱۸۳) است که نشان دهنده یک رابطه منفی بالقوه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی است. با این حال، مانند سایر ضرایب، این ضریب از نظر آماری معنادار نیست ($p=۰/۰۸۱$)، که نشان می دهد تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی نامشخص است و نیاز به بررسی بیشتر دارد.

برای ارزیابی اهمیت آماری ضرایب، شاخص‌های t و p -values در جدول ۱ گزارش شده است. شاخص t بزرگی ضریب برآورد شده را نسبت به خطای استاندارد آن اندازه‌گیری می‌کند، در حالی که p -value اهمیت آماری ضریب را نشان می‌دهد.

قابل ذکر است که ضرایب برآورد شده با توجه به عدم اهمیت آماری آن‌ها در این مطالعه باید با احتیاط تفسیر شوند. معنادار نبودن ضرایب نشان می‌دهد که روابط بین تشکیل سرمایه ثابت، رشد جمعیت، آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در سنگاپور ممکن است به خوبی توسط داده‌های موجود پشتیبانی نشود. ممکن است درک کامل پویایی رشد اقتصادی در سنگاپور در طول دوره مورد مطالعه، تحقیقات بیشتر یا در نظر گرفتن متغیرهای اضافی لازم باشد.

علاوه بر این، تفسیر نتایج تخمین نهایی در چارچوب مجموعه داده‌های خاص و اهداف تحقیق بسیار مهم است. محدودیت‌ها و مفروضات مدل باید مورد تایید قرار گیرند؛ زیرا می‌توانند بر تفسیر نتایج تاثیر بگذارند.

به طور کلی، در حالی که فرضیه اولیه تاثیر مثبت آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی را پیشنهاد می‌کند، یافته‌های برآورد نهایی شواهد قوی برای حمایت از این فرضیه ارائه نمی‌کند. فقدان اهمیت آماری برای ضرایب مربوط به تشکیل سرمایه ثابت، رشد جمعیت و آزادی اقتصادی نشان می‌دهد که سایر عوامل یا دیتای اضافی باید برای دستیابی به درک جامعی از رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در سنگاپور در نظر گرفته شود.

آزمون فرضیه

فرضیه های صفر و جایگزین برای ضرایب به صورت زیر آزمون شده اند:

$H_0: \beta_1 = 0$ (بین تشکیل سرمایه ثابت و رشد اقتصادی رابطه معناداری وجود ندارد)

$H_0: \beta_2 = 0$ (بین رشد جمعیت و رشد اقتصادی رابطه معناداری وجود ندارد)

$H_1: \beta_2 \neq 0$ (بین رشد جمعیت و رشد اقتصادی رابطه معناداری وجود دارد)

$H_0: \beta_3 = 0$ (بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی رابطه معناداری وجود ندارد)

$H_1: \beta_3 \neq 0$ (بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی رابطه معناداری وجود دارد)

برای انجام آزمون های فرضیه، از شاخص t و p -value مربوطه استفاده می کنیم. شاخص t بزرگی ضریب دریافت شده را نسبت به خطای استاندارد آن اندازه گیری می کند؛ در حالی که p -value اهمیت آماری ضریب را نشان می دهد. مطابق با روش آماری مرسوم، مقدار p کمتر از ۰٫۰۵ از نظر آماری معنادار در نظر گرفته می شود.

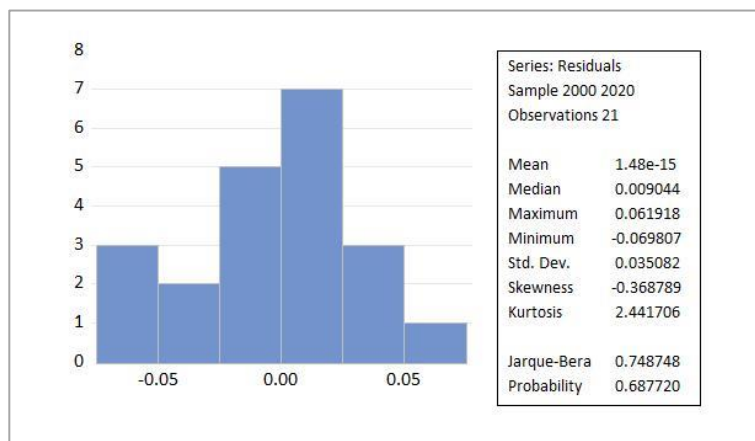
ضرایب دریافت شده از تخمین نهایی ارائه شده توسط Eviews می تواند برای محاسبه شاخص t برای هر متغیر استفاده شود. شاخص t به عنوان نسبت ضریب برآورد شده به خطای استاندارد آن محاسبه می شود. Eviews آمار t و مقدار p مربوط به هر ضریب را ارائه می دهد.

به عنوان مثال، آزمون فرضیه ضریب β_1 را در نظر می گیریم که نشان دهنده تأثیر تشکیل سرمایه ثابت بر رشد اقتصادی است. شاخص t و p -value محاسبه شده به ما امکان می دهد تا تعیین کنیم که آیا رابطه معناداری بین این متغیرها وجود دارد یا خیر؟ اگر مقدار p مرتبط با β_1 کمتر از ۰٫۰۵ باشد، فرضیه صفر را رد می کنیم و نتیجه می گیریم که رابطه آماری معناداری بین تشکیل سرمایه ثابت و رشد اقتصادی در سنگاپور وجود دارد.

به طور مشابه، آزمون های فرضیه برای ضرایب β_2 و β_3 به ما کمک می کند تا اهمیت رشد جمعیت و آزادی اقتصادی را به ترتیب در توضیح تغییرات در نرخ رشد اقتصادی ارزیابی کنیم. اگر مقادیر p مربوط به این ضرایب کمتر از ۰٫۰۵ باشد، می توان نتیجه

گرفت که رشد جمعیت و آزادی اقتصادی تأثیرات قابل توجهی بر رشد اقتصادی سنگاپور دارد.

تفسیر نتایج آزمون‌های فرضیه در چارچوب سؤال تحقیق و مجموعه دیتای خاص مهم است. این آزمون‌ها شواهد آماری را برای حمایت یا رد فرضیه‌های تحقیق ارائه می‌کنند و به درک کلی رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در سنگاپور کمک می‌کنند.

تحلیل نتایج

طی دو دهه گذشته، سنگاپور به رشد و توسعه اقتصادی قابل توجهی دست یافته بود و توجه محققان، سیاست‌گذاران و اقتصاددانان سراسر جهان را به خود جلب کرده بود. توانایی این کشور برای حفظ رشد اقتصادی قوی علی‌رغم اندازه کوچک و منابع طبیعی محدود، موضوع مورد توجه زیادی بوده است؛ در حالی که عوامل مختلفی به موفقیت اقتصادی سنگاپور نسبت داده شده است، تأثیر خاص آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی آن همچنان موضوع بحث است و مستلزم بررسی بیشتر است.

اعتقاد بر این است که آزادی اقتصادی، که با حداقل دخالت دولت و مقررات در فعالیت‌های اقتصادی مشخص می‌شود، محیطی مساعد برای نوآوری، کارآفرینی و

سرمایه‌گذاری ایجاد می‌کند. (Dempere & Pauceanu ۲۰۲۲)

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۳۹

مطالعات متعددی که در کشورهای مختلف انجام شده است، ارتباط مثبتی بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی ایجاد کرده است که نشان می‌دهد کشورهایی با سطوح بالاتر آزادی اقتصادی تمایل دارند نرخ‌های بالاتری از رشد و توسعه اقتصادی را تجربه کنند. (Cervelló-Royo et al., 2023; Jordaan, 2023) با این حال، بررسی این رابطه در چشم انداز منحصر به فرد اجتماعی-اقتصادی سنگاپور ضروری است.

سنگاپور بر اساس شاخص‌های برجسته‌ای مانند شاخص آزادی اقتصادی (بنیاد هریتیج، ۲۰۲۳) به طور مداوم در بین کشورهای برتر از نظر آزادی اقتصادی رتبه‌بندی شده است. این رتبه‌بندی‌ها نشان دهنده تعهد کشور به اصول بازار آزاد، نرخ‌های مالیاتی پایین، سیاست‌های تجارت باز و حمایت از حقوق مالکیت است. با این وجود، بررسی میزان کمک مستقیم آزادی اقتصادی به رشد اقتصادی سنگاپور در دوره ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ بسیار مهم پنداشته می‌شود.

تحقیق حاضر با هدف پر کردن این شکاف، با بررسی تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ انجام شده است. آزادی اقتصادی (EF) و نرخ رشد اقتصادی سنگاپور (Y) متغیرهای کنترولی، از جمله تشکیل سرمایه ثابت (GFC) و رشد جمعیت (POP)، برای محاسبه تأثیر بالقوه آن‌ها بر رشد اقتصادی گنجانده شده است.

(Sultana et al, 2022)

نتایج تخمین مدل اقتصادسنجی بینش‌های اولیه را در مورد رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در سنگاپور در بازه زمانی مشخص شده ارائه می‌دهد. ضریب ورود به سیستم آزادی اقتصادی -1.68183 (LOG(EF)) (t = -1.85448)، (p = 0.0811) برآورد شده است که نشان دهنده رابطه منفی بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی است. اما این ضریب در سطح متعارف ۰/۰۵ از نظر آماری معنادار نیست. ضرایب تشکیل سرمایه ثابت (GFC) و رشد جمعیت (POP) نیز برآورد شده است؛ اما از نظر آماری نیز معنادار نیستند. (Eviews Output، ۲۰۲۳)

برعلاوه فقدان اهمیت آماری، تفسیر این یافته‌ها با احتیاط مهم است. ضریب تخمینی آزادی اقتصادی نشان می‌دهد که افزایش یک واحدی در لوگاریتم آزادی اقتصادی با کاهش نرخ رشد اقتصادی تقریباً ۱/۶۸ واحد همراه است و سایر متغیرها را ثابت نگه می‌دارد. با این حال، فقدان اهمیت آماری نشان می‌دهد که رابطه مشاهده شده ممکن است قطعی نباشد و می‌تواند به دلیل نوسانات تصادفی یا سایر عواملی باشد که در مدل لحاظ نشده است.

چندین توضیح بالقوه را می‌توان برای رابطه غیر معنادار بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در سنگاپور در طول دوره مورد مطالعه در نظر گرفت.

اول، مدل اقتصادی منحصر به فرد سنگاپور که با حضور قوی دولت و سیاست‌های صنعتی فعال مشخص می‌شود، ممکن است تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی را کاهش داده باشد. نقش فعالانه دولت سنگاپور در برنامه‌ریزی اقتصادی، سرمایه‌گذاری‌های استراتژیک و ابتکارات خاص صنعت ممکن است تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی را تحت تأثیر فرار داده باشد. (The Economist, 2015 full book)

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۴۱

دوم، در حالی که آزادی اقتصادی به طور کلی با نتایج مثبت برای رشد اقتصادی همراه است، مهم است که ماهیت زمینه خاص این رابطه را بشناسیم. موفقیت اقتصادی سنگاپور صرفاً به آزادی اقتصادی مربوط نمی‌شود؛ بلکه به عواملی مانند موقعیت استراتژیک، زیرساخت‌های توسعه‌یافته، نیروی کار ماهر و سیاست‌های دولت در ترویج سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی نیز مربوط می‌شود. این عوامل بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و مکمل یکدیگر هستند و نیز جداسازی تأثیر دقیق آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی را چالش‌برانگیز می‌کند.

علاوه بر این، حجم نمونه محدود و چارچوب زمانی نسبتاً کوتاه مطالعه (۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰) ممکن است بر رابطه تخمینی بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی تأثیر داشته باشد. پدیده‌های اقتصادی در معرض نوسانات کوتاه‌مدت و روندهای بلندمدت مختلفی هستند و یک بازه زمانی طولانی‌تر می‌تواند درک جامع‌تری از این رابطه ارائه دهد. علاوه بر این، اندازه نمونه بزرگتر ممکن است تخمین‌های دقیق‌تری را به همراه داشته باشد و قدرت آماری را برای تشخیص اثرات قابل توجه افزایش دهد.

شایان ذکر است که ضرایب تخمینی تشکیل سرمایه ثابت (GFC) و رشد جمعیت (POP) نیز در مدل از نظر آماری معنادار نیستند. این یافته‌ها حاکی از آن است که نه تشکیل سرمایه ثابت و نه رشد جمعیت تأثیر قابل توجهی بر رشد اقتصادی سنگاپور در طول دوره مشخص شده نداشته است. با این حال، مشابه تفسیر ضریب آزادی اقتصادی، به دلیل عدم اهمیت و بالقوه حذف شده متغیر سوگیری، باید احتیاط کرد؛ در حالی که مدل تخمینی شواهد محکمی از تأثیر قابل توجه آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور در دوره ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ ارائه نمی‌کند، در نظر گرفتن محدودیت‌های این مطالعه بسیار مهم است. رابطه برآورد شده بر اساس یک مدل اقتصاد سنجی خاص است و بر در دسترس بودن و کیفیت داده‌ها متکی است. مدل‌های جایگزین و مشخصات مختلف ممکن است

نتایج متفاوتی به همراه داشته باشند و ترکیب متغیرهای اضافی یا معیارهای جایگزین آزادی اقتصادی می‌تواند بینش‌های بیشتری را ارائه دهد.

با این وجود، علیرغم نتایج غیر قابل توجه، یافته‌های این تحقیق پیامدهای مهمی برای سیاست‌گذاران و ذینفعان دخیل در شکل دادن به سیاست‌های اقتصادی سنگاپور دارد. رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی پیچیده و چندوجهی است و فقدان اهمیت آماری در این مطالعه اهمیت بالقوه آزادی اقتصادی برای توسعه بلندمدت اقتصادی را مشخص نمی‌کند. مبانی نظری که قبلاً مورد بحث قرار گرفت، از این مفهوم حمایت می‌کند که آزادی اقتصادی می‌تواند سرمایه‌گذاری، کارآفرینی و نوآوری را تقویت کند که محرک‌های اساسی رشد اقتصادی پایدار هستند. (2020 Filip&Filip B, 17-28)

بنابراین، سیاست‌گذاران در سنگاپور باید حفظ و تقویت بیشتر آزادی اقتصادی را به عنوان یک اصل اساسی از استراتژی‌های توسعه اقتصادی خود در نظر بگیرند. در حالی که آزادی اقتصادی ممکن است تنها عامل تعیین کننده رشد اقتصادی نباشد؛ اما می‌تواند به ایجاد محیطی کمک کند که کارآفرینی را تشویق می‌کند، سرمایه‌گذاری‌ها را جذب می‌کند و نوآوری را تقویت می‌کند.

علاوه بر این، سیاست‌گذاران باید به تمرکز بر عوامل مکمل مانند توسعه زیرساخت‌ها، آموزش و آموزش مهارت‌ها، و تنوع اقتصادی پایدار برای اطمینان از مؤفقت اقتصادی بلندمدت ادامه دهند. (Biermann et al., 2022; Lim, 2015)

تحقیقات آتی می‌تواند این مطالعه را با استفاده از مدل‌های جایگزین، افزایش بازه زمانی، و ترکیب متغیرها و معیارهای آزادی اقتصادی بیشتر گسترش دهد. یک تحلیل جامع از مکانیزم‌های اساسی که از طریق آن آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی در زمینه سنگاپور تأثیر می‌گذارد، درک دقیق‌تری از این رابطه ارائه می‌کند. علاوه بر این، روش‌های تحقیق کیفی، مانند مطالعات موردی و مصاحبه‌ها، می‌تواند بینش‌های ارزشمندی را در

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۴۳

مورد ادراکات و تجربیات سیاست‌گذاران، کارآفرینان و سایر ذینفعان مرتبط در رابطه با تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور ارائه دهند.

به طور کلی، یافته‌های این تحقیق به گفتمان آکادمیک گسترده‌تر در مورد رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی کمک می‌کند و بینش‌های ارزشمندی را برای سیاست‌گذاران و سهامداران درگیر در شکل‌دهی استراتژی‌های توسعه اقتصادی سنگاپور فراهم می‌کند. در حالی که اهمیت آماری رابطه تخمین زده نشده است، مبانی نظری و رتبه‌بندی‌های بین‌المللی آزادی اقتصادی از این ایده حمایت می‌کنند که آزادی اقتصادی یک عامل اساسی در تقویت توسعه اقتصادی بلندمدت باقی می‌ماند. همانطور که سنگاپور به عنوان یک قدرت اقتصادی جهانی به سفر خود ادامه می‌دهد، درک نقش آزادی اقتصادی و تأثیر متقابل آن با سایر عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی برای حفظ و ارتقای عملکرد اقتصادی این کشور در آینده بسیار مهم خواهد بود.

بحث و نتیجه‌گیری

این تحقیق به بررسی تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ متمرکز است. سؤال تحقیق این گونه مطرح شده بود: آیا آزادی اقتصادی تأثیر قابل توجهی بر رشد اقتصادی سنگاپور در این دوره دارد یا خیر؟ فرضیه تحقیق حاکی از آن است که آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور تأثیر مثبت دارد.

بحث این تحقیق مروری بر مؤلفیت اقتصادی سنگاپور و اهمیت درک تأثیر خاص آزادی اقتصادی بر رشد اقتصاد را نشان می‌دهد. یافته‌های مدل برآورد شده حاکی از رابطه منفی بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی است. اگرچه ضرایب از نظر آماری معنادار نیستند.

مبانی نظری این مطالعه مبتنی بر نظریه رشد نئوکلاسیک، مفهوم آزادی اقتصادی و نظریه رشد درون‌زا است. این دیدگاه‌ها چارچوبی برای درک میکانیزم‌هایی فراهم می‌کنند که از طریق آن آزادی اقتصادی می‌تواند بر رشد اقتصادی تأثیر بگذارد.

محدودیت‌های مطالعه، از جمله حجم نمونه محدود، چارچوب زمانی کوتاه و سوگیری متغیر حذف‌شده بالقوه تأیید شده‌اند. خاطرنشان می‌شود که مدل‌های جایگزین و متغیرهای اضافی می‌توانند نتایج متفاوتی را به همراه داشته باشند و بینش بیشتری ارائه دهند.

علیرغم نتایج غیر قابل توجه، این مطالعه بر اهمیت آزادی اقتصادی برای توسعه اقتصادی بلندمدت تأکید می‌کند و پیشنهاد می‌کند که تحقیقات بیشتری برای درک کامل رابطه بین آزادی اقتصادی و رشد اقتصادی در سنگاپور مورد نیاز است. یافته‌ها پیامدهایی برای سیاست‌گذاران و سهام‌داران در شکل‌دهی به سیاست‌های اقتصادی سنگاپور دارد و به گفتمان دانشگاهی گسترده‌تر در مورد این موضوع کمک می‌کند.

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور به عنوان یک مطالعه موردی مهم است که در زیر جمع‌بندی کلی نگاشته شده است:

۱. جذب سرمایه خارجی: آزادسازی اقتصادی و حذف محدودیت‌های تجارت و سرمایه‌گذاری در سنگاپور، باعث جذب سرمایه خارجی و فعال شدن بخش خصوصی شده است. این جذب سرمایه خارجی منجر به افزایش تولید، اشتغال و رشد اقتصادی شده است.

۲. تحولات صنعتی: آزادسازی اقتصادی در سنگاپور، به شرکت‌های داخلی فرصت‌های جدید را برای توسعه و نوآرانه شدن فعالیت‌های خود فراهم کرده است. این تحولات صنعتی منجر به بهبود کارآفرینانه، کسب و کارهای نوپا و صنایع پوشش داده نشده در کشور شده است.

۳. رقابت قوی: آزاد سازی اقتصادی در سنگاپور، باعث رقابت قوی در بین شرکت‌ها شده است که این رقابت قوانین صحافت و نظام حقوق مالکانه است.

۴. نظام مالکانه: آزادسازی اقتصادی در سنگاپور، نظام حقوق مالکیت قوی‌ای را فروغ داده است. حفاظت حق الملكية و دست‌یابی به منافع اقلیه کمک کرده است.

۵. جذب گردشگر: آزادسازی بازار در سنگاپور، منجر به تحولات صنعت گردید که گردشگران از نقاط مختلف جهان برای مشاهده این کشور سفر نمودند.

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۴۵

در نتیجه این تحقیق مشاهده میشود که آزادی اقتصادی و یا نظام بازار آزاد تأثیر مثبت روی توسعه و رشد اقتصادی دارد.

در پایان، عملکرد کشور سنگاپور نشان میدهد که کشورهای در حال توسعه مانند (افغانستان) می‌توانند رویکرد اقتصادی کشور سنگاپور را الگو قرار داده و مطابق آن تصمیم خویش را در زمینه رشد و توسعه اقتصادی اتخاذ نموده، و بسوی توسعه پایدار اقتصادی حرکت نمایند.

سرچشمه‌ها

الف- منابع چاپی

- Biermann, F., Hickmann, T., Sé nit, C. A., Beisheim, M., Bernstein, S., Chasek, P., ... & Wicke, B. (2022). Scientific evidence on the political impact of the Sustainable Development Goals.
- Cervelló-Royo, R., Devece, C., & Blanco-González Tejero, C. (2023). Economic freedom influences economic growth and unemployment: an analysis of the Eurozone. Economic Research-Ekonomska Istraživanja.
- Complete reference: Heritage Foundation. (2023.). Index of Economic Freedom.
- Dempere, J. M., & Pauceanu, A. M. (2022). The impact of economic-related freedoms on the national entrepreneurial activity. Journal of Innovation and Entrepreneurship.

- Filip, B., & Filip, B. (2020). The Importance of Hayek a8ynd Friedman to the Neo-Liberal Concept of Freedom. The Rise of Neo-liberalism and the Decline of Freedom.
- Graafland, J., & Verbruggen, H. (2021). Free-market, perfect market and welfare state perspectives on "good" markets: An empirical test. Applied Research in Quality of Life.
- Heritage Foundation. (2023). Singapore Economy: Population, GDP, Inflation, Business, Trade, FDI, Corruption.
- Howitt, P. (2018). Endogenous Growth Theory. The New Palgrave Dictionary of Economics. Palgrave Macmillan, London.
- Jordaan, J. A. (2023). Economic freedom, post materialism and economic growth. Social Sciences & Humanities Open.
- Lim, L. Y. C. (2015). Fifty Years of Development in the Singapore Economy: An Introductory Review. The Singapore Economic Review.
- Macrotrends. (2023). Singapore GDP Annual Growth Rate.
- Macrotrends. (2023). Singapore Population.
- Malanski, L. K., & Póvoa, A. C. S. (2021). Economic growth and corruption in emerging markets: does economic freedom matter? International Economics.
- Quah, J. S. (2018). Why Singapore works: five secrets of Singapore's success. Public Administration and Policy.

تأثیر آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی سنگاپور طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ / ۱۴۷

- Santhi, S., & Saravanakumar, A. (2020). The Economic Development of Singapore: A Historical Perspective. *Aut Aut Res*.
- Sredojević, D., Cvetanović, S., & Bošković, G. (2016). Technological changes in economic growth theory: neoclassical, endogenous, and evolutionary-institutional approach. *Economic Themes*.
- Sultana, T., Dey, S. R., & Tareque, M. (2022). Exploring the linkage between human capital and economic growth: A look at 141 developing and developed countries. *Economic Systems*.
- The Economist. (2015, March 26). Why Singapore became an economic success.
- Voyvoda, E., & Yeldan, E. (2015). An applied endogenous growth model with human and knowledge capital accumulation for the Turkish economy. *Middle East Development Journal*.
- World Bank. (2023). Gross fixed capital formation (% of GDP) - Singapore.

ب- منابع اینترنتی

- <https://www.heritage.org/index/country/singapore>.
- <https://www.heritage.org/index/visualize>.
- https://doi.org/10.1057/978-1-349-95189-5_2545.
- <https://doi.org/10.1142/S0217590815020026>.
- <https://www.macrotrends.net/countries/SGP/singapore/economic-growth-rate>.
- <https://www.macrotrends.net/countries/SGP/singapore/population>.

- <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.ZS?end=2020&locations=SG&start=2000>.
- <https://www.economist.com/the-economist-explains/2015/03/26/why-singapore-became-an-economic-success>

رهنمود تدوین و ارسال مقالات برای مجله علمی-تحقیقی دعوت

شرایط پذیرش مقاله

- مقاله اصلی، پژوهشی، ساختارمند و با معیاری‌های امروزی تحقیقات علمی برابر باشد.
- مقاله در نشریه دیگری به نشر نرسیده و یا زیر ارزیابی نباشد.
- مقاله حد اقل پاسخگوی یکی از نیازمندی‌های جامعه باشد.
- اصول و قواعد نگارشی در متن مقاله رعایت شده باشد.
- منبع‌دهی با استفاده از روش درون‌متنی باشد.
- حجم مقاله حدود ۱۵ صفحه در فایل ورد باشد.
- نویسنده حین تسلیم‌دهی مقاله، فورم دریافت مقاله و تعهدنامه را امضاء نماید.

ساختار مقاله

- **عنوان:** عنوان مقاله کوتاه، گویا، جذاب، جدید، دارای قلمرو مشخص، بیان‌کننده محتوای مقاله بوده و با هدف اصلی مقاله متناسب باشد.
- **نام و نشانی نویسنده:** بعد از عنوان مقاله، ابتداء نام و نام خانوادگی نویسنده، به ادامه موقف‌سازمانی، شماره تماس و ایمیل آدرس نویسنده درج مقاله باشد.
- **چکیده:** حداکثر ۱۵۰ کلمه بوده و باید حاوی سوال اصلی، فرضیه، روش تحقیق و یافته‌های تحقیق باشد.
- **یادآوری:** چکیده ادبیات گزارشی داشته باشد و نیز از نقل قول مستقیم و کاپی پیست از متن مقاله و نتیجه‌گیری در آن جلوگیری شده باشد.
- **واژگان کلیدی:** واژگان کلیدی باید میان ۵ تا ۷ کلمه بوده و بعد از از چکیده آورده شود.

- مقدمه: شامل بیان مسئله، اهمیت، ضرورت، سوال، فرضیه، روش تحقیق و معرفی نوع تحقیق باشد.

یادآوری: تمام موارد یاد شده، تحت عنوان مقدمه بحث می شود و عنوان جداگانه برای هر بخش لازم نیست.

پیشینه تحقیق: در این بخش مقاله، تحقیقات انجام شده در مورد و یا مرتبط به موضوعی که برای تحقیق انتخاب شده است، با نگاهی انتقادی بررسی و محقق جنبه نوآوری خود را بیان کرده باشد.

چهارچوب نظری: کوشش شود مقاله های حوزه علوم بشری و اقتصادی دارای چارچوب نظری باشد، تا محقق به کمک نظریه های مرتبط، بتواند به تبیین درست مسئله بپردازد.

- **متن اصلی:** شامل عنوان های اصلی و فرعی، پی نوشت ها، جدول ها و گراف ها، تحلیل و مستندسازی دقیق باشد.

- **بحث و نتیجه گیری:** نتیجه گیری علمی، دقیق و با تحلیل علمی نویسنده همراه باشد. همچنان نتیجه گیری نباید به شکل خلاصه مطلب باشد.

شیوه مرجع دهی

مرجع دهی به روش درون متنی (APA) باشد؛ یعنی بعد از نقل مطلب، منبع باید به این شکل درج شود (نام صاحب اثر، سال انتشار و شماره صفحه). مثال: (خلیل هدف، ۱۴۰۲: ۱۰۰)

نحوه نگارش منبع در فهرست منابع: با در نظر داشت نوع منبع، فهرست منابع به گونه زیر ترتیب گردد:

۱. **مرجع دهی از کتاب ها:** نام خانوادگی، نام (سال انتشار)، عنوان کتاب (به شکل بولد)، (نام مترجم یا مصحح)، محل انتشار و ناشر.

رهنمود تدوین و ارسال مقالات برای مجله علمی-تحقیقی دعوت / ۱۵۱

۲. مرجع‌دهی از مقاله‌ها: نام خانوادگی نویسنده، نام، عنوان مقاله، نام مترجم، نام مجله داخل قوس «به شکل ایتالیک»، شماره مجله، صفحه، محل انتشار: ناشر و تاریخ نشر.
۳. مرجع‌دهی از سایت‌های معتبر اینترنتی: نام خانوادگی، عنوان مقاله یا کتاب (به شکل ایتالیک)، تاریخ نشر (روز، ماه، سال) تاریخ بازیابی (روز، ماه، سال)، نشانی صفحه اینترنتی.

فرایند دریافت، ارزیابی، نشر و اعلان نتایج مقاله‌ها

۱. ثبت مقاله در دیپارتمنت مربوطه و یا در دفتر آمریت تحقیقات علمی؛
  ۲. تکمیل فورم دریافت مقاله و امضای تعهدنامه توسط نویسنده؛
  ۳. بررسی مقدماتی مقاله‌ها توسط سردبیر و گزینش مقاله‌های قابل داوری؛
  ۴. ارسال مقاله‌های قابل داوری به داوران از طریق شورای مرکزی تحقیقات علمی؛
  ۵. ارسال مقاله‌های تایید شده و نیاز به اصلاح به نویسنده مقاله، بعد از داوری؛
  ۶. ارسال پیام از طریق ایمیل به نویسنده‌های که مقاله‌هایشان رد شده است؛
  ۷. مقاله‌ای در این مجله منتشر خواهد شد که بعد از ارزیابی، ۷۵ نمبر کسب کند و قبلاً در مجله دیگر یا سایت‌های اینترنتی منتشر نشده باشد؛
  ۸. نشر مقاله و نیز ارسال مکتوب تأییدی به نویسنده بابت نشر مقاله ایشان؛
  ۹. مجله در پذیرفتن و نپذیرفتن و نیز ویرایش مقاله‌ها، آزاد است.
- موفق باشید!